

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

KATARINA ZUPANČIČ

**ČLOVEKOVE PRAVICE V PROCESU TRANZICIJE V
SLOVENIJI**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2002

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

KATARINA ZUPANČIČ

MENTOR: doc.dr. MATIJA ROJEC
SOMENTORICA: mag. JANA JAVORNIK

**ČLOVEKOVE PRAVICE V PROCESU TRANZICIJE V
SLOVENIJI**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2002

Dr. Matija Rojec, mag. Jana Javornik,
družina in David ...

... hvala za vso pomoč, potrpljenje in spodbudo v pravih trenutkih.

1. UVOD

Po letu 1989 so se v vzhodni in srednji Evropi tako na političnem kot tudi na ekonomskem, socialnem in drugih področjih začele dogajati velike spremembe. Že več kot deset let skušajo države v tem delu Evrope preoblikovati politični in ekonomski sistem ter zgraditi družbo in družbene institucije na novih osnovah, vendar proces tranzicije ni lahek. Države vzhodne in srednje Evrope namreč nimajo opornih točk iz zgodovine, kot so to imele države zahodne Evrope po koncu druge svetovne vojne, ki so imele jasno vizijo razvoja, podprto z zgodovinskimi preizkušnjami. Te države so morale večinoma le obnoviti že obstoječe, a razrušene predvojne institucije in tržni sistem. Države srednje in vzhodne Evrope pa morajo v procesu tranzicije na novo zgraditi institucije in celotno družbo, temelječo na demokraciji in tržnem sistemu. Obseg, globina in kompleksnost transformacijskih reform v državah vzhodne in srednje Evrope so tako zelo drugačni od povojne obnove zahodne Evrope po drugi svetovni vojni. (Human Security in South-East Europe, 1999: 5)

Tranzicija kot prehod iz enega družbenega in gospodarskega sistema v drugega pomeni tudi prehod iz totalitarnega političnega sistema v demokratično ureditev, uveljavitev pravne države in človekovih pravic. Kot taka ima tranzicija specifičen vpliv na položaj posameznika in spoštovanje človekovih pravic. (Bizjak, 1998: 12)

Varstvo in zagotavljanje človekovih pravic je v mladih demokracijah tranzicijskih držav pomembno področje, ki mu je potrebno nameniti precejšnjo pozornost. Tranzicija namreč ne pomeni samo spremembe političnega in ekonomskega sistema v državi in družbi, pač pa sega tudi na vsa ostala področja družbenega življenja. Pomeni izgradnjo novih institucij na celotnem področju človekovega razvoja vključno z zagotavljanjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Spoštovanje človekovih pravic pa je skupaj z gospodarsko stabilnostjo tudi eden od pogojev za vključitev v Evropsko unijo (EU), kar je cilj vseh tranzicijskih držav srednje in vzhodne Evrope.

V Sloveniji se je tranzicija v polni meri začela z odločitvijo za demokratizacijo in osamosvojitve leta 1991 in pomeni prilagajanje gospodarske in politične ureditve tržnim zakonitostim in politični kompetitivnosti ter osnovnim načelom človekovih pravic. V bivši Jugoslaviji je bila tudi zaradi narave totalitarnega režima in tržno-planskega gospodarstva na tem področju prisotna represija na številnih področjih in pogosto kratenje človekovih pravic. V Sloveniji so se spremembe političnega sistema in uveljavljanje klasičnih človekovih pravic in svoboščin začele že leta 1989 z amandmaji k takratni ustavi, nadaljevale pa so se s sprejetjem nove slovenske ustave leta 1991. (Zajc, 1998: 87) Danes se Slovenija kot mlada, demokratična tranzicijska država tudi na področju človekovih pravic približuje zahodnoevropskim in svetovnim mednarodnim standardom s formalno-pravno zaščito človekovih pravic v ustavi in z uresničevanjem varstva človekovih pravic v praksi, ki pa dejansko še ni popolnoma zadovoljivo, ker se nekatere kršitve še vedno pojavljajo prepogosto.

Cilj diplomskega dela je zato prikazati nekatere skupne značilnosti držav v tranziciji pri urejanju področja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter ovrednotiti stanje na tem področju tudi glede na veljavne in splošno sprejete mednarodne standarde. Poseben poudarek bo na ureditvi in ovrednotenju dejanskega stanja na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji kot eni od držav v tranziciji.

V skladu s cilji diplomskega dela bom preverjala naslednji **hipotezi**:

1. V državah v tranziciji se je v obdobju po letu 1990 stanje na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin pomembno izboljšalo.
2. V Sloveniji kot eni od tranzicijskih držav se v praksi še vedno pojavljajo kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Za analizo in dokazovanje hipotez bom uporabila deskriptivno metodo in metodo pregledovanja dokumentov, metodo primerjave statističnih podatkov držav in mednarodnih institucij ter njihovo vrednotenje in metodo intervjujanja ter vrednotenja in primerjave pridobljenih podatkov.

Po uvodnem poglavju sta v drugem poglavju diplomskega dela opredeljena temeljna pojma »človekove pravice« in »temeljne svoboščine«. Sledi prikaz urejanja in zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin skozi čas in v mednarodnem okviru. Tretje poglavje je namenjeno kratki predstavitvi tranzicijskega procesa in različnih tipov tranzicije ter analizi stanja na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v tranziciji. Četrto poglavje pa se osredotoča na Slovenijo: na proces tranzicije v Sloveniji, zagotavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter na stanje na tem področju. V zaključku povzemam temeljne ugotovitve diplomskega dela in se opredeljujem do hipotez, postavljenih v uvodu.

OPREDELITEV IN UREJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

OPREDELITEV POJMOV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Kot izhodišče za opredelitev in delitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin najprej služita opredelitvi osnovnih pojmov »pravica« in »svoboščina« ter relacija med tema dvema pojmom. Obstaja veliko različnih opredelitev, koncepcij in klasifikacij človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter delitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin po različnih kriterijih. V tem poglavju je predstavljenih le nekaj od množice opredelitev temeljnih pojmov »pravica«, »svoboščina«, »človekove pravice« in »temeljne svoboščine« skupaj z nekaterimi klasifikacijami in delitvami človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Imeti določeno pravico pomeni imeti zahtevo do drugih ljudi ali institucij, da pomagajo ali sodelujejo pri zagotavljanju dostopa do določene svoboščine (Human Development Report (HDR), 2000: 21).

Pravica je pravna kategorija, pravno zavarovano upravičenje pravnega subjekta do določenega ravnanja in »dolžnost nekega subjekta, ki ni istoveten z nosilcem pravice, da s svojim (aktivnim ali pasivnim) ravnanjem nosilcu pravice neposredno omogoči njeno uresničitev« (Cerar, 2001: 36). V primeru posega v upravičenje ima nosilec pravice s strani države zagotovljeno pravno varstvo. »Svoboščina takšnega učinka nima, vendar pa ga tudi ne onemogoča, kajti sleherna pravica je v bistvu izvedena iz neke svoboščine (npr. iz svobode bivanja, mišljenja, delovanja, gibanja, ipd. so poleg različnih bolj konkretnih svoboščin izvedene tudi različne človekove pravice). Seveda pa predstavlja akt izvedbe pravice iz svoboščine določen (vrednostno opredeljen) »preskok«, ki ga mora v okviru pravnega reda pri sprejemanju pravnih aktov opraviti tisti subjekt, ki je pristojen za konkretnjšo opredelitev vsebine določene pravno varovane svoboščine« (Cerar, 2001: 45).

Svoboda je moralna vrednota v smislu prostosti in neomejevanja ljudi in določa, da državni in drugi subjekti ne smejo posegati v zavarovano svobodno sfero posameznika. Svoboda in pravica se kot pravna instituta pojmovno ne izključujeta, sta pa v določenem (delnem) političnem neskladju. Vsebinsko se pojma človekove pravice in temeljne svobode le delno prekrivata, kljub temu pa je v širšem smislu možno oboje poimenovati s skupnim nazivom človekove pravice. (Cerar, 2001: 36, 45)

»Za človekove pravice je značilno, da so kot kategorija modernega mednarodnega in notranjega (državnega) prava konstituirane v pravni obliki, tako da zagotavljajo njihovim nosilcem pravno varstvo« (Cerar, 2001: 35). Človekove pravice so pravice, ki jih imajo vsi ljudje in ki izhajajo iz pojma človečnosti ter svobodnega in človeku dostojnega življenja. Vsem posameznikom nalagajo moralne obveze določenega obnašanja in obvezo vzpostavitve socialnih dogovorov. Človekove pravice zagotavljajo posameznikom varno uživanje pravic in svobod, ki so nujne za človeka dostojno življenje. (HDR, 2000: 16)

Človekove pravice so splošne in enake za vsakega posameznika in mu pripadajo ne glede na njegovo izvrševanje dolžnosti, ki jih ima (Brezovšek, 1998: 53). Človekove pravice so univerzalne – pripadajo vsem ljudem in vsi ljudje imajo enake pravice do njihovega uresničevanja. Človekove pravice so neodtujljive in jih posamezniku ni mogoče samovoljno vzeti. (HDR, 2000: 16)

Človekove pravice in temeljne svobode so celovito, nedeljivo, medsebojno povezano in prepleteno področje. Enakopravno in celovito je treba obravnavati tako tradicionalne kot nove pravice, tako njihove individualne kot tudi njihove kolektivne dimenzije. Ni možno vzpostaviti neke trajne hierarhije človekovih pravic; prav vse pravice so pomembne in so sestavina nedeljive celote. (Žagar, 1998: 96) Zato ene pravice ne smejo biti promovirane na račun zatiranja ali zanemarjanja drugih pravic - državljanske, politične, ekonomske, socialne in kulturne pravice so vse enako pomembne za dostojno življenje ljudi. (HDR, 2000: 16)

Temeljnih človekovih pravic in svobod ne podeljuje država s svojo pravno ureditvijo, pač pa je naloga države, da s svojo pravno ureditvijo zaščiti temeljne pravice. Države morajo s svojo ureditvijo zagotavljati civilne in politične pravice za vse in s svobodo govora, združevanja in sodelovanja omogočati tudi

»izključenim« ljudem, da zahtevajo svoje socialne, ekonomske in kulturne pravice, vendar pa država na drugi strani ne sme zanemarjati svoje vloge pri zagotavljanju državljanskih in političnih pravic. Oba sklopa človekovih pravic sta namreč med sabo tesno povezana in zanemarjanje enih ali drugih ima lahko negativne vplive za oba. (HDR, 2000: 8)

Ekonomske, socialne in kulturne pravice so človekove pravice s pozitivnim statusom. Gre za zapoved državam, kaj morajo storiti, ne pa za prepoved vmešavanja. Države pa seveda niso dolžne zagotavljati na primer dela vsem, pač pa so dolžne v skladu z ekonomskimi, socialnimi in kulturnimi možnostmi aktivno ukrepati in zmanjševati posledice brezposelnosti. (Bavcon, 1995: 140) Zapostavljanje ekonomskih in socialnih pravic lahko preprečuje uveljavljanje državljanskih in političnih svoboščin. Prav državljanske in politične pravice pa so tiste, ki tudi »izključenim« ljudem zagotavljajo ekonomske in socialne pravice. (HDR, 2000: 86)

Z vidika **razmerja med posameznikom in državno oblastjo** se človekove pravice delijo na (Cerar, 1993: 116-117):

a) Pravice negativnega statusa:

Te pravice posamezniku zagotavljajo individualno sfero svobode, v katero državni in drugi subjekti ne smejo posegati, tako da posameznik v svojem ravnanju ni omejevan s strani države. Sem spadajo svoboda vesti in veroizpovedi, svoboda izražanja, pravica do zasebne lastnine ter varstvo osebnih podatkov.

b) Pravice pozitivnega statusa:

Te pravice zagotavljajo posamezniku pravno varovano možnost, da bo država delovala v njegovo korist oziroma izpolnjevala obveznosti v korist posameznikovega interesa. V ta sklop spadata na primer pravica do osnovnega šolanja in pravica do zdravstvenega varstva.

c) Pravice aktivnega statusa:

Pravice aktivnega statusa so pravice, ki zagotavljajo posamezniku, da se lahko aktivno vključuje v državno dejavnost in sodeluje v političnem oziroma javnem življenju. Sem spadajo politične pravice v ožjem smislu. Med drugimi so to pravica do sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, pravica do zbiranja in združevanja ter volilna pravica.

Po zgledu iz temeljnih mednarodnih paktov in konvencij s tega področja ter nove slovenske ustave je mogoče pravice z vidika **vsebine dobrin, ki jih varujejo posamezne človekove pravice**, razdeliti na (Cerar, 2001: 37):

a) Osebnostne pravice in svoboščine:

Sem spadajo tako imenovane klasične liberalne pravice in svoboščine, ki zagotavljajo telesno integriteto človekove osebnosti in med drugim tudi pravica do življenja oziroma nedotakljivost človekovega življenja, prepoved mučenja, pravica do osebne svobode, pravica do svobode gibanja in izbire prebivališča, pravica do zasebne lastnine, pravica do nedotakljivosti človekove osebnosti in dostojanstva, pravica do zasebnosti itd.

b) Politične pravice in svoboščine:

Politične pravice so pravica do zbiranja in združevanja, pravica sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, aktivna in pasivna volilna pravica¹, pravica do peticij in do drugih pobud splošnega pomena in druge.

c) Socialne in ekonomske pravice in svoboščine:

Sem uvrščamo med drugim pravico do dela, pravico do primernih življenjskih pogojev, pravico do socialne varnosti ter pravico do zdravstvenega varstva ter pravice otrok.

d) Kulturne pravice in pravice, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti:

Te pravice so pravica do svobodnega izobraževanja, pravica do svobodnega izražanja narodne pripadnosti, pravica do uporabe svojega jezika in pisave, ...

e) Pravice narodnih oziroma etničnih skupin:

Te pravice so specifično opredeljene za posamezne narodne oziroma etnične skupine v posameznih državah in so namenjene zagotavljanju določene stopnje zaščite manjšin.²

¹ Aktivna volilna pravica pomeni pravico voliti, pasivna volilna pravica pa biti voljen. V Sloveniji je državljanom, ki so dopolnili 18 let, s 43. členom Ustave zagotovljena tako aktivna kot pasivna volilna pravica. (Cerar, 2001: 43)

² V Sloveniji so posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti zagotovljene s 64. členom Ustave, izpeljava ustavnih določb o njunem položaju in pravicah pa je prepuščena zakonu – določa jih na primer Zakonu o posebnih pravicah italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (Ur. l. RS št. 35/01 z dne 11.5.2001). V Ustavi (65. člen) je zagotovljeno tudi, da položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji ureja zakon. (Cerar, 2001: 46).

Človekove pravice se glede na njihovo **dostopnost** delijo na (Rupnik, Cijan in Grafenauer, 1994: 59-60):

a) Absolutno rezervirane pravice:

To so pravice, ki jih tujci ne morejo uživati oziroma imeti: aktivna³ in pasivna volilna pravica (pravica voliti in biti voljen), pravica opravljanja posameznih funkcij in dejavnosti javnega značaja in nekatere pravice civilnopravnega značaja (npr. lastninske pravice na nepremičninah).

b) Relativno rezervirane pravice:

To so pravice, ki jih imajo tujci, če so izpolnjeni posebni pogoji. Takšen pogoj je lahko reciprociteta.⁴

c) Splošne pravice:

Splošne pravice so tiste pravice, ki so pod enakimi pogoji dostopne vsem ljudem in veljajo tako za državljane kot za tujce. To so pravice, za uresničevanje katerih ni predpisan pogoj državljanstvo.

Obstoj določene organizirane skupnosti je predpostavka za obstoj in zagotavljanje človekovih pravic, zato v širši okvir pravic spadajo tudi tiste, ki zagotavljajo obstoj in normalno delovanje določene skupnosti in s tem (posredno in neposredno) omogočajo tudi zagotovitev pravic svojih članov.

V tem pogledu delimo pravice na (Cerar, 1993: 114-115):

a) Individualne pravice:

Zagotavljajo integriteto oziroma dobrine neposredno posamezniku in so zagotovljene vsem ljudem ne glede na pripadnost kolektivu. Sem spada velika večina pravic, ki jih poznamo pod nazivom človekove pravice.

b) Kolektivne pravice:

Zagotavljajo integriteto oziroma dobrine neposredno določenim družbenim skupinam in s tem posredno tudi posamezniku. Brez posrednega varstva

³ Izjema so le volitve v Državni svet. Zakon o Državnem svetu namreč določa, da imajo tujci, ki v Sloveniji opravljajo ustrezno dejavnost oziroma so v delovnem razmerju, pravico voliti predstavnike v Državni svet pod enakimi pogoji, kot veljajo za državljane Slovenije (2. člen), torej če so že dopolnili 18 let in jim ni bila odvzeta poslovna sposobnost (1. člen) (Zakon o državnem svetu, Ur. l. RS št. 44/92 z dne 12.9.1992).

⁴ Tujci lahko pridobijo lastninsko pravico v Republiki Sloveniji v primeru vzajemnosti, kar pomeni, da državljani Republike Slovenije v državi tujca lahko pridobijo lastninsko pravico pod enakimi ali podobnimi pogoji. Način in postopek ugotavljanja vzajemnosti kot pogoja za pridobitev lastninske pravice tujcev na nepremičninah v Republiki Sloveniji ureja Zakon o ugotavljanju vzajemnosti (Zakon o ugotavljanju vzajemnosti, Ur. l. RS št. 9/99 z dne 13.2.1999).

najpomembnejših dobrin posameznikov ni mogoče govoriti o kolektivnih človekovih pravicah, pač pa le o kolektivnih pravicah ali o pravicah kolektiva. Med kolektivne pravice spadajo pravica ljudstva do samoodločbe in pravice narodnih manjšin, kjer se z ustavnopravnim priznanjem določene skupnosti realizirajo kolektivne človekove pravice posameznikov, pripadnikov te manjšine. V širšem okviru je med kolektivne človekove pravice mogoče uvrstiti tudi takšne, ki se nanašajo na »umetne skupnosti« (politične stranke, sindikati, društva). Tu gre za človekove pravice le v obsegu pravno zagotovljene svobode združevanja (ki je v tem smislu kolektivna pravica posameznika), kajti ko je enkrat takšna skupnost že formirana, postane kot takšna samostojen pravni subjekt (pravna oseba).

Brezovšek (Brezovšek, 1998: 59-65) človekove pravice razvršča še podrobneje:

a) Individualne obrambne pravice:

Posamezniku je s temi pravicami zagotovljena sfera svobode, v katero oblast ne sme posegati. Meje teh pravic izhajajo iz načela enakosti. Najboljše institucijsko zavarovanje teh pravic je ustrezna ustavna ureditev: pristojnosti državnih organov ne posegajo v individualno svobodo; politična moč je omejena; obstaja delitev oblasti kot sredstvo za preprečevanje zlorabe oblasti.

Med individualne obrambne pravice spadajo med drugim na primer pravica posameznika do varnega življenja, dopolnjena s pravicami do svobodnega ekonomskega, družbenopolitičnega in kulturnega delovanja v skladu z osebnimi interesi ter pravica do lastnine.

b) Z obrambnimi pravicami kompatibilne individualne zahtevbene pravice (socialne):

Gre za pravice, ki omogočajo zagotavljanje zadovoljevanja potreb posameznikov v primerih, ko ti tega ne zmorejo ali nočejo, pri čemer je izguba negativne individualne svobode veliko manjša od pridobitve pozitivne svobode na področju materialne varnosti, politične enakosti in kulturnih možnosti. Postuliranje individualnih zahtevbenih pravic ima nujno za posledico zoženje tiste sfere svobode posameznika, ki jo zagotavljajo obrambne pravice.

Tu gre za nekatere vrste oziroma tipe pomoči s strani skupnosti ogroženim posameznikom in za pravice, ki opredeljujejo, da lahko ogroženi posameznik pod zakonsko določenimi pogoji postavlja zahteve, ki jih je skupnost dolžna zadovoljiti. Sem spada pravica do denarne podpore v primeru premajhnih dohodkov (podpora v primeru nezaposlenosti, socialna pomoč, pokojnina) – s to pravico se zagotavlja eksistenca posameznika in je zato osrednjega pomena. V ta sklop pravic spadata še pravica do brezplačnega šolanja in zdravstvene zaščite ter pravica do zaščite osebnega življenja in integritete (kadar je življenje posameznika ogroženo z nezaposlenostjo ali boleznijo).

c) Z obrambnimi pravicami nekompatibilne zahtevbene pravice:

Ta sklop znotraj človekovih pravic pomeni omejitve ali zožanje obrambnih pravic. Te pravice imajo primat tam, kjer ima solidarnost kolektiva prednost pred neodvisnostjo posameznika.

V ta sklop pravic spada na primer pravica do dela (oziroma do delovnega mesta), ki pa ni združljiva z nekaterimi obrambnimi pravicami. Izvedljiva je samo, če država prevzame kontrolo nad velikim delom delovnih mest, torej če podržavi večino sredstev za proizvodnjo, kar pa je nezdružljivo s pravico do privatne lastnine.

d) Kolektivne pravice:

Kolektivne pravice določajo svobodo (svoboščine) kolektiva in zahteve, ki jih kolektiv lahko postavi posameznikom in drugim kolektivom. Pri teh pravicah je formalni nosilec pravic kolektiv. V sodobni civilizaciji je država kot formalno organiziran kolektiv nadrejena vsem drugim kolektivom. Za zaščito individualnih pravic je vedno nujen vsaj en kolektiv – skoraj vedno je to država kot organizirana politična skupnost, v katero se posamezniki združujejo in v kateri delegirajo zaščito svojih individualnih pravic s tako imenovano družbeno pogodbo.

Ena od sicer vsebinsko zelo neopredeljenih vseobsežnih kolektivnih pravic je pravica do samoodločbe.

Nova slovenska ustava iz leta 1991 pa pozna še eno klasifikacijo človekovih pravic (Cerar, 2001: 37):

a) Pravice, ki jim Ustava podeljuje absolutno varstvo:

Teh pravic v nobenem primeru ni dopustno omejiti ali odvzeti.

b) Pravice, katerih varstvo je v določenih izrednih okoliščinah omejeno:

Začasna razveljavitev ali omejitev človekovih pravic je določena v 16. členu Ustave.

ZAGOTAVLJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN SKOZI ČAS

Zagotavljanje in uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin postaja vse pomembnejše dejstvo v mednarodni skupnosti. Področje človekovih pravic se je razvijalo skozi zgodovino, vendar so se najpomembnejše spremembe zgodile predvsem v 20. stoletju. Zagotavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin je pogojeno z določenimi pogoji, naj gre za vzpostavljeno vključujočo demokracijo ali povezanost človekovih pravic s človekovim razvojem, tako na nacionalnem kot tudi na širšem, mednarodnem nivoju.

20. stoletje je pomembno zaznamoval napredek na področju človekovih pravic. Še leta 1900 je več kot polovica sveta živela pod eno od oblik kolonialne oblasti in nobena država svojim državljanom ni priznavala volilne pravice. Danes pa dobre tri četrtine ljudi na svetu živi v eni od oblik demokratičnega režima, kar pomeni tudi, da jim je zagotovljena volilna pravica. (HDR, 2000: 1)

Človekove pravice in svoboščine imajo posebno mesto skoraj v vseh zakonodajah, predvsem tiste pravice in svoboščine, ki so za družbo temeljnega pomena. Njihovo uresničevanje pa je zelo različno. V veliki meri se spoštujejo in uresničujejo, obstaja pa tudi velik prepad med formalnim zagotavljanjem in realnostjo. Prav uresničljivost človekovih pravic je eno glavnih meril za razvrščanje političnih sistemov in za ocenjevanje njihove legitimnosti. (Brezovšek, 1998: 50)

20. stoletje je obdobje naraščajoče soodvisnosti. Večina držav – revnih ali bogatih – se trudi sprejemati in uvajati nove pobude in spremenjeno dinamiko na področju človekovih pravic in na področju človekovega razvoja, katerega temeljna ideja je obogatitev življenja in zagotovitev svoboščin za vse ljudi. Človekov razvoj tako pomeni proces zviševanja človekovih možnosti, razširitev izbir in priložnosti za vse ljudi, da lahko živijo spoštovanja vredno, polno življenje. Pri človekovem razvoju je poudarek na razvoju temeljnih dobrin in svoboščin, medtem ko človekove pravice pomenijo zagotavljanje teh dobrin in svoboščin. Tako je skupen cilj človekovega razvoja in človekovih pravic pospeševanje svobode, blagostanja in dostojanstva posameznika v skupnosti. Včasih so bile človekove pravice in človekov razvoj dva ločena pola, pri čemer so se človekove pravice nanašale predvsem na zagotavljanje temeljnih svoboščin, povečevanje izbir in možnosti za spoštovanja vredno življenje vsakega človeka, politične spremembe, pravne reforme in etično presojanje, človekov razvoj pa je pomenil pravico do socialne zaščite in svobodo do dostojnega življenja; stremel je k ekonomskemu in socialnemu napredku. Danes se ta dva pola med seboj povezujeta, razlika med njima se zmanjšuje, večja pa se politična podpora obema in odpirajo se nove možnosti za partnerstva in zaveznitva. (HDR, 2000: 1) Spoštovanje in varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin sta pogoja za uresničevanje ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, prav tako pa je pospeševanje gospodarskega in socialnega razvoja pogoj za človekovo svobodo, svobodo njegovega izražanja in združevanja, za njegovo pravno in socialno varnost. Brez vlaganja v človekov razvoj na samem začetku ni trajne ekonomske rasti in človekovega razvoja. Prav tako ne more biti trajnega napredka ob zatiranju demokracije in kršenju ter zanemarjanju človekovih pravic – kršenje človekovih pravic za pospeševanje razvoja ni opravičljivo. (Brundtland, 1998)

Človekove pravice so torej absolutne in univerzalne, vendar so »realno varovane le toliko, kolikor jih oblast in posamezniki v resnici spoštujejo in kolikor jih uspe država preko pravnih institucij v resnici zagotoviti posameznikom, katerim so bile kršene. Z vidika realnega varstva teh pravic je torej bistveno, da so te pravice opredeljene že z ustavo, ter da je nato na zakonski ravni in na ravneh konkretnega udejanjanja prava zagotovljeno njihovo učinkovito varstvo.« (Cerar, 2001: 36) Za človekove pravice lahko rečemo, da so realizirane, kadar

je posameznikom zagotovljeno varno uživanje svoboščin, ki jih zagotavljajo posamezne pravice. Za takšno realizacijo so nujni socialni dogovori, ki ščitijo človekove pravice pred potencialnimi grožnjami. (HDR, 2000: 16)

Sama zakonodaja in formalno zagotavljanje človekovih pravic ni dovolj. Vsaka država mora povečati svoje socialne dogovore za zagotavljanje človekovih svoboščin – z institucijami za podporo zakonodajnemu procesu, socialnimi normami in etiko, zakonskim okvirom in ustreznim ekonomskim okoljem, ki človekove pravice pospešuje in ne ogroža. K oblikovanju norm za zaščito človekovih pravic lahko pripomorejo tako posamezniki kot država – v tem pogledu imajo vsi pravice in obveznosti. Država mora zagotoviti institucije za zagotavljanje človekovih pravic, pri gradnji ključnih institucij pa lahko pomaga tudi mednarodno sodelovanje. (HDR, 2000: 7)

Za izpolnjevanje človekovih pravic je nujno potrebna tudi vključujoča demokracija (*inclusive democracy*), ki temelji na principu delitve politične moči. Politična moč mora biti namenjena zaščiti manjšin in zagotavljanju možnosti sodelovanja in svobode govora za vse državljane. Vključujoča demokracija spoštuje potrebo po promociji civilnih družbenih organizacij, javnih medijev ter ekonomski politiki, usmerjeni k spoštovanju pravic in delitvi oblasti. S tem vključujoča demokracija nekako vzpostavlja mehanizem odgovornosti večine manjšini. Posameznik, ki je tako priznan kot pomemben del sistema, lažje in raje prevzame svojo odgovornost za sistem in se trudi, da bi s pomočjo realizirane temeljne pravice do participacije sistem ohranil ali izboljšal. Ne gre torej zgolj za večstrankarsko demokracijo in volitve. Napredek v smeri demokratične družbe, ki spoštuje človekove pravice, pomeni razvoj zakonov, ki ščitijo državljanske in politične pravice skupaj z vlaganjem v človekov razvoj in odpravo revščine. (HDR, 2000: 57)

Zagotavljanje vseh pravic za vse ljudi v vseh državah je jasen cilj na področju človekovih pravic, za uresničitev tega cilja pa bosta potrebna delovanje in obveza vseh večjih skupin v vsaki družbi – nevladnih organizacij, medijev, poslovnih skupin, lokalnih in državnih vlad, parlamentarcev in drugih. (HDR, 2000: 11)

Kljub močni mednarodni aktivnosti in pomembnem mestu, ki ga človekove pravice zasedajo v mednarodnih odnosih in politiki, pa bo za univerzalno zagotavljanje človekovih pravic in človekovega razvoja potrebno močnejše

mednarodno sodelovanje in pozitiven odnos do človekovih pravic, na primer sodelovanje v razvoju brez pogojevanja, podpora mednarodnih korporacij človekovim pravicam in povečevanje regionalnih pristopov ter regionalnih pobud sosednjih držav, novi ukrepi za zagotavljanje in vzdrževanje miru ter povečevanje mednarodnih mehanizmov za človekove pravice. (HDR 2000: 12)

MEDNARODNI OKVIR UREJANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN

Človekove pravice in temeljne svoboščine vsekakor niso domena posameznih držav, ampak so sestavni del mednarodne skupnosti in mednarodnega prava. Mednarodni aspekt človekovih pravic in temeljnih svoboščin na širšem mednarodnem nivoju pomeni v glavnem varstvo človekovih pravic v okviru Organizacije združenih narodov (OZN), v ožjem mednarodnem evropskem okviru pa je glavna evropska institucija Svet Evrope, ki se ukvarja z urejanjem področja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V obeh primerih bodo predstavljeni temeljni dokumenti s področja človekovih pravic, sprejeti v okviru posameznih organizacij in uveljavljeni kot splošno sprejet del mednarodnega prava in delovanje na podlagi teh dokumentov.

V času globalizacije in vse večjega mednarodnega povezovanja je potrebno tudi na področju človekovih pravic preseči nacionalne okvire. Globalna integracija zmanjšuje prostorske in časovne okvire in podira državne meje. S tem postajajo vse pomembnejši tudi globalni akterji in se zato sorazmerno zmanjšuje državna avtonomija. (HDR, 2000: 9)

Slovenija je z osamosvojitvijo in odločitvijo za prehod iz totalitarnega sistema in centralno-planskega gospodarstva v demokratični politični sistem s tržno ekonomijo postala polnopravna država članica mednarodne skupnosti držav in večine mednarodnih organizacij in tako tudi subjekt mednarodnega prava in podpisnica mednarodnih pogodb, konvencij, deklaracij, ... S tem se mednarodni okvir človekovih pravic nanaša tudi na Slovenijo in je eden pomembnejših faktorjev na področju zaščite in varstva človekovih pravic v

Sloveniji, saj prav mednarodni dokumenti in pogodbe pomenijo glavno referenco za urejanje človekovih pravic v Sloveniji.

Zaščita človekovih pravic v mednarodnih pogodbah je nov fenomen v mednarodnem pravu, ki se je tradicionalno osredotočalo na odnose in obveznosti med državami. Države se lahko dogovorijo za mednarodne standarde v mednarodnih deklaracijah, konvencijah in pogodbah, vendar pa je bolj problematičen naslednji korak – države morajo namreč pristati, da jih bodo ti standardi tudi pravno zavezovali. To pomeni, da se lahko katera koli država ali celo posameznik sklicuje na te standarde pred nacionalnimi ali mednarodnimi sodišči ob njihovih morebitnih kršitvah. (Betten in Greif, 1998: 8-9)

Človekovim pravicam je torej tudi v notranjem pravu posameznih držav zagotovljeno sodno varstvo. Mednarodne norme človekovih pravic so namreč obvezujoče za vse države članice mednarodne skupnosti in vplivajo na notranje ustavno pravo ter na zakonodajo držav. (Bavcon, 1995: 138)

Na področju človekovih pravic se razvija tudi vedno več globalnih pravil. Globalni akterji, na primer svetovna trgovinska organizacija, globalne nevladne organizacije in globalni mediji imajo pomemben vpliv na življenje ljudi po celem svetu, prav tako pa imajo odločitve držav pomemben vpliv na ljudi znotraj in zunaj meja posameznih držav. Mednarodne obveze in zagotovila s področja človekovih pravic imajo resnično možnost uveljavljanja samo v povezavi z uresničevanjem mednarodnih pravil igre na področju gospodarstva. V globalnem redu je namreč malo zavezujočega za države in globalne akterje, da bi globalno promovirali človekove pravice. Vzroki za to so (HDR, 2000: 9):

- spodbude za zagotavljanje človekovih pravic so premajhne, vlade namreč večinoma zasledujejo nacionalne interese in ne globalnih;
- premalo je sodelovanja vseh držav – majhne in revne države ponavadi zelo malo sodelujejo v globalnem ekonomskem postavljanju pravil;
- obstajajo še velike pomanjkljivosti na področju zakonodaje, ker mednarodne pogodbe in dokumenti s področja človekovih pravic večinoma nimajo učinkovitih mehanizmov za izvrševanje, trgovinske pogodbe pa jih imajo; prav zato bi bilo potrebno vnesti človekove pravice v mednarodne ekonomske pogodbe in dokumente.

Največjo odgovornost za človekove pravice imajo v globalnem sistemu države, največji vpliv pa velike mednarodne korporacije, ki pa v veliki meri zaradi temeljne usmerjenosti k čim večjemu zaslužku ne spoštujejo mednarodnih standardov človekovih pravic. Mednarodne pogodbe in zakoni namreč veljajo za države, za mednarodne korporacije pa ne. Globalne korporacije imajo velik vpliv na človekove pravice – v svojih zaposlovalnih politikah, okoljevarstvenem odnosu, z morebitnimi podporami korumpiranim režimom in s spodbujanjem političnih sprememb. Precej mednarodnih korporacij je sprejelo politiko in obvezo socialne odgovornosti predvsem kot odgovor na javne pritiske, vendar jih še vedno veliko ne zadovoljuje splošno sprejetih mednarodnih standardov človekovih pravic. Kot je za človekove pravice na nacionalnem nivoju nujna vključujoča demokracija ter delitev oblasti znotraj držav, tako mora biti tudi sistem globalnega reda transparenten ter pravičen, glas morajo imeti tudi majhne in revne države. (HDR, 2000: 9)

2.3.1 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V OKVIRU ORGANIZACIJE ZDRUŽENIH NARODOV

Leta 1948 so človekove pravice prvič postale stvar globalne odgovornosti. Generalna skupščina OZN je 10.12.1948 sprejela Splošno deklaracijo o človekovih pravicah. Ta dokument sam po sebi ni bil zasnovan kot pravno zavezujoč, zato v začetku tudi ni bilo vprašanja o nadzoru uresničevanja deklaracije. Kljub temu, da ima dokument naravo deklaracije, ki sama po sebi ni obvezujoča⁵, pa je bila pomemben vir za osnivanje drugih instrumentov na mednarodnem in regionalnem nivoju in nekateri avtorji trdijo, da je postala zavezujoč del mednarodnega prava, ker so jo sprejele skoraj vse države. Deklaracija naj bi predstavljala »mednarodni običaj« kot dokaz splošne prakse, sprejete z zakonom. Glavni cilji Splošne deklaracije so bili pridobiti in ohraniti

⁵ Splošna deklaracija o človekovih pravicah je resolucija Generalne skupščine OZN in ne pogodba, sčasoma pa je zaradi splošne sprejetosti postala del občega mednarodnega prava, kar pa ne velja za čisto vsa določila, zapisana v deklaraciji. Splošna deklaracija sama ne vzpostavlja nobenih pravnih obvez. Države so se namreč strinjale, da bodo spoštovale splošne mednarodne standarde o človekovih pravicah in ne, da lahko OZN nadzira njihovo izpolnjevanje teh standardov. (Donnelly, 1993: 10-11)

spoštovanje človekovih pravic, politična obveza na najvišjem nivoju, mobilizacija civilne družbe in vzpostavitev progresivne sile, ki bi zagovarjala milijarde ljudi, ki so jim kršene človekove pravice. (Betten in Greif, 1998: 15)

Poleg Splošne deklaracije o človekovih pravicah sta za varstvo človekovih pravic pomembna še dva dokumenta, ki sta prav tako nastala v okviru OZN in sta bila nekakšno logično nadaljevanje deklaracije. Sprejeta sta bila 16. decembra 1966, v veljavo pa sta stopila, ko ju je ratificiralo zahtevanih 35 držav podpisnic. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah je stopil v veljavo 23. marca 1976, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah pa 3. januarja 1976. Oba pakta imata naravo pogodbe in sta zato pravno zavezujoča za države podpisnice. To pomeni, da vse zadeve, ki izhajajo iz katerega koli določila paktov, niso več v absolutni pristojnosti notranjega prava države podpisnice pakta, pač pa postanejo stvar mednarodnega pomena. Pakta vsebujeta nekaj enakih določil (Buerghenthal, 1988: 33)

- vsi narodi imajo pravico do samoodločbe;
- vsi narodi imajo pravico, da svobodno razpolagajo s svojimi naravnimi viri;
- ljudem ne smejo biti v nobenem primeru odvzeta lastna sredstva za preživljanje;
- prepoved diskriminacije na podlagi rase, barve, spola, jezika, vere, političnega ali drugega prepričanja, nacionalnega ali socialnega izvora, gmotnega stanja ali rojstva.

Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah je ratificiralo 144 držav, zagotavlja pa širok spekter državljanskih in političnih pravic za vse ljudi. (HDR, 2000: 43). Pakt vsebuje bistveno bolj precizen in obsežen katalog političnih in državljanskih pravic kot Splošna deklaracija. Med drugim zagotavlja pravico do življenja, prepoved mučenja in prepoved suženjstva, svobodo gibanja in izbire prebivališča, enakost pred sodiščem in zakoni, pravico do zasebnosti, pravico do pravne osebnosti, svobodo misli, vesti in veroizpovedi, pravico do lastnega mnenja, pravico do združevanja, aktivno in pasivno volilno pravico, zaščito manjšin (zagotavljanje pripadnikom etničnih, verskih in jezikovnih manjšin pravico do lastne kulture, vere in jezika), pravico otroka do narodnosti in do zaščite, ki mu kot mladoletnemu pripada s strani družine in

države, pravico narodov do samoodločbe in še nekatere druge pravice. Pakt dopolnjuje Fakultativni protokol k Paktu o državljskih in političnih pravicah, ki omogoča posameznikom, da vložijo osebno pritožbo proti kateri od držav podpisnic pakta, ki so ratificirale protokol, na Odbor za človekove pravice, če jim je kršena katera od pravic iz Pakta in so že uporabili vsa možna pravna sredstva v domači državi. (Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, 1995) Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah je ratificiralo 142 držav, določa pa nov pogled na razvoj, temelječ med drugim tudi na človekovih pravicah (Betten in Greif, 1998: 19). Tudi ta pakt obsega daljši in obsežnejši seznam ekonomskih, socialnih in političnih pravic kot Splošna deklaracija. Pakt med drugim opredeljuje pravico do dela, pravico do pravičnih in ugodnih pogojev za delo, pravico do ustanavljanja in članstva v sindikatih, pravico do socialne varnosti in socialnega zavarovanja, pravico do zaščite družine, do spodobnega življenjskega standarda, pravico do izobrazbe in pravico do sodelovanja v kulturnem življenju ter še druge pravice. Pakt poleg naštevanja pravic tudi precej podrobno opisuje in definira pravice in navaja korake, potrebne za njihovo realizacijo. S tem paktom se država ne zaveže k takojšnji realizaciji vseh pravic, pač pa, da bo izvajala korake maksimalno glede na razpoložljiva sredstva s ciljem doseči polno realizacijo pravic. Obveze v paktu pa so zgolj programske in progresivne, ker bi bilo nerazumno pričakovati takojšnjo izpolnjevanje vseh pravic glede na specifične probleme vsake države. Ekonomske, kulturne in socialne pravice namreč ne morejo biti polno zagotovljene brez ekonomskih in tehničnih sredstev, izobraževanja in načrtovanja, v nasprotju s tem pa politične in državljske pravice zahtevajo zgolj odpoved države nezakonitemu ravnanju in manjšo količino ekonomskih sredstev. (Buergenthal, 1988: 43)

Oba pakta sta skupaj s Splošno deklaracijo pogosto imenovana Splošna listina o človekovih pravicah, in predstavljata določila o mednarodnih normah človekovih pravic ter standarde ravnanja, ki naj bi jim države sledile. Dokumenti skupaj predstavljajo minimalne mednarodno priznane socialne in politične garancije, potrebne za človeka vredno življenje. Oba pakta predstavljata najvišji dosežek pri postavljanju standardov v okviru OZN in nadaljnji razvoj zaščite človekovih pravic in temeljnih svoboščin lahko izhaja samo še iz uresničevanja in nadzora nad izvrševanjem sprejetih določil. (Donnelly, 1993: 10)

OZN je svoje delovanje na področju človekovih pravic razširila tudi s posebnimi pogodbami in specializiranimi agencijami⁶. Med drugim so to Deklaracija OZN o pravici do razvoja⁷ (1986), Deklaracija o napredku in razvoju na socialnem področju (1969), Deklaracija o dokončni odpravi lakote in podhranjenosti (1974), Deklaracija o razvoju znanosti in tehnike v korist miru in človeštva (1975), Mednarodna konvencija o odpravi vseh vrst rasne diskriminacije (sprejeta 1965, v veljavo stopila 1969), Konvencija o odpravi vseh vrst diskriminacije proti ženskam (sprejeta 1979, v veljavo stopila 1981), Konvencija proti mučenju in drugemu krutemu, nečloveškemu ali ponižujočemu ravnanju ali kaznovanju (sprejeta 1984, v veljavo stopila 1989) ter Konvencija o pravicah otroka (sprejeta 1989, v veljavo stopila 1990). (HDR, 2000: 43) Večino teh pogodb je ratificiralo veliko število držav, kar pa še ne zagotavlja nujno uspešnosti teh pogodb pri doseganju svojih ciljev. Glavna pomanjkljivost večine pogodb je namreč pomanjkanje ali neučinkovitost nadzora nad izvajanjem, kljub temu pa te pogodbe vplivajo na oblikovanje notranjega pravnega reda držav in so oporna točka v kontekstu ostalih splošnih pogodb o človekovih pravicah.

Tudi Slovenija je članica večine mednarodnih organizacij in podpisnica večine mednarodnih pogodb. Določba 3. člena Ustavnega zakona za izvedbo Temeljne listine o samostojnosti in neodvisnosti RS (Ur. l. RS št. 1/91-1 z dne 25.6.1991) določa, da je Slovenija prevzela mednarodne obveznosti razpadle Jugoslavije ter da tako na ozemlju Slovenije veljajo mednarodne pogodbe, ki jih je Jugoslavija sklenila in se nanašajo na Republiko Slovenijo.⁸

⁶ Ena od specializiranih agencij OZN je na primer Mednarodna organizacija dela, ki je bila ustanovljena že pred OZN, leta 1919, kot samostojna organizacija in zdaj deluje kot del OZN. Od leta 1919 je Mednarodna organizacija dela sprejela že več kot 180 konvencij in priporočil, usmerjenih k zaščiti dela večine svetovne populacije. Veliko teh konvencij vzpostavlja tudi temeljne človekove pravice in so jih ratificirale številne države. (Betten in Greif, 1998: 21)

⁷ Ta deklaracija je na področju ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic časovno zadnji in najvišji dosežek prizadevanj OZN od Splošne deklaracije 1948 dalje. V uvodu k tej deklaraciji države članice OZN potrjujejo svoje prepričanje, da so spoštovanje dostojanstva človekove osebnosti, njegovih temeljnih pravic ter enakopravnost moških in žensk osnovni pogoj za razvoj in za uresničevanje boljših življenjskih razmer za vse ljudi. (Bavcon, 1995: 137)

⁸ To velja med drugim za Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, ki ga je Slovenija nasledila z aktom o notifikaciji (Ur. l. RS št. 35/92 z dne 17.7.1992), ko je izjavila, da je pravna naslednica tega pakta ter da priznava pristojnost Komiteja za človekove pravice, saj je bila bivša Jugoslavija članica pakta. Tudi Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah je Slovenija prevzela kot pravno nasledstvo razpadle Jugoslavije, zato jo tudi ta pakt zavezuje. (Ude, 1993: 128)

»Po določbi 8. člena Ustave RS (Ur.l. RS št. 33/91 z dne 28.12.1991) se uporabljajo ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe neposredno, zakoni in drugi predpisi pa morajo biti v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in mednarodnih pogodb, ki obvezujejo Slovenijo« (Dobrin, 1994: 215). Bolj natančno 8. člen Ustave pravi, »da morajo biti zakoni in drugi predpisi v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in mednarodnih pogodb, ki obvezujejo Slovenijo« (Cerar, 2001: 34). Splošno veljavna načela mednarodnega prava ter s strani Slovenije ratificirane pogodbe je tako mogoče v skladu z 8. členom Ustave šteti za naše notranje (državno) pravo, katerega vrh so ustavna določila. (Cerar, 2001: 35)

»Navedeno ustavno načelo, s katerim se Slovenija zavezuje spoštovati mednarodno pravo v navedenem obsegu, je zato seveda pogoj in garant za vključevanje Slovenije v različne mednarodne politične in pravne integracije« (Cerar, 2001: 35). V Sloveniji se ratificirane in objavljene pogodbe uporabljajo neposredno. Slovenski notranji zakoni, ki jih ratificira državni zbor, morajo biti v skladu z mednarodnimi pogodbami; z mednarodnimi pogodbami, ki jih ratificira vlada, pa morajo biti poleg zakonov skladni tudi podzakonski predpisi in pravni akti (2. odstavek 153. člena Ustave). Neposredna uporaba mednarodnih pogodb pa zaradi narave konvencijskih določb pogosto ni v celoti mogoča, včasih je potrebno počakati na notranjo zakonsko ali drugače izvedeno ureditev. (Cerar, 2001: 35)

2.3.2 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V EVROPSKEM PRAVNEM OKVIRU

Na območju Evrope je bil leta 1950 vzpostavljen Svet Evrope s sedežem v Strasbourgu. Slovenija je njegova članica postala maja 1993. Statut Sveta Evrope, podpisan maja 1949, kot enega glavnih ciljev Sveta Evrope opredeljuje ohranitev in nadaljnje uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Drzemczewski, 1993: 223). Poleg tega je glavna naloga Sveta Evrope pospeševati demokracijo in delovanje predvsem na področju človekovih pravic v vseh državah članicah. Članice Sveta Evrope morajo spoštovati vsaj minimalne skupne standarde na področju človekovih pravic, lahko pa imajo tudi

višje notranje standarde, če želijo. Na abstraktni ravni te standarde določajo mednarodne konvencije in drugi mednarodni pravni akti. (Bavcon, 1995: 139) Eden najpomembnejših dosežkov te evropske organizacije je **Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin** s protokoli⁹, krajše imenovana tudi Evropska konvencija o človekovih pravicah, prva mednarodna pogodba na področju človekovih pravic v okviru Sveta Evrope, ki so jo takratne članice podpisale 4. novembra 1950 v Rimu in je začela veljati leta 1953. Gre za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin z vgrajenimi mehanizmi za spoštovanje le-teh. Konvencija določa neodtujljive pravice in svoboščine vsakega posameznika in zavezuje države podpisnice, da te pravice zagotovijo vsakomur, ki je pod njihovo oblastjo. Celotno besedilo Evropske konvencije o človekovih pravicah izhaja iz dveh predpostavk; in sicer: iz »vere in upanja, da bo vladavina prava učinkovit preprečevalec nacističnih, fašističnih in sploh vseh totalitarnih zlorab državne oblasti«, in iz predpostavke, da »konvencija izhaja iz globin naravnega prava, to je, iz takih moralnih izhodišč, ki v evropski tradiciji ne morejo biti predmet spora« (Zupančič, 2000: 2). Konvencija je vzpostavila tudi mednarodni mehanizem za njeno uresničevanje s sodnimi institucijami, ker je vladavina prava možna samo preko pravnih razlag sodišča. S Protokolom št. 11 k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, ki je bil podpisan 11. maja 1994 v Strasbourgu in je začel veljati 1. novembra 1998, je bilo ustanovljeno novo enotno stalno sodišče – Evropsko sodišče za človekove pravice – do katerega imajo posamezniki neposreden dostop, njegova sodna pristojnost pa je obvezna za vse države pogodbenice. (Council of Europe (COE), 2002a) Drugo nadzorno telo, ki ga ustanavlja Evropska konvencija, pa je Evropska komisija za človekove pravice (Drzemczewski, 1993: 223). Vsako pritožbo zaradi domnevnih kršitev pravic, ki jih varuje Evropska konvencija za človekove pravice, je treba vložiti pri Evropski komisiji za človekove pravice, ki skupaj z Evropskim sodiščem za človekove pravice

⁹ Prvi protokol (angl.) oziroma Dopolnilni protokol (fr.) je bil sprejet v Parizu 20. marca 1952. Protokol št. 2, ki podeljuje Evropskemu sodišču za človekove pravice pristojnost za dajanje svetovalnih mnenj, je bil sprejet v Strasbourgu 6. maja 1963. Protokol št. 4, ki zagotavlja pravice in svoboščine, ki še niso vključene v Konvenciji in v Prvi protokol h Konvenciji, je bil sprejet v Strasbourgu 16. septembra 1963. Protokol št. 6, ki zadeva odpravo smrtne kazni, je bil sprejet v Strasbourgu 28. aprila 1983. Protokol št. 7 je bil sprejet v Strasbourgu 22. novembra 1984. Protokol št. 9 je bil sprejet v Rimu 6. novembra 1990 in protokol št. 10 v Strasbourgu 25. marca 1992. (Rovšek, 1993: 268-286)

zagotavlja izpolnjevanje obveznosti, ki so jih prevzele visoke pogodbene stranke (Westerdiek, 1993: 213). Judikatura Evropskega sodišča določa vsaj minimalne standarde na področju človekovih pravic na konkretni ravni (Bavcon, 1995: 139).

Na Evropsko sodišče v Strasbourgu se lahko pritoži katera koli država članica ali posameznik, ki meni, da so mu bile kršene pravice, ki jih zagotavlja Evropska konvencija, ko izčrpa vsa domača pravna sredstva¹⁰. Postopki pred Evropskim sodiščem za človekove pravice so javni in končne določbe so za države zavezujoče. Če sodišče razsodi, da je šlo za kršitev Konvencije, potem lahko žrtvi kršitve dosodi pravično poplačilo. To ponavadi vsebuje poplačilo vseh stroškov in izdatkov in, kadar je primerno, še odškodnino za materialno škodo. Države morajo denarno kazen plačati najkasneje v treh mesecih od dneva odločitve in večinoma to določilo spoštujejo. V nasprotnem primeru so od januarja 1996 predvidene tudi zamudne obresti. (European Court of Human Rights (ECHR), 2002a) Razsodbe Evropskega sodišča za človekove pravice mnogokrat pospešijo spremembe v notranjem pravu države kršiteljice, ki si prizadeva svojo zakonodajo čim hitreje uskladiti z določili sodišča. Ponavadi hitro sprejme potrebne amandmaje k zakonodaji ali predpise in potrebne spremembe, večkrat pa tudi konkretne ukrepe z zvezi s prizadetimi osebami. (ECHR, 2002b)

Kot dopolnilo k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, kjer so v glavnem zajete državljanske in politične pravice, je v okviru Sveta Evrope nastala Evropska socialna listina, ki je bila sprejeta 18. oktobra leta 1961, v veljavo pa je stopila 26. februarja 1965. Na drugem vrhu Sveta Evrope so se države članice zavezale, da bodo »uveljavljale socialne standarde, zapisane v Socialni listini in drugih aktih Sveta Evrope«. Evropska socialna listina in njen Dodatni protokol iz leta 1988 jamčita vrsto temeljnih pravic, razdeljenih v dve skupini: tiste, ki obravnavajo zaposlovanje, in tiste, ki obravnavajo socialno usklajenost. Leta 1995 je bil sprejet še en dodatni protokol k Evropski listini.

¹⁰ V Sloveniji to konkretno pomeni, da mora oseba vložiti še ustavno pritožbo pri Ustavnem sodišču, preden se lahko obrne na Evropsko sodišče za človekove pravice. Po zaslugi rednih sodišč in zlasti Ustavnega sodišča so se razširila jamstva, ki zagotavljajo spoštovanje pravic posameznikov. Ustavno sodišče ima nalogo proučiti neustavnost predpisov in konkretne kršitve človekovih pravic (ustavna pritožba). Ko ugotovi kršitve, jih lahko učinkovito odpravi (razveljavitev zakona, odprava drugih predpisov, odprava pravnomočnih sodb, odprava odločitev o priporu). (Ribičič, 2002, priloga A)

Namen sprememb je bil izboljšati varstvo že zagotovljenih pravic in zavarovati nove pravice. (COE, 2002b) Spoštovanje določb listine je pod mednarodnim nadzorom in v veliki meri se pravice v listini že spoštujejo (Kalčina, 2000: 8).

V okviru Sveta Evrope so bili poleg omenjenih dveh pomembnejših konvencij sprejeti še drugi dokumenti, ki so namenjeni zagotavljanju človekovih pravic v državah članicah, na primer Konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja ter Okvirna konvencija o varstvu narodnih manjšin.

K Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin je Slovenija pristopila sama, ko je postala članica sveta Evrope¹¹. Bivša Jugoslavija namreč ni bila članica Sveta Evrope in zato tudi ni ratificirala omenjene konvencije. (Ude, 1993: 128)

¹¹ Slovenija je k Evropski konvenciji pristopila s sprejetjem Zakona o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11 (Ur. l. RS št. 7/94 z dne 13.6.1994). Zakon je začel veljati 28. junija 1994. Na ta dan so bile tudi deponirane ratifikacijske listine pri generalnem sekretarju Sveta Evrope. (Rovšek, 1994: 41)

ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V TRANZICIJI

OPREDELITEV POJMA TRANZICIJE

Sprememba gospodarskega sistema iz centralno-planskega v tržno ekonomijo in sovpadajoč prehod iz enostrankarskega sistema v sistem parlamentarne demokracije poleg velikih družbenih sprememb na vseh področjih življenja predstavljata bistvo tranzicijskega procesa, katerega začetek postavljamo nekako v leta 1989 – 1990. Gre za kompleksen in dolgotrajen proces, ki v večini tako imenovanih tranzicijskih držav še ni končan in katerega izid je odvisen od cele vrste dejavnikov.

Začetek tranzicije so zaznamovali politični dogodki, ki so privedli do padca komunističnih režimov – padec berlinskega zidu 9. novembra 1989 in volitve na Poljskem 4. junija 1989, kjer je bila prvič po drugi svetovni vojni v državi realnega socializma na oblast izvoljena nekomunistična večina. Istega dne je tudi na čisto drugem koncu sveta prišlo do znamenitega in prelomnega trenutka, namreč do študentskega pokola v Pekingu na Trgu nebeškega miru. (Lavigne, 1999: 25)

Tranzicija je potovanje od ene točke do druge, zato je nujno opredeliti, od kod sistem prihaja in kam gre. Sistemsko tranzicija tako pomeni prehod od socialističnega, centralno-planskega gospodarstva v svobodno tržno gospodarstvo in prehod iz enostrankarskega v večstrankarski politični sistem. (Lavigne, 1999: 264) Seveda pa tranzicija sega na vsa področja družbenega življenja in ne pomeni samo sprememb v ekonomskem in političnem sistemu. Ena od značilnosti tranzicijskega procesa je njegova zapletenost in dolgotrajnost, kar je v veliki meri posledica potrebe po izgradnji novih institucij v tranzicijskih državah. To pa je po definiciji dolgotrajen proces.

V kontekst institucionalnih sprememb spada tudi redefiniranje vloge države. (Ellman, 1997: 27) Tranzicija ne zahteva le zmanjšane vloge države, temveč njeno kvalitativno redefinicijo. Pojavlja se izjemno povpraševanje po aktivni intervencionistični vlogi države v procesih institucionalnih sprememb. (Kovač, 2000: 509)

Socialistične ekonomske sisteme so pred začetkom tranzicije označevali dolgoročni neuspehi političnih oblasti, da bi si podredile gospodarstvo (lastnino in podjetniško upravljanje), namesto trga naj bi država s svojo politično močjo in netržno (komunistično) ideologijo zagotovila učinkovit gospodarski razvoj in socialno blaginjo ljudi. Dejansko pa je država pogosto povsem odpovedala na ekonomskem področju in tudi pri zagotavljanju drugih javnih dobrin, kot so zakonodaja, pravni red ter spoštovanje moralnih načel in temeljnih človekovih pravic. (Kovač, 2000: 511) V obdobju pred začetkom tranzicije je bila za države socializma značilna visoka stopnja socialne varnosti ob majhni posameznikovi odgovornosti zanjo. Sprememba gospodarskega sistema je povzročila tudi spremembo ravnotežja v socialni reprodukciji, kar se je pokazalo v zahtevah po sistemskih spremembah in hitremu širjenju socialnih problemov (padanje delovne aktivnosti, naraščanje brezposelnosti, revščine in socialne izključenosti ter socialnih razlik). (Svetlik, 1995: 306)

Potreben pogoj za uspešnost tranzicije je politično ravnovesje, zadosten pogoj pa izbira pravih instrumentov in pristopov k ekonomski reformi. Kapitalistične institucije, ki naj bi bile končni rezultat tranzicijskega procesa, niso zgodovinsko nastale na hitro, ampak so rezultat dolgotrajnega spontanega razvojnega procesa. Prav tako omenjene institucije ne morejo nastati od zgoraj navzdol, torej z ukrepi države in politične volje nad voljo in interesi ljudi, pač pa morajo upoštevati evolutivne zakonitosti postopnih institucionalnih sprememb. Pogosto je največja ovira hitrejšega razvoja novih institucij prav dediščina starih institucij. Postsocialistična tranzicija je pogosto razpeta med tradicijo in potrebami po spremembah, ki bi omogočile učinkovit razvoj novih, nesocialističnih, kapitalističnih institucij. (Kovač, 2000: 518-519)

K usmerjanju tranzicije in njenemu pravilnemu trajnemu poteku v vzhodnoevropskih in srednjeevropskih državah, lahko pomembno pripomoreta perspektiva in samo članstvo v Evropski uniji, ki določata tip kapitalizma in obenem spodbujata tranzicijski proces.

TIPI TRANZICIJE

Tranzicijske države so si za prehod iz starega sistema v tržno ekonomijo in demokracijo izbrale različne poti, odvisno od specifičnih značilnosti in pogojev v posamezni državi. Gre predvsem za dva pristopa k tranziciji: za tako imenovano tranzicijsko ortodoksijo na eni strani in za gradualizem na drugi strani. Bistvo prvega tipa so hitre spremembe, bistvo drugega pa postopnost. V praksi so države vedno uporabile neko kombinacijo obeh. Na podlagi izkušenj se je postopoma oblikovala neke vrste nova tradicionalna modrost, ki se zavzema za kombinacijo hitrega pristopa na nekaterih področjih, kot so stabilizacija in liberalizacija in postopnost na drugih, kot so strukturne in institucionalne reforme. Strukturne reforme namreč zahtevajo čas za spremembe v institucijah in vedenju, vendar pa je njihova učinkovitost odvisna od hitre stabilizacije in pospešena z le-to.

»Šok terapija«, imenovana tudi tranzicijska ortodoksija, ali »big bang«, pomeni aplikacijo »Washingtonskega konsenza«¹² na problem tranzicije in radikalen prelom s preteklostjo, kjer nova vlada v neki državi ne priznava nobene možnosti, da bi se vrnili nazaj v preteklost niti ni možnosti, da bi izbrali kakšen drugačen potek sprememb. Pri šok terapiji gre za drastične ukrepe, ki bodo začasno zelo znižali življenjski standard, ki pa naj bi se na novih osnovah hitro dvignil. Najprej naj bi bili izvedeni stabilizacijski programi za obnovitev notranjega in zunanjega ravnotežja, potem pa bi sledile še strukturne reforme. (Lavigne, 1999: 113) Glavni elementi tranzicijske ortodoksije na ekonomskem področju so bili stabilizacija, ki je zahtevala kompromis med takojšnjo konvertibilnostjo in inflacijo, privatizacija, kjer pa je bilo treba skleniti nekakšen

¹² »Washingtonski konsenz« (1989) ni bil formalni dokument, temveč nekakšno soglasje o tranzicijskih ukrepih, ki so ga tako poimenovali zaradi splošnega strinjanja in enotnega ukrepanja na ravni mednarodnih institucij s sedežem v Washingtonu (Svetovna banka, Mednarodni monetarni sklad). Po letu 1991 se je namreč uveljavilo stališče, da je najbolj optimalen, hiter in celovit tranzicijski program celota ukrepov s področja makroekonomske stabilizacije, liberalizacije in privatizacije. Vsebinska »Washingtonskega konsenza« pomeni omejevanje države na račun trga, toda te spremembe je mogoče uveljaviti samo z močno državo in hitrim političnim intervencionizmom. Temeljni paradoks »Washingtonskega konsenza« je bil, da je uveljavljal radikalne ekonomske reforme z močno vlogo socialnega inženiringa. (Kovač, 2000: 517)

kompromis med hitrostjo in učinkovitostjo ter nujna liberalizacija cen, notranje in zunanje trgovine ter pravil za ustanavljanje zasebnih podjetij. (Ellman, 1997: 28) Šok terapija je bila prvič uporabljena na Poljskem, kjer so bile spremembe nujne in neizogibne, kasneje pa je bil model prenesen tudi v druge države, pogosto neupoštevajoč njihova specifična izhodišča in druge značilnosti. Proces tranzicije je imel glavne značilnosti šok terapije še na Češkoslovaškem, v Estoniji, v Latviji in v Bolgariji (v slednji nekoliko kasneje, v letih 1991 – 92). (Lavigne, 1999: 119)

Glavni problem ortodoksnega tipa tranzicije je bil zanemarjanje medsebojne povezanosti monetarnih in realnih spremenljivk, uporaba ortodoksije za procese, za katere je nujno potreben čas (na primer vzpostavljanje institucij), zanemarjanje socialne politike in potreba po ohranitvi in razvijanju administrativne sposobnosti države. Takojšen rezultat tranzicijske ortodoksije je bil oster padec obsega proizvodnje v tranzicijskih državah, pa tudi socialni indikatorji kažejo znatno poslabšanje. (Ellman, 1997: 28)

Drug tip tranzicije je gradualizem, postopna tranzicija, katere problem je, da včasih služi kot izgovor za odlaganje potrebnih sprememb in lahko pripomore k podaljšanju tranzicijske recesije (Ellman, 1997: 28). Gradualizem je usmerjen k doseganju enakega cilja kot »šok terapija«, čas prehoda pa je daljši, da bi s tem zmanjšali stroške prehoda in povečali politično sprejemljivost ekonomskih reform (Kovač, 2000: 517). Zagovorniki gradualizma šok terapiji očitajo, da ni ustrezna za strukturne reforme; na primer privatizacija in reforma bančnega sistema ne moreta biti izvedeni čez noč. Poleg tega gradualisti trdijo tudi, da je enako ugodne rezultate, kot jih prinaša šok terapija, možno doseči tudi z manjšimi stroški. (Lavigne, 1999: 120)

Primer države, ki je vodila gradualističen tip tranzicije, je Madžarska, kjer so s spremembami začeli že leta 1985 in je začetek tranzicije pomenil samo nadaljevanje preteklih trendov reform, čeprav se je tudi Madžarska soočila s šok terapijo leta 1995, ko je oblast prevzela socialno-liberalna koalicija. Gradualizem je značilen še za Slovenijo, Romunijo in Litvo. Vendar pa gradualizma ne smemo mešati z evolucijskim pristopom, za katerega so značilne institucionalne in mikroekonomske, ne pa tudi makroekonomske politike. (Lavigne, 1999: 120)

Rezultat izkušenj z obema tipoma tranzicije je postopno oblikovanje nove tradicionalne modrosti, ki priznava presenečenja, pasti in pomanjkljivosti obstoječih pristopov k tranziciji in opušča vztrajanje pri hitri privatizaciji velikih državnih podjetij. Ta pristop poudarja potrebo po fiskalni disciplini, hitri liberalizaciji cen in trgovine in po hitrem znižanju inflacije na razumen nivo ter priznava pomen učinkovite javne uprave, učinkovite lastniške kontrole podjetij, učinkovitega in solventnega bančnega sistema ter novih privatnih podjetij, koristnost zmerne carinske zaščite, pomen javnih dobrin in sprejemljivih socialnih transferov. Poleg naštetega pa nova tradicionalna modrost priznava tudi pomen političnih in geografskih dejavnikov v določanju bolj ali manj uspešnih izidov tranzicije. (Ellman, 1997: 29)

POSLEDICE TRANZICIJE

Izkušnje s tranzicijo in njene posledice se od države do države razlikujejo. Glavni vzrok za to so predvsem specifične (začetne in druge) okoliščine v posamezni državi, deloma pa tudi izbran tip tranzicije. Kljub temu pa so posledice v večini tranzicijskih držav podobne, kakor so si podobni tudi problemi, s katerimi se te države soočajo; na primer padec življenjskega standarda in socialne varnosti v začetnih letih tranzicije. Kljub težavam pa tranzicijski proces prinaša mnoge spremembe na boljše, med njimi tudi bistveno izboljšanje na področju varstva človekovih pravic.

Tranzicija je v večini držav vzhodne in srednje Evrope zelo napredovala. V večini držav je centralno planiranje stvar ekonomske zgodovine, vzpostavljeni so delujoči trgi dobrin in produkcijskih faktorjev, obstaja pravi zakonski in administrativni okvir za tržno gospodarstvo, velik del podjetij je v privatni lasti, ponovno se je vzpostavila ekonomska rast in države so postale privlačen cilj za tuj kapital. Posledice in izkušnje s tranzicijo so zelo različne, na splošno pa velja, da so boljše rezultate dosegale bolj ekonomsko in socialno razvite države in tiste z ugodno geografsko lego, slabše pa države z nizko ravniyo razvoja, manj ugodno geografsko pozicijo in manj ugodnimi političnimi in

administrativnimi okoliščinami. Uspešna tranzicija pa ne pomeni zgolj vračanja ekonomske rasti na staro raven in razvijanje tržnih institucij, temveč tudi razvoj odgovornih političnih akterjev in stabilnih socialno-političnih sistemov. (Ellman, 1997: 23-26)

Tranzicija s seboj prinaša zmagovalce in poražence. Med slednje lahko štejemo predvsem starejše, bivše zaposlene, zaposlene v kmetijstvu, v nekaterih panogah predelovalne industrije, premogovništvu in državnem sektorju, na novo brezposelne, etnične manjšine, otroke, velike družine, manj izobražene in prebivalce ruralnih predelov. Velik del populacije tranzicijskih držav proces tranzicije doživlja kot velik socialni šok s pomembnimi negativnimi elementi. Posledica sprememb je tudi naraščajoča neenakost – znotraj držav in med državami ter velik padec življenjskega standarda. Kljub nepopolnim in ne čisto zanesljivim statističnim podatkom padec rodnosti in porast smrtnosti kaže na velik socialni šok. V zgodnji fazi tranzicije je padec povprečnega dohodka skupaj z naraščajočo neenakostjo med zmagovalci in poraženci pripeljal do masovnega povečanja revščine v nekaterih tranzicijskih državah. (Ellman, 1997: 24)

Široko uporabljen kriterij za ocenjevanje uspeha tranzicije je ekonomska rast. Vendar pa je vrednotenje tranzicije po kriteriju ekonomske rasti preveč enostransko in ne namenja prave pozornosti izgradnji institucij in socialno-politični evoluciji in nenazadnje zanemara tudi vidik človekovih pravic. (Ellman, 1997: 29) Tranzicija je proces, v katerem je pomembna kakovost institucionalnih sprememb in ne njihova kvantiteta, strukturne spremembe in ne formalno pravna raven. Uspeh tranzicije je sorazmeren z ravnovesjem moči med vplivnimi skupinami, z uveljavljanjem decentraliziranih javnih in zasebnih institucij ter njihove medsebojne konkurence, s spoštovanjem pravil pravnega reda in neformalnih principov, ki omogočajo neprisilno uravnavanje delovanja ljudi, z upoštevanjem vrednot in kulture, moralne in etične drže, ki v delovanju institucij uveljavlja transparentnost in javnost delovanja, in z učinkovitim nadzorom javnosti in učinkovitega pravnega reda oziroma sodnega sistema. V tem smislu tranzicija še zdaleč ni končana. (Kovač, 2000: 518)

V vzhodni Evropi in v srednjeevropskih državah je tranzicijski proces pustil posledice v človekovem razvoju in na področju človekovih pravic ter povzročil resen upad na področju socialnih služb in mrež socialne varnosti. Tranzicija sama po sebi namreč še ne zagotavlja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Za zagotavljanje le-teh in za uspešen potek procesa tranzicije je nujno potrebna vključujoča demokracija in izgradnja institucij ter socialnih zmogljivosti. (HDR, 2000: 35, 42)

Glede na predtranzicijska pričakovanja so rezultati tranzicije v določeni meri presenetili. Izkazalo se je, da je tranzicija daljši in bolj zapleten proces, kot se je pričakovalo, tudi zaradi graditve institucij in specifičnosti institucionalne dediščine. Predvsem je presenetila toleranca prebivalcev tranzicijskih držav. Izkazalo se je namreč, da so pripravljene prenesti veliko sprememb skupaj z znatnim padcem življenjskega standarda. Pokazalo se je tudi, da ima bančni sektor skupaj s finančno krhkostjo velik pomen in da tržno gospodarstvo potrebuje omejeno, vendar močno državo za učinkovito javno upravo. V nasprotju s pričakovanji se je izkazalo tudi, da je pomen hitre privatizacije velikih državnih podjetij za gospodarsko rast manjši od predpostavljenega in da ima večji pomen spodbujanje hitrega razvoja novih privatnih podjetij. (Ellman, 1997: 27)

Tranzicijski proces v posameznih manj razvitih državah še vedno lahko ogrozijo politični zdrs, ki zaradi zanemarjanja socialne in zaposlovalne politike, povečevanja neenakosti, revščine in brezposelnosti lahko dobijo široko socialno osnovo. Resnični odgovor na te probleme je izgradnja institucij. Za institucionalni razvoj je zelo pomembna perspektiva članstva v EU. Možnost članstva v EU je pomemben faktor vzpostavljanja stabilizacije in liberalnega reda v državah kandidatkah, prav tako pa lahko zavrnitev članstva v prvem krogu širitve pomeni destabilizacijsko tveganje. (Ellman, 1997: 30)

Tranzicija je na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin prinesla velike spremembe, večinoma pozitivne. Varstvo in zagotavljanje človekovih pravic sta namreč dva ključna pojma v demokratičnem sistemu, ki ga tranzicijske države skušajo zgraditi in razviti po vzoru zahodnoevropskih držav. Tudi vključevanje v mednarodno skupnost in integracije, k čemur stremi večina tranzicijskih držav, je v veliki meri pogojeno tudi s spoštovanjem človekovih pravic. Še vedno pa se pojavljajo kršitve človekovih pravic in velik razkorak med formalnim in dejanskim varstvom človekovih pravic.

Razpad sistemov realnega socializma v Evropi v letih 1989 in 1990 je eden od najpomembnejših znakov napredka na področju človekovih državljskih in političnih pravic v 20. stoletju. Spremembe na področju človekovih pravic so se v državah realnega socializma začele že prej. Eden od razlogov je bila tudi Helsinška sklepna listina¹³, ki je pomenila formalno sprejetje evropskih norm o človekovih pravicah, zavezujočih za vse države Evrope. Helsinška listina med drugim kot enega vodilnih principov glede odnosov med evropskimi državami navaja »spoštovanje človekovih pravic in drugih temeljnih svoboščin, vključno s svobodo misli, prepričanja in verovanja«. Učinek sprejetja Helsinške listine sicer ni bil povsod enak, ampak je pomenil pot k radikalnim spremembam v 1980-ih letih in je pomembno spremenil državno-družbene odnose v vzhodni Evropi. Vseh dogodkov leta 1989 in 1990 ni mogoče zreducirati na en sam vzrok (Helsinško listino), vendar pa je nesporno dejstvo, da so mednarodne norme človekovih pravic, transnacionalne skupine aktivistov za človekove pravice in opozicija prispevali k začetku sprememb in strmoglavljenju komunistične vladavine. Stališče vzhodnega bloka do

¹³ Helsinško listino je skupaj s Protokolom 7 1. avgusta leta 1975 podpisalo 35 predsednikov evropskih vlad na konferenci o varnosti in sodelovanju v Evropi v Helsinkih. Helsinška listina je politično in moralno zavezujoča in je bila v tistem času edini mednarodni sporazum, ki je povezoval mir in varnost s spoštovanjem človekovih pravic. Podpisnice listine so oblikovale Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), ki danes vključuje 55 držav članic. (International Helsinki Federation for Human Rights (IHCHR), 2002b)

človekovih pravic se je spremenilo – ni šlo več za zanikanje veljavnosti norm človekovih pravic, pač pa za zanikanje njihove uporabe v določenem kontekstu. (Thomas, 1999: 205-211)

Tranzicija v demokracijo in tržno ekonomijo v državah srednje in vzhodne Evrope je povzročila velike spremembe v ekonomskih in socialnih pravicah. Nobena od tranzicijskih držav še ni do konca izvedla uspešnih strukturnih reform. (Human Security in South-East Europe, 1999: 24)

Trajna vzpostavitev norm človekovih pravic zahteva politični sistem z vladavino prava. Trdne spremembe glede človekovih pravic na bolje zahtevajo politično transformacijo in so del liberalizacijskega procesa. Trajne spremembe na področju človekovih pravic torej sovpadajo z notranjimi strukturnimi spremembami, ki so neločljiv del tranzicije.

Norme človekovih pravic v grobem delijo države na dva tipa: na liberalno-demokratske države in na države, ki kršijo norme. Premik k varstvu človekovih pravic je vedno nekako motiviran – začne se z instrumentalno ali strategično motivirano adaptacijo. Lahko gre za odgovor na nacionalne ali transnacionalne pritiske oziroma za pridobivanje materialnih koristi ali tuje pomoči zaradi varovanja človekovih pravic. To je vedno začetek, potem pa naj bi se stvari načeloma odvijale v pozitivni smeri. (Risse, Ropp in Sikkink, 1999: 10)

SLOVENIJA

TRANZICIJA V SLOVENIJI

Slovenija ima bistveno drugačno zgodovinsko in sistemsko izkušnjo s socialistično ideologijo in njenim ekonomskim in političnim sistemom kot druge bivše socialistične države. Tranzicija kot zakonodajni in politični proces se je v Sloveniji začela leta 1989 z amandmaji k takratni Ustavi, ki so pomenili preureditev političnega sistema in so med drugim uveljavili tudi klasične človekove pravice. V zadnjem desetletju je Slovenija hitro vzpostavila makroekonomsko stabilnost in postopno izvajala sistemsko transformacijo svoje ekonomije skupaj s strukturnimi reformami in izgradnjo institucij.

Leta 1985 je OZN klasificirala Jugoslavijo kot »razvijajoče se tržno gospodarstvo«. (Lavigne, 1999: 107) Jugoslovansko gospodarstvo ni več imelo značilnosti planskega gospodarstva razen monopola komunistične stranke, vendar pa politično življenje še zdaleč ni bilo demokratično. Leta 1989 je vlada v Jugoslaviji sprejela program stabilizacije, ki je bil podoben napredni verziji Poljske »šok terapije«. Program je zaradi pomanjkanja političnega konsenza propadel, normalen proces tranzicije pa je bil od leta 1992 značilen in možen od vseh nekdanjih jugoslovanskih republik samo v Sloveniji. (Lavigne, 1999: 107-108)

Dokler je bila Slovenija del bivše skupne države, je morala slediti skupnim razvojnim vzorcem bivše Jugoslavije kot celote. Slovenija je bila vseskozi najrazvitejši del Jugoslavije, v 80-ih letih pa so razvojne želje Slovenije postajale vse bolj nasprotujoče skupnemu jugoslovanskemu razvojnemu vzorcu. (Mrak, Rojec in Potočnik, 2002: 37) Slovenija je imela tržno ekonomijo in delujoč trg skozi večino svoje bližnje preteklosti, čeprav njuno delovanje ni povsem ustrezalo zahodnim normam. (Phillips in Ferfila, 1999: 450) Ob osamosvojitvi se je Slovenija soočila z izgubo trga bivše Jugoslavije in s hkratnim upadom trgov v drugih bivših socialističnih državah ter recesijo na

zahodnoevropskih trgih. (Ferfila in Phillips, 2000: 1) »Slovenija je od bivše skupne države nasledila velika notranja (hiperinflacija) in zunanja (velik zunanji dolg) neravnovesja« (Mrak, Rojec in Potočnik, 2002: 38).

Za prehod iz socialistične ekonomije z državno in družbeno lastnino v tržno ekonomijo s prevladujočo privatno lastnino sta bila v Sloveniji in v drugih tranzicijskih državah nujna dva sklopa reform. Prva prioriteta in nujnost zgodnje faze tranzicije v Sloveniji je bila makroekonomska stabilizacija in notranja in zunanja liberalizacija ter privatizacija. Makroekonomske politike stabilizacije in liberalizacije so bile v Sloveniji uspešne, kar je odprlo pot in postavilo temelje tudi za strukturne in institucionalne reforme, ki so bolj dolgoročne narave. Glavni cilj makroekonomskih politik je bil vzpostaviti stabilno okolje in prostor za dokončanje procesa tranzicije in pridružitve EU. Glavna cilja mikroekonomskih politik in strukturnih reform sta bila zaključiti tranzicijo ter uveljaviti Slovenijo kot konkurenčnega akterja, ki je sposoben preživeti na notranjem trgu EU. (Mrak, Rojec in Potočnik, 2002: 42)

Tranzicija v Sloveniji ima v grobem dve fazi. Prva faza pomeni zgodnje obdobje, ko je Slovenija povsem sama odločala o ciljih, prioritetah in o dinamiki sprememb ter sama določala svoje standarde in normative (Zajc, 1998: 88). »Slovenija se sedaj nahaja v drugi fazi tranzicije, ki je seveda bistveno manj prežeta z »velikimi temami«, kot so na primer vzpostavitve demokracije in državne neodvisnosti. Vendar pa je ta faza prav tako izredno težavna.« (Cerar, 2001: 10) Druga faza tranzicije pomeni med drugim tudi prehod na standarde in kriterije, ki so že določeni z zakonodajo Evropske unije, kamor se Slovenija vključuje. Vključevanje v EU je namreč pogojeno z vzpostavitvijo demokratičnih inštitucij, z usklajenostjo zakonov z zakonodajo EU, z gospodarsko stabilnostjo in s spoštovanjem človekovih pravic. (Zajc, 1998: 88) Vse te zahteve so lahko dodatna vzpodbuda za tranzicijski proces v Sloveniji. Proces tranzicije v Sloveniji je pravzaprav proces prilagajanja oziroma usklajevanja slovenske ekonomije s standardi EU. Slovenija je namreč ena redkih držav, kjer je proces prehoda od socialistične v tržno ekonomijo sovpadel s prehodom iz regionalne ekonomije kot dela bivše Jugoslavije v nacionalno ekonomijo znotraj Evropske unije. (Mrak, Rojec in Potočnik, 2002: 37) Slovenske ekonomske, trgovinske in ostale vezi z zahodno Evropo (kulturna orientacija, življenjski stil, vrednostni sistemi) so se razvijali in krepili desetletja in ne samo v zadnjih nekaj letih, ko to

velja za bivše države vzhodnega bloka. Slovenija ima pri vstopu v EU tudi določene prednosti glede na druge države kandidatke: bruto domači proizvod (BDP) na prebivalca, plače in življenjski standard so bistveno višji kot v ostalih bivših socialističnih državah in ga lahko primerjamo z nivojem manj razvitih držav EU (Grčija, Portugalska, Irska, Španija) (Phillips in Ferfila, 1999: 449)

Spontano delovanje ekonomskih in političnih subjektov in mehanično prevzemanje pravnega reda EU pa ne zadostuje za dokončanje preostalih institucionalnih reform v Sloveniji. Dokončanje preostalih tranzicijskih nalog v Sloveniji izhaja iz dejstva, da so pomembni segmenti narodnega gospodarstva še v procesu transformacije in da še ni dokončno oblikovan pravni okvir za delovanje uspešnega tržnega gospodarstva. Slovenija bo za dokončanje procesa institucionalnih reform med drugim morala (Šušteršič, Rojec in Mrak, 2001: 13):

- a) dokončati tranzicijsko prestrukturiranje podjetniškega in finančnega sektorja;
- b) dokončati reforme javnih gospodarskih služb;
- c) izboljšati gospodarsko infrastrukturo;
- d) pospešiti potrebne prilagoditve in spremembe na trgu dela;
- e) usposobiti fiskalno politiko za sprejem strukturnih sredstev EU in jo prilagoditi regionalni organiziranosti države;
- f) dokončati reformo pokojninskega sistema;
- g) zmanjšati implementacijski deficit na področju varstva okolja;
- h) vzpostaviti učinkovito organiziranost za usklajevanje in spodbujanje razvojnih prizadevanj na regionalni ravni;
- i) oblikovati učinkovit pravni okvir tržnega gospodarstva;
- j) reformirati javno in v njenem okviru državno upravo.

ZAGOTAVLJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SLOVENIJI

Prizadevanja za človekove pravice in temeljne svoboščine v Sloveniji so bila izražena že v prizadevanjih za osamosvojitvev in demokratizacijo, najpomembneje pa je, da jih zagotavlja tudi nova slovenska ustava iz leta 1991, ki jim namenja celo drugo poglavje. Poleg tega Slovenijo na tem področju zavezujejo tudi številni mednarodni dokumenti, h katerim je pristopila. Formalna podlaga za varovanje in zagotavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji torej obstaja, napredek pa je opazen tudi pri dejanskem uresničevanju varstva človekovih pravic. Za varovanje človekovih pravic je bila na podlagi 159. člena Ustave ustanovljena tudi institucija varuha človekovih pravic, poleg tega pa na tem področju v Sloveniji delujejo tudi številne nevladne organizacije.

V Sloveniji kot v eni od republik bivše Jugoslavije ureditev pred osamosvojitvijo ni bila naklonjena človekovim pravicam. V bivši Jugoslaviji sta bila prisotna represija na številnih področjih in kratenje človekovih pravic. Ustavni in državnoinstitucionalni sistem ni postavljaj v ospredje človekovih pravic in ni izoblikoval pravnih omejitev državnih organov. Predvsem prvo obdobje, takoj po letu 1945, je bilo obdobje neposrednih hudih množičnih kršitev človekovih pravic in dejanskega onemogočanja temeljnih svoboščin, pri čemer so bila pogosto kršena tudi mednarodno dogovorjena načela o političnih in državljskih pravicah. (Šturm, 1998: 27)

Varstvo človekovih pravic in svoboščin ni intenzivneje zaživelo niti po sprejetju nove ustave Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) leta 1963. Šele v letih 1974 – 1991 se je sklicevanje na ustavne pravice in svoboščine povečalo, temeljna podlaga za aktivnost Ustavnega sodišča na področju varstva temeljnih ustavnih pravic in svoboščin pa so bile še vedno pretežno pobude državljanov. (Mavčič in Pavčnik, 1993: 37)

Vseeno pa se je še pred začetkom tranzicijskega prehoda vzpostavila izjemna občutljivost za vprašanja človekovih pravic. Prizadevanja za človekove pravice so bila izražena v prizadevanjih za osamosvojitvev, demokratizacijo in tudi v popravljeni slovenski ustavi. Tranzicijska preobrazba je prinesla korenite

spremembe zakonodaje, struktur oblasti in prakse državnih organov, vendar pa je tranzicija dolg in zapleten proces, v katerem je potrebno vzpostaviti celovito državno subjektiviteto in razrešiti številna vprašanja. (Bizjak 1998: 12 – 13)

Pomembni pa niso samo pravni in politični vidiki tranzicije, pač pa procesi preobrazbe s seboj prinašajo tudi socialne probleme. Slovenija je v Ustavi deklarirana kot socialna država, vendar pa socialna politika ne daje zadostnih odgovorov na socialne probleme, kar ima negativne posledice za nadaljnjo tranzicijo in demokratično preobrazbo, saj je za vzpostavitev demokracije potrebna tudi znosna socialna raven. (Bizjak, 1998: 15)

Uveljavljanje in varovanje človekovih pravic ni nikoli končana naloga. Za tranzicijske države in med njimi tudi za Slovenijo je značilna velika medsebojna odvisnost procesa utrjevanja demokracije in prizadevanja za visoko stopnjo spoštovanja človekovih pravic. (Bizjak, 1998: 21)

4.2.1 USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

Prva znamenja sprememb v Sloveniji na področju človekovih pravic so se pojavila aprila 1988, ko sta Ustavna komisija upravnega odbora Društva slovenskih pisateljev in Delovna skupina za ustavni razvoj pri slovenskem sociološkem društvu objavili Gradivo za slovensko ustavo, v katerem so zavzemale posebno mesto Teze za Ustavo RS, kasneje bolj znane kot »sociološko-pisateljska ustava«. Teze so bile oblikovane kot okvirna zasnova ustavnega besedila, njihov osnovni namen pa se je izražal v težnjah po odpravi ideoloških načel iz ustave ter težnja po začetku procesa za vzpostavitev sodobnega in demokratičnega ustavnega reda v Sloveniji, ki naj bi se v prihodnosti oblikovala kot država. (Cerar, 2001: 12)

Ustava iz leta 1991 kot pravni akt z najvišjo veljavo¹⁴ za najpomembnejši neposredni cilj postavlja varovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin in pomeni novo, celovito obravnavo človekovih pravic in novo opredelitev političnih pravic (Šturm, 1998: 26). Ustava v 5. členu določa, da država Slovenija na

¹⁴ Ustava predstavlja v formalnem pomenu vrh piramide vseh pravnih aktov. Ustava je tako hierarhično nadrejena vsem zakonskim ter podzakonskim pravnim aktom. (Cerar, 2001: 7) Zakone, ki niso v skladu z ustavo, je mogoče razveljaviti (Šturm, 1998: 37).

svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine, ki jih opredeljuje v 2. poglavju, ki je v celoti namenjeno človekovim pravicam in temeljnim svoboščinam (členi od 14 do 65), v 3. poglavju o gospodarskih in socialnih razmerjih (členi od 66 do 79) in v 7. poglavju, kjer s 159. členom opredeljuje institucijo varuha človekovih pravic (Ustava RS, 1992). S 14. členom Ustave pa »so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katero koli drugo osebno okoliščino.« (Cerar, 2001: 37) V Sloveniji velja načelo enakosti pred zakonom oziroma načelo pravne enakosti, tako imenovana legalistična enakost, ki pomeni, da so pravni naslovljenci pred zakonom enaki in da se z zakoni enake oziroma podobne primere ureja na enak ali podoben način, kar velja tudi za izvrševanje zakonov. (Cerar, 2001: 37) Država je dolžna varovati in zagotavljati človekove pravice in svoboščine, omejevanje omenjenih pravic in poseganje vanje je ustavno dopustno samo v skladu s 1. odstavkom 16. člena Ustave, ki določa, da je začasna razveljavitev ali omejitev človekovih pravic dopustna le v vojnem ali izrednem stanju le v obsegu, ki ga tako stanje zahteva in tako, da sprejeti ukrepi ne povzročajo neenakopravnosti. To pa ne velja za najbolj temeljne (absolutne) pravice, ki jim ustava podeljuje absolutno varstvo in jih v nobenem primeru in niti začasno ni dopustno razveljaviti ali omejiti. Slovenska ustava kot absolutne pravice ščiti nedotakljivost človeškega življenja (17. člen), prepoved mučenja (18. člen), varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih (21. člen), domneva nedolžnosti (27. člen), načelo zakonitosti v kazenskem postopku (28. člen), pravna jamstva v kazenskem postopku (29. člen) in svobodo vesti (41. člen). (Cerar, 2001: 38) Človekove pravice so pravice, ki varujejo najvišje človekove dobrine in jih je treba zagotavljati vsem ljudem. Vendar pa so določene pravice takšne narave, da jih mora vsaka država zagotoviti samo svojim državljanom. Slovenska ustava kot take opredeljuje volilno pravico (43. člen), pravico do vlaganja peticij in do drugih pobud splošnega pomena (45. člen) ter pravico do socialne varnosti (50. člen). (Cerar, 2001: 36)

Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave, z zakonom je mogoče predpisati le način njihovega uresničevanja. Poleg ustave pa je le zakon tisti, ki lahko določa oziroma

opredeljuje temeljne in druge pravice in dolžnosti pravnih subjektov, s podzakonskimi akti takšno določanje ni dopustno. (Cerar, 2001: 37) »Pravno ureditev človekovih pravic je mogoče v celoti razumeti in udejanjati le v povezavi med ustavnimi normami in zakonskimi normami«. (Cerar, 2001: 38)

Ustava tako zagotavlja osebne pravice in svoboščine v členih od 17 do 31, klasične liberalne pravice in svoboščine (politične so na primer svoboda izražanja, pravica do popravka in odgovora ter svoboda vesti, med ekonomske pravice pa sodi na primer pravica do zasebne lastnine) ter integriteto človekove osebnosti (v členih od 32 do 41). Členi od 19 do 31 v slovenski ustavi opredeljujejo pravice in svoboščine, ki posamezniku zagotavljajo ustrezno pravno varstvo v kazenskem in drugih pravnih postopkih. Večina določb je prevzeta iz mednarodnih pravnih aktov in sodobne kazenskopravne doktrine. Politične pravice in svoboščine so zagotovljene z Ustavo RS v členih od 42 do 48, socialne in ekonomske pravice in svoboščine v členih od 49 do 56, kulturne pravice in pravice, ki izvirajo iz ustvarjalnih dejavnosti pa v členih od 57 do 62. 63. člen Ustave vsebuje prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni. Delno v področje človekovih pravic spadajo tudi določila, ki urejajo gospodarska in socialne razmerja (3. poglavje, členi od 66 do 79) in kjer je obveza države, da poskrbi za vzpostavitev možnosti za uveljavljanje pravic oziroma dobrin, ki jih te pravice varujejo. Zakonodajalca obvezujejo tudi mednarodni pakti in konvencije s področja človekovih pravic, vendar so v teh mednarodnih dokumentih socialne pravice pogosto zapisane kot programske in je njihovo uresničevanje praviloma odvisno od ekonomskih in drugih možnosti držav. (Cerar, 2001: 41-50)

Ustava s členi 15, 22, 23, 120, 157 in 160 zagotavlja tudi sodno varstvo kot poglavitno orodje varstva človekovih pravic, ki je dodatno urejeno še z zakoni, ki se lažje spreminjajo in prilagajajo kot ustava (Bubnov – Škoberne, 1994: 210). Tako Ustava opredeljuje Ustavno sodišče kot institucijo s funkcijo nadzora nad izvršilno in zakonodajno oblastjo. Skladno z doktrino o primarnosti človekovih pravic Ustavno sodišče kontrolira posege države, kadar gre za osebne in politične svoboščine, saj je resničen in učinkovit nadzor je potreben tudi v parlamentarni demokraciji. (Šturm, 1998: 44-46)

Medsebojna prepletenost materialnopravnih določb in mreže pravnih mehanizmov (kontrolnih, omejevalnih in pospeševalnih) zagotavlja varstvo pravic. Sredstva, s katerimi Ustava zagotavlja varstvo pravic (poleg tega, da jih materialnopravno opredeljuje in prepoveduje kršitve), so (Cerar, 2001: 31-35):

- a) Sistem zavor in ravnotežja med zakonodajno, izvršilno in sodno vejo državne oblasti onemogoča monopolizacijo oziroma zlorabo politične moči, kar je velikega pomena za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pomembni so tudi svoboda informiranja, razvito javno mnenje in delujoča parlamentarna opozicija za spremljanje dela državnih organov in nadzor javnosti nad njihovim delom.
- b) Neodvisnost sodstva pomeni odločnejšo sodno zaščito posameznika pred morebitnimi nedopustnimi posegi oblasti. Sodniki in sodišča so najpomembnejši varuhi človekovih pravic s spoštovanjem človekovega dostojanstva in varstvom njegove osebnosti v sodnih postopkih ter s številnimi procesnimi garancijami, ki jih imajo posamezniki v teh postopkih.
- c) Institucija varuha človekovih pravic, čeprav mu Ustava in zakon ne podeljujeta pomembnejših formalnih pristojnosti. Varuh opozarja na kršitve človekovih pravic, ni pa pristojen za varstvo drugih pravic, ki nimajo statusa temeljnih človekovih pravic.
- d) Ustavno sodišče je poleg ostalega pristojno za odločanje o ustavni pritožbi zaradi kršitve človekovih pravic, obravnava pa tudi posamezne akte, ki domnevno kršijo človekove pravice, če je poprej izčrpano drugo, predvsem sodno pravno varstvo. Posameznik lahko vloži ustavno pritožbo zaradi kršenja človekovih pravic ali temeljnih svoboščin na Ustavno sodišče, ko so izčrpana vsa pravna sredstva.
- e) Določba o neposredni uporabi ratificiranih in objavljenih mednarodnih pogodb (8. člen Ustave) zavezuje Slovenijo tudi z vidika spoštovanja mednarodnega prava človekovih pravic. Slovenija je podpisnica vseh najpomembnejših mednarodnih konvencij o človekovih pravicah, največji pomen pa ima Evropska konvencija o človekovih pravicah z dopolnilnimi protokoli, katere določbe se v Sloveniji uporabljajo neposredno (tudi že v praksi slovenskega ustavnega in vrhovnega sodišča).

Ustava RS vsebuje katalog klasičnih temeljnih pravic, ki v celoti ustreza mednarodnim standardom, in nove pristojnosti Ustavnega sodišča, med njimi tudi možnost ustavne pritožbe pred Ustavnim sodiščem, kar pomeni tudi bolj intenzivno vlogo Ustavnega sodišča na področju človekovih pravic (Mavčič in Pavčnik, 1993: 37). Ustavnoppravna izhodišča za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin na evropskem nivoju namreč predvidevajo možnost pritožb na nacionalnih ustavnih sodiščih po posameznih evropskih državah in potem pritožbo na Evropsko sodišče za človekove pravice, ki predstavlja naddržavni organ (Šturm, 1998: 44-46).

Pri oblikovanju slovenske ustave so imele pomembno vlogo mednarodne konvencije s področja človekovih pravic, sprejete v okviru OZN, predvsem Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, poleg tega pa tudi nekatera pravna določila Evropske konvencije za človekove pravice in Evropskega sodišča za človekove pravice, ki so pomenila močno vzpodbudo za razumevanje vloge ustanov za izvajanje in pospeševanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. (Türk, 1993: 18)

Eno izmed najpomembnejših določil o človekovih pravicah v vsaki ustavi je načelo enakosti in nediskriminacije, ki izvira iz Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah. V Sloveniji je to načelo zapisano v 14. členu ustave, združuje pa široko opredelitev načela nerazlikovanja ter pravico do enakosti pred zakonom kot posebno, dodatno pravico. Slovenska ustava tako zagotavlja veliko širšo zaščito pred neenakostjo in diskriminacijo kot mednarodni dokumenti, vendar bo dejanska vrednost te zaščite vidna šele v praksi, na sodiščih. Ustavni okvir za varstvo človekovih pravic namreč predstavlja sodni sistem skupaj z ustavnim sodiščem in varuhom človekovih pravic. (Türk, 1993: 19-22)

Temeljna področja dejavnikov, ki prispevajo k izboljšanju situacije človekovih pravic in svoboščin, so uresničevanje obstoječih predpisov in postopkov, vzgoja, izobraževanje in informiranje ter vizija razvoja človekovih pravic in svoboščin. Dejavniki, ki morajo prispevati k izboljšanju človekovih pravic, so država z vsemi tremi vejami oblasti, državne in javne institucije, sredstva javnega obveščanja, organizirana civilna družba ter posameznik. (Žagar, 1998: 95-102)

Kot že rečeno, slovenska Ustava po mednarodnem zgledu predvideva ustanovitev institucije varuha človekovih pravic za varovanje človekovih pravic in svoboščin v razmerju do državnih oblasti. Varuh človekovih pravic kljub omejenim pristojnostim velja za eno najpomembnejših uradnih institucij na področju varovanja in zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

4.2.2 VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC

Do leta 1994 je vlogo varstva človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji opravljal Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Leto 1992 je bilo tako prvo leto ustavnega varovanja človekovih pravic. Kasneje, leta 1994, je bila za to nalogo ustanovljena institucija varuha človekovih pravic, imenovanega tudi ombudsman¹⁵.

159. člen slovenske Ustave predvideva ustanovitev institucije varuha človekovih pravic za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v razmerju do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil. Izvoli ga državni zbor na predlog predsednika države. (Varuh človekovih pravic, 2002.) Varuh človekovih pravic v Sloveniji ni vezan ne na zakonodajno ne na izvršilno oblast. V ustavi RS je institucija varuha opredeljena kot neformalna oblika varstva pravic, kot dopolnilo obstoječemu pravnemu sistemu, kot tretji del celotnega sistema varstva. Predpogoj za njegovo delovanje pa je dober in učinkovit sistem na področju varstva in uveljavljanja pravic posameznikov. (Trpin, 1998: 149) Delo varuha človekovih pravic določa tudi Zakon o varuhu človekovih pravic, sprejet decembra 1993 (Ur. l. RS št. 71/93 z dne 30.12.1993, popravek v Ur. l. RS 15/94 z dne 18.3.1994), ki v 1. členu pravi, da se »za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v razmerju do državnih organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil s tem zakonom ustanovi varuh človekovih pravic in se določijo njegove pristojnosti in pooblastila« (Varuh človekovih pravic, 2002).

¹⁵ Originalno poimenovanje v švedščini se glasi »justitieombudsman« in pomeni »pooblaščen zastopnik pravice« (Lehtimaja, 1993: 140).

Delo varuha opredeljujejo še 65. člen Zakona o varstvu potrošnikov, 15. člen Zakona o varstvu okolja, 52. člen Zakona o obrambi ter 213b. člen Zakona o kazenskem postopku. (Varuh človekovih pravic, 2002.)

Ustava in Zakon o varuhu človekovih pravic varuhu ne podeljujeta pomembnejših formalnih pristojnosti. Varuhova temeljna naloga je, da opozarja na kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ni pa pristojen za varstvo drugih pravic, to je tistih, ki nimajo statusa temeljnih človekovih pravic. (Cerar, 2001: 31) Njegova naloga je preprečevati in ugotavljati kršitve človekovih pravic in druge nepravilnosti ter odpravljati njihove posledice. Zato je odločilnega pomena, da je lahko dostopen vsakomur, ki se želi obrniti nanj. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000)

Varuh se pri svojem delu ravna po določenih Ustave in mednarodnih pravnih aktov o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, ki so inkorporirani v domači pravni red (na primer neposredno sklicevanje na Evropsko konvencijo o človekovih pravicah) (Bizjak, 1998: 19). Pri svojih intervencijah se varuh lahko sklicuje tudi na načelo pravičnosti in dobrega upravljanja (3. člen Zakona o varuhu človekovih pravic, 1993). Poslovnik varuha človekovih pravic¹⁶ pa določa predvsem organizacijo in način dela varuha in med drugim tudi delitev področij ter postopek z vlogami¹⁷ (Varuh človekovih pravic, 2002). Varuh človekovih pravic v Sloveniji ima pooblastila, da si od državnih in drugih organov, ki jih lahko nadzira, pridobi vse podatke (ne glede na zaupnost), izvede preiskavo in zasliši priče. Ima tudi možnost pregleda vsakega državnega organa ali objekta, kjer je omejena osebna svoboda. (Bizjak, 1998: 17) Državni organi, organi lokalnih skupnosti, nosilci javnih pooblastil so dolžni zagotoviti varuhu na njegovo zahtevo vse podatke in informacije ne glede na stopnjo njihove zaupnosti. Varuh lahko na državne organe naslavlja različne predloge, mnenja, kritike ali priporočila, ki so jih državni organi dolžni obravnavati in nanje odgovoriti v roku, ki ga določi varuh. Čeprav varuh nima pristojnosti oblastnega

¹⁶ Poslovnik varuha človekovih pravic je bil objavljen v Uradnem listu RS št. 63/95 z dne 6.11.1995 (popravek v Ur. l. RS 54/98 z dne 31.7.1998) in velja od 7.11.1995. Dopolnjen je bil z Dopolnitvami poslovnika varuha človekovih pravic (Ur. l. RS 101/01 z dne 7. decembra 2001).

¹⁷ Vsakdo, ki meni, da so mu z aktom ali dejanjem državnega organa, organa lokalne skupnosti ali nosilca javnih pooblastil kršene človekove pravice ali temeljne svoboščine, lahko naslovi na varuha pobudo za začetek postopka. Varuh lahko začne postopke tudi na lastno pobudo. (26. člen Zakona o varuhu človekovih pravic, 1993) Pobuda za začetek postopka se praviloma vloži pisno (2. odstavek 27. člena Zakona o varuhu človekovih pravic, 1993).

odločanja o posameznih zadevah, lahko v znatni meri pripomore k varstvu človekovih pravic: lahko vpliva na začetek postopka obravnavanja določenih zadev in na pospešitev postopkov, v katerih se obravnavajo človekove pravice, ter pomaga pri odpravljanju nesporazumov. (Cerar, 2001: 31) Varuh človekovih pravic lahko vloži tudi pritožbo na Ustavno sodišče zaradi kršitve človekovih pravic ali predlog za oceno ustavnosti predpisov, nima pa pooblastil za nadzor nad delom sodnikov in sodišč (razen kadar gre za molk organa). (Bizjak, 1998: 17)

Delo varuha človekovih pravic je v novih demokracijah srednje in vzhodne Evrope podobno delu varuha človekovih pravic v razvitih demokracijah. Razlike so le v številu pobud, ki jih varuh prejme – pobud je v novo nastalih tranzicijskih demokracijah več in med njimi je tudi več takih, za katere varuh v obravnavi ugotovi, da so utemeljene (20% utemeljenih vlog, v zahodnih državah od 10 do 15%). (Bizjak, 1998: 17) Glede na večje skupno število pobud, naslovljenih na varuha človekovih pravic, lahko sklepamo, da se ljudje v novo nastalih tranzicijskih državah pogosteje odločajo za prijavo domnevne kršitve človekovih pravic varuhu. Večje število pobud, ki se izkažejo za utemeljene, pa kaže, da je v tranzicijskih državah več kršitev človekovih pravic kot v razvitih demokracijah.

Vloga varuha človekovih pravic je v tranzicijskih državah celo pomembnejša kot v državah z dolgoletno demokratično tradicijo. Varuh lahko namreč pomembno vpliva na odvijanje tranzicijske preobrazbe na treh ključnih področjih. Prvo je spreminjanje zakonodaje, kjer varuh opozarja na zastarele in neustrezne predpise, pomembne za varstvo človekovih pravic in tako lahko bistveno pospeši usklajevanje zakonov z ustavo, mednarodnimi pravnimi akti in realnimi življenjskimi situacijami. Varuh lahko vladi ali pristojnemu ministrstvu predlaga spremembo zakona, zahteva presojo Ustavnega sodišča o ustavnosti zakona ali vloži ustavno pritožbo v imenu prizadetega. Drugo pomembno področje je prilagajanje struktur in institucij, kjer se na osnovi pritožb in odkritih primerov lahko ugotavljajo pomanjkljivosti v delovanju državnih organov in iščejo potrebne organizacijske spremembe in okrepitve. Tretje področje je spreminjanje prakse državnih organov in njihovega odnosa do državljanov. Varuh v tem primeru pomeni neko obliko nadzora nad delom državnih organov, kar lahko prinese večjo korektnost (posebej pri represivnih organih). (Bizjak, 1998: 18-19)

Temeljne karakteristike ombudsmanov, ki povečujejo možnost pritožb, so neodvisnost¹⁸, kredibilnost (nebirokratski način komuniciranja, drugače kot pri državnih organih), prilagodljivost (pojasnila o zadevah, ki niso v pristojnosti varuha, brezplačna pravna pomoč, iskanje neformalnih možnosti rešitve z glavnim ciljem: rešitvijo problema, inovativnostjo ter iznajdljivostjo na poti do tega cilja) ter dostopnost (možnost osebnega razgovora).¹⁹ (Bizjak, 1998: 19-20) Ena od pomembnih značilnosti varuha človekovih pravic je tudi javnost delovanja. Delo varuha je ob zaupnosti posameznih postopkov javno in s tem izpostavljeno javni oceni. V Sloveniji je ena izmed oblik javnega delovanja institucije varuha tudi letno poročilo, ki ga je varuh vsako leto dolžan predstaviti državnemu zboru. Z njim javnost seznanja o spoštovanju človekovih pravic v družbi in o prizadevanjih za odpravo kršitev, povezanih s človekovimi pravicami. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001)

Kljub vsem ustavnim in zakonskim določilom pa ima institucija ombudsmana v Sloveniji še vedno nekoliko marginalno vlogo, na kar kaže tudi dejstvo, da parlament obravnava letna poročila varuha tudi z dvoletno zamudo (Mekina, 2001).

V Sloveniji ljudje zelo intenzivno uporabljajo možnost pritožb, mogoče tudi zato, ker v preteklosti te možnosti niso imeli, pri čemer prednost dajejo osebnemu stiku in niso pripravljene komunicirati po telefonu. Sama pritožbena kultura je dokaj nizka, pogosto pa se ljudje obračajo tudi na višje organe (npr. na Evropsko sodišče za človekove pravice). (Bizjak, 1998: 20)

¹⁸ Varuh je pri svojem delu neodvisen in samostojen (4. člen Zakona o varuhu človekovih pravic, 1993).

¹⁹ Te bistvene značilnosti ombudsmana so opredeljene tudi v Deklaraciji mednarodnega združenja ombudsmanov, sprejeti na 6. mednarodni konferenci Združenja ombudsmanov konec oktobra 1996 v Buenos Airesu, v kateri so opredelili definicijo funkcije institucije ombudsmana in vlogo združenja ombudsmanov (Bilten Amnesty International, 1996: 12).

4.2.3 NEKATERE NEVLADNE ORGANIZACIJE S PODROČJA ČLOVEKOVIH PRAVIC V SLOVENIJI

4.2.3.1 Helsinški monitor Slovenije

Helsinški monitor v Sloveniji je neodvisna družbena organizacija, skupina državljanov Republike Slovenije, ki obstaja od septembra 1994, od novembra leta 1996 pa je polnopravna članica Mednarodne helsinške federacije za človekove pravice. (Helsinki Monitor of Slovenia, 2002) Mednarodna helsinška federacija za človekove pravice je samostojna, nevladna in neprofitna organizacija s sedežem na Dunaju. Ustanovljena je bila predvsem zaradi potrebe po koordinaciji nacionalnih komitejev helsinškega monitorja po posameznih državah. Njen glavni specifični cilj je nadzor spoštovanja določil človekovih pravic Helsinške sklepne listine in ostalih dokumentov, ki so listini sledili. (IHFHR, 2002a) Glavna naloga Mednarodne helsinške federacije je promocija, uveljavljanje in zaščita človekovih pravic, njene glavne aktivnosti pa so v programu za leto 2001 razdeljene v štiri kategorije (IHFHR, 2002c):

- a) aktivnosti v sodelovanju z enim ali več člani 39 Helsinških komitejev in pridruženih skupin;
- b) promoviranje programov, v katerih Mednarodna helsinška federacija posreduje v imenu človekovih pravic na celotnem območju Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) s pomočjo medvladnih agencij kot so EU, Svet Evrope, Komite OZN za človekove pravice ter OVSE;
- c) pravna pomoč Helsinškim komitejem in drugim skupinam, ki delujejo na področju človekovih pravic;
- d) izdajanje publikacij²⁰.

Cilji Helsinškega monitorja v Sloveniji so podpora, razširjanje in uveljavljanje sklepne listine ter drugih dokumentov Sveta za varnost in sodelovanje v Evropi, uveljavljanje, promoviranje in nadzor nad uveljavljanjem

²⁰ Letno poročilo, štirikrat letno časopis Helsinki Monitor ter spletna stran International Helsinki Federation for Human Rights. (IHFHR, 2002b.)

helsinških dokumentov v Sloveniji in v drugih državah OVSE. Helsinški monitor podpira tudi razvoj demokratičnih institucij, pravne države in vladavine prava, legitimnosti in vrednot pravičnosti, poštenega odnosa, solidarnosti, človekovih pravic in temeljnih svoboščin kot tudi izobraževanja o teh vrednotah. Med naloge Helsinškega monitorja spada tudi spodbujanje raziskav in dokumentarnih aktivnosti na področju človekovih pravic ter sistematično nadzorovanje stopnje uveljavljanja, izpolnjevanja in zaščite človekovih pravic na področju Republike Slovenije. Poleg tega pa nudi organizacija tudi pomoč žrtvam kršenja človekovih pravic. (Helsinki Monitor of Slovenia, 2002)

4.2.3.2 Amnesty International Slovenije

Amnesty International je ena največjih svetovnih mednarodnih organizacij, ki je nastala leta 1961 in ima sedež v Londonu. Deluje na podlagi mednarodnega prava in se zavzema za človekove pravice; je neodvisno od vsakršne vlade, politične ideologije, gospodarskih interesov ali vere. (Amnesty International Slovenije, 2002)

Način dela Amnesty International je neke vrste dialog z oblastmi, v vsaki državi spoštuje nacionalno zakonodajo. Težave povzroča dejstvo, da države niso vedno pripravljene na kakovosten dialog o problemih oziroma so gluhe za pozive članov Amnesty International. (Jerše, 2002, priloga C) Delo Amnesty International temelji na prepričanju, da je varstvo človekovih pravic mednarodna odgovornost. Organizacija skuša države vsega sveta prepričati, da bi spoštovale mednarodno priznane standarde človekovih pravic, pri čemer so zelo pomembni dobri in tesni odnosi z OZN in drugimi medvladnimi ter nevladnimi organizacijami, da bi razvili mednarodne standarde človekovih pravic in okrepili strukturo za zagotavljanje njihovega spoštovanja s strani vlad. (Amnesty International Slovenije, 2002)

Amnesty International je nevladna organizacija, ki podpira prizadevanja za spoštovanje vseh človekovih pravic, vendar se pri svojem delu omejuje zgolj na težje kršitve človekovih pravic, za katere so odgovorne države. Ker gre za nevladno organizacijo brez nadzornih mehanizmov (kot jih imajo države, na

primer policija, vojska), Amnesty International obravnava predvsem primere, za katere izve preko medijev ali iz konkretnih pritožb posameznikov.

Tako si Amnesty International prizadeva za (Jerše, 2002, priloga C):

- a) izpustitev vseh zapornikov vesti;
- b) takojšnje in korektno sojenje vsem političnim zapornikom;
- c) odpravo smrtne kazni, mučenja in drugih oblik nečloveškega ravnanja z zaporniki;
- d) prenehanje zunajsodnih pobojev in »izginotij«;
- e) spoštovanje človekovih pravic beguncev, še spoštovanje načela nevračanja.

Amnesty International ima zaradi težnje po nepristranskosti, točnosti ter učinkovitosti zelo stroga načela in pravila delovanja. Eno takšnih pravil je prepoved dela za lastno državo, kar pomeni, da slovenska sekcija ne raziskuje kršitev človekovih pravic v Sloveniji, ampak vse pritožbe pošlje raziskovalki na sedež organizacije v Londonu, kjer se nato odloča, ali se bo Amnesty International za posamezno pritožbo zavzela ali ne. (Jerše, 2002, priloga C)

Amnesty International ima po svetu sekcije v 56 državah sveta, Amnesty International Slovenije pa je polnopravna članica mednarodnega gibanja Amnesty International od decembra 1994. Amnesty International Slovenije se vključuje v mednarodne akcije in pisanje apelov, organizira kampanje, seznanja javnost s področji dela in pritiska na vlade, da bi svoje ravnanje uskladile z mednarodnimi standardi. Osrednja aktivnost slovenske sekcije na nacionalni ravni so kampanje, s katerimi skuša javnost opozoriti na kršitve v določeni državi, delo z mediji (preko novinarskih konferenc seznanja javnost in skuša vplivati na dvig zavesti o človekovih pravicah), sekcija pa je zelo aktivna tudi na področju izobraževanja o človekovih pravicah (za to aktivnost Amnesty International Slovenije prejema tudi denar od države, vendar samo za tiskanje publikacij). (Amnesty International Slovenije, 2002)

4.2.3.3 Pravno-informacijski center nevladnih organizacij

Pravno-informacijski center nevladnih organizacij (PIC) je zavod za neprofitno opravljanje dejavnosti obveščanja, svetovanja, izobraževanja in raziskovanja na pravnem področju. Zavod v okviru svojega dela nudi tudi pravne nasvete s področja človekovih pravic. (1. člen Pogodbe o ustanovitvi zavoda Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC, 2001). Zavod opravlja dejavnosti v podporo nevladnim organizacijam, civilnim gibanjem in posameznikom, deluje pa v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava, mednarodnimi pogodbami, ustavo, zakoni in drugimi pravnimi akti. Glavni cilj je varovanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin, zavzemanje za pravno in socialno državo ter demokratično ureditev. (PIC, 2002)

S področja človekovih pravic je Pravno-informacijski center od ustanovitve leta 1997 opravil skupaj 842 svetovanj (PIC, 2002). Porast svetovanj je viden predvsem v letih 1999 in 2000 (glej tabelo 4.1), kar je med drugim lahko tudi posledica vedno večje razpoznavnosti same institucije PIC in večjega zaupanja ljudi vanjo ter večje ozaveščenosti ljudi glede človekovih pravic nasploh.

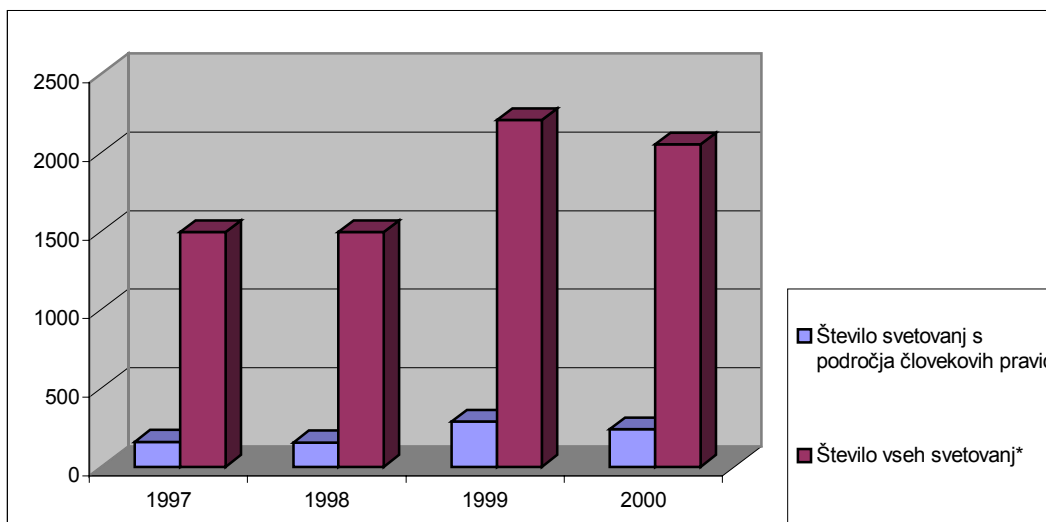
TABELA 4.1: Število opravljenih svetovanj PIC-a s področja človekovih pravic posameznikom v letih 1997 – 2000

SVETOVANJA PIC-a	1997	1998	1999	2000
Število svetovanj s področja človekovih pravic	159	156	287	240
Število vseh svetovanj*	1.494	1.496	2.209	2.053

Vir: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij (PIC, 2002).

Opomba: *Svetovanje strankam osebno na PIC-u ter v begunskih centrih po Sloveniji, ne vključuje pa nasvetov, danih po telefonu ali elektronski pošti.

GRAF 4.1: Število opravljenih svetovanj PIC-a s področja človekovih pravic posameznikom v letih 1997 – 2000

Vir: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij (PIC, 2002).

Opomba: *Svetovanje strankam osebno na PIC-u ter v begunskih centrih po Sloveniji, ne vključuje pa nasvetov, danih po telefonu ali elektronski pošti.

4.2.3.4 Mirovni inštitut

Mirovni inštitut – inštitut za sodobne in politične študije – je neprofitni raziskovalni zavod, ustanovljen leta 1991. Inštitut razvija neodvisno interdisciplinarno raziskovalno delo na različnih področjih. Cilj inštituta ni le kritično izražanje o družbenem dogajanju, temveč tudi kritično poseganje vanj s strateškim svetovalnim delom na različnih področjih javnih politik in javnega delovanja nasploh. (Mirovni inštitut, 2002)

V prvih letih obstoja so se sodelavci Mirovnega inštituta posvečali predvsem mirovnim študijam, vprašanjem nasilja, vojne in varnosti. Konec leta 2000 se je dejavnost inštituta razširila, raziskovalne in ostale dejavnosti pa so usmerjene tudi k vprašanju človekovih pravic, medijev ter k problematiki Evropske unije in Pakta stabilnosti ter k marginaliziranim socialnim in političnim temam. (Mirovni inštitut, 2002)

Mirovni inštitut ni zastopniška organizacija in se ne ukvarja z določenimi konkretnimi primeri, ampak z raziskovanjem določenega družbenega pojava. Konkretno primere predajo Pravno-informacijskemu centru nevladnih organizacij oziroma ga prosijo za sodelovanje. (Leskošek, 2002, priloga B)

STANJE NA PODROČJU URESNIČEVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SLOVENIJI

Stanje na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji se je od začetka tranzicije do danes bistveno spremenilo in izboljšalo, vendar še zdaleč ni idealno. Nekateri problemi s tega področja so specifični samo za Slovenijo, drugi pa so Sloveniji in ostalim tranzicijskim državam skupni. Razkorak med formalnim in dejanskim stanjem je še vedno velik in posamezne kršitve so še vedno prisotne, na kar kaže tudi analiza podatkov o prijavljenih in evidentiranih kršitvah človekovih pravic po posameznih letih. Podatki so zajeti iz letnih poročil varuha človekovih pravic, iz rednih letnih poročil Evropske komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v EU, iz statistike Evropskega sodišča za človekove pravice ter od nekaterih nevladnih organizacij. Treba pa je poudariti, da so podatki zbrani samo na podlagi prijavljenih in evidentiranih kršitev in so zato lahko nepopoln odraz realnega stanja. Nekaj podatkov je pridobljenih tudi iz treh opravljenih intervjujev: s Cirilom Ribičičem, ustavnim sodnikom na Ustavnem sodišču Republike Slovenije in nekdanjim sodnikom na Evropskem sodišču za človekove pravice (priloga A), z Vesno Leskošek, raziskovalko na Mirovnem inštitutu in sodelavko Centra za pomoč mladim (priloga B) in z Alenko Jerše, predstavnico Amnesty International Slovenije (priloga C). S prošnjo za intervju sem se poleg omenjenih treh obrnila tudi na Helsinški monitor Slovenije in na Pravno-informacijski center nevladnih organizacij, vendar od njih žal nisem dobila nobenega odgovora.

Kratenje človekovih pravic in temeljnih svoboščin se pojavlja v različnih oblikah. Kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin je izvršeno dejstvo, medtem ko je ogrožanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin potencialno in latentno stanje. Neposredno kratenje človekovih pravic in svoboščin se nanaša na tiste kršitve človekovih pravic, ki niso v skladu z zakonom, posredno kratenje človekovih pravic pa pomeni, da kršitve izvirajo iz nedoločene ali pravno pomanjkljive zakonodaje. Med neposrednim in posrednim kratenjem človekovih pravic in svoboščin gre za nasprotje med storjenimi dejanji ter opustitvami dolžnega ravnanja ali posega. (Šturm, 1998: 23)

V Sloveniji človekove pravice najpogosteje kršijo tisti, ki imajo oblast, zlasti izvršilno, pa tudi zakonodajno in sodno ter ekonomsko in finančno moč. Posebej občutljive so kršitve s strani države, njenih upravnih organov in organov lokalnih skupnosti ter represivnih organov, predvsem nasilje policije, za katero se zdi, da je v bivšem sistemu ostalo prikrito javnosti, da je bilo v tranziciji le malo bolje in da nas šele čaka vzpostavitev učinkovitega nadzora nad policijo. (Ribičič, 2002, priloga A) Na problem kršitev s strani represivnih organov opozarja tudi Amnesty International, ki poleg tega izpostavlja še problem (ne)spoštovanja pravic prosilcev za azil in beguncev²¹ (Jerše, 2002, priloga C). Zdi se, da so kršitelji človekovih pravic v Sloveniji tudi po spremembi sistema ostali isti ali zelo podobni kot v prejšnjem sistemu, saj sam sistem ne deluje bistveno drugače kot prej (Leskošek, 2002, priloga B).

Pravni sistem, mreža ukrepov in pravnih sredstev, nove institucije (varuh človekovih pravic, možnost ustavne pritožbe, razveljavitvene odločbe Ustavnega sodišča) širijo jamstva posamezniku in zožujejo možnosti kršitev oziroma možnosti, da bi kršitve ostale neopažene in nekaznovane. Večje število sporov zato ni nujno znak širjenja kršitev človekovih pravic, pač pa je lahko posledica učinkovitejšega odkrivanja kršitev in širjenja možnosti, da se jim ljudje lahko uprejo po pravno-institucionalni poti. (Ribičič, 2002, priloga A) »Večje število prijav torej ne pomeni, da je kršitev dejansko več. To lahko namreč pomeni, da je več sistemskih možnosti za prijavo kršitev in da jih prej ljudje sploh niso prijavljali. Kršitve prihajajo na dan, ker so ljudje vedno bolj informirani in pripravljeni prijavljati kršitve ter zahtevati pravice, ki jim pripadajo. Teh primerov je zdaj veliko, vendar to ne pomeni, da zdaj kršitve so, pred začetkom tranzicije pa jih ni bilo.« (Leskošek, 2002, priloga B) Res pa je, kot pravi Ribičič (2002, priloga A), da ni moč posplošiti in reči, da se je na vseh področjih človekovih pravic stanje izboljšalo. To nedvomno velja za pravico do političnega združevanja, kjer je bilo očitno več kršitev v bivšem sistemu in jih je najmanj danes. Če pa vzamemo pravico do sodelovanja pri upravljanju in

²¹ Na področju beguncev dolgo časa ni bilo rešeno vprašanje statusa beguncev, ki so se zatekli v Slovenijo v času vojne na območju republik nekdanje Jugoslavije. V Sloveniji so več kot deset let živeli s statusom »začasne zaščite«, ki je po begunskem pravu bistveno slabša od statusa begunca. S sprejemom zakona julija letos (Zakon o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču, Ur. l. RS št. 62/02 z dne 26.7.2002) se je to področje deloma uredilo, saj so begunci pridobili status tujca (s tem so pridobili dovoljenje za stalno bivališče in pravico do dela ter brezplačnega šolstva). (Jerše, 2002, priloga C)

pravico do soodločanja, potem so imeli delavci največ vpliva na odločanje v podjetju v samoupravnem sistemu, v vmesnem obdobju manj in še najmanj danes. Velike skupine ljudi so bile v nekdanjem sistemu deprivilegirane (sem lahko štejemo vse, katerih politična ali druga aktivnost in lastnina je bila v bivšem sistemu prepovedana, odvzeta ali omejevana). Pomembne družbene skupine pa so deprivilegirane tudi v tranziciji – tisti, ki so doživeli nove krivice zaradi popravljanja starih (še posebej tisti, ki so zaradi denacionalizacije in vračanja premoženja v naravi izgubili službo ali stanovanje) in tisti, ki so bili žrtev razdružitve skupne države (problemi z državljanstvom, izbrisom prebivalstva iz registra). (Ribičič, 2002, priloga A)

Najpogostejše žrtve človekovih pravic so skupine, ki imajo manjšo družbeno moč, ki ne morejo sodelovati v sistemu in se ne morejo same braniti, ampak potrebujejo nekoga, da jih zastopa; na primer invalidi, ženske, prebežniki, državljani iz bivših jugoslovanskih republik, ... (Leskošek, 2002, priloga B)

Sodeč po ustavnih pritožbah, je posameznikom največkrat kratena katera od človekovih pravic v sporih z drugimi ljudmi (civilno področje), vendar so pogoste tudi kršitve pravic ljudi v kazenskem postopku. Z vidika množičnosti pa velja upoštevati, da je protiustaven zakon lahko podlaga množičnega kršenja človekovih pravic, kar za posamične akte s civilnega, upravnega in kazenskega postopka ne velja. (Ribičič, 2002, priloga A)

Med dejanskimi in prijavljenimi kršitvami je velika razlika. Prijavljenih kršitev je v celoti zelo malo. Predvsem kršitev ne prijavljajo tisti, ki imajo premalo informacij za to, da bi lahko prijavili kršitev. Za to, da posameznik lahko prijavi kršitev človekovih pravic, mora najprej imeti idejo o tem, da ima pravice in da lahko sam sebe zastopa kot človeka, da lahko enako aktivno sodeluje v družbi kot vsi ostali, da je lahko v družbi in da lahko zahteva svoje pravice. (Leskošek, 2002, priloga B)

Kršitve človekovih pravic po izkušnjah Amnesty International Slovenije najpogosteje prijavljajo ljudje, ki nimajo več denarja za odvetnike, ali tisti, ki menijo, da z ukrepi pravosodnih organov ne bodo dobili ustrezne pomoči (ni nujno, da gre za ljudi iz nižjih ekonomskih slojev), Amnesty International pa bi jim z mednarodnim pritiskom lahko pomagala. (Jerše, 2002, priloga C)

Slovenija se na področju uresničljivosti človekovih pravic in svoboščin nahaja nekje med polno uresničljivostjo (uveljavljanjem pravic in svoboščin) in neuresničljivostjo oziroma diskriminacijo (permanentne in sistematične kršitve). (Zver, 1998: 77) Amnesty International Slovenije ne beleži grobih in sistematskih kršitev človekovih pravic, kar pa ne pomeni, da ni posamičnih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin (Jerše, 2002, priloga C).

Temeljni problemi na področju človekovih pravic, ki izhajajo iz tranzicijskih okoliščin in so značilni tako za Slovenijo kot tudi za druge tranzicijske države, so po Bizjaku (Bizjak, 1998: 14-15):

- a) Nevzpostavljen stabilen pravni red - gre za šibko vladavino zakonov, ki je občasno protislovna, prepogosto se pojavlja arbitrarno odločanje, zakoni se spreminjajo z nedorečenimi rešitvami, kar ljudje lahko občutijo kot kršitve pravic, pojavljajo se zamude pri izdaji izvedbenih predpisov, pravne praznine pa se zapolnjujejo z analogijami. Gre za t.i. implementacijski deficit (neizvajanje normativnih in programskih usmeritev in zavez).
- b) Molk organa – dolgotrajnost pri reševanju zadev s področja človekovih pravic vzpostavlja podobno stanje, kot če varstva človekovih pravic sploh ne bi bilo.
- c) Zaostrovanje socialnih problemov – ponavadi zaradi dolgotrajne brezposelnosti, ki lahko vodi v brezperspektivnost, brezizhodnost.

Slovenija in tudi druge tranzicijske države so večinoma uveljavljale koncept negativnega tj. klasičnega kodeksa pravic in svoboščin, pri tem pa so prezrle sodobno civilizacijsko zahtevo po nedeljivosti človekovih pravic in svoboščin. Spoštovanje človekovega dostojanstva namreč pomeni spoštovanje tako imenovanih naravnih temeljnih pravic in hkrati tudi spoštovanje državljanskih, političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih pravic. Za raven spoštovanja človekovih pravic in svoboščin pa je odgovorna predvsem oblast. (Zver, 1998: 79)

Bizjak navaja tudi nekatere probleme, ki so specifični za Slovenijo v obdobju tranzicije (Bizjak, 1998: 16 – 17):

- a) Nedorečen pravni red, ki se zelo počasi dograjuje, zlasti na področjih, pomembnih za varstvo človekovih pravic (na primer z ustavo neusklajena zakonodaja).
- b) Državni organi delujejo neučinkovito in celo nezakonito (zaostanki na sodiščih se še povečujejo, učinkovitih ukrepov pa ni).
- c) Odkrite pomanjkljivosti se odpravljajo prepočasi.
- d) Obveščanje javnosti o vladnih namerah je pomanjkljivo.
- e) Usklajevanje med resorji in ministrstvi za rešitev problemov je predolgotrajno, pogosto brez rezultata.
- f) Odnos države do posameznika je pogosto neprimeren (nespoštovanje dostojanstva, pomanjkljivo obveščanje, premalo pomoč).
- g) Pomanjkljiva skrb za nekatere skupine, ki nosijo največje breme gospodarske preobrazbe.
- h) Ni učinkovitih pritožbenih poti na mnogih področjih.
- i) Urejeno delovanje državnih in drugih organov ni zadovoljivo (celo odločbe Ustavnega sodišča se ne upoštevajo v postavljenih rokih).

4.3.1 PREGLED STANJA NA PODROČJU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN PO POSAMEZNIH LETIH

TABELA 4.2: Glavni mejniki razvoja na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin po posameznih letih (1992 – 2001)

LETO	GLAVNE UGOTOVITVE NA PODROČJU ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN
1992	Prvo leto ustavnega varovanja človekovih pravic. Ocena o stopnji spoštovanja človekovih pravic ni negativna. Ni grobih, sistemskih kršitev. Večina kršitev je na socialnem področju, posebej na področju pravic iz dela.
1993	Ni grobih ali sistematičnih kršitev človekovih pravic. Ni pravočasnih odločitev sodišč v primerih, ki zadevajo človekovo eksistenco. Veliko razhajanje med slovensko in evropsko zakonodajo.
1994	Ustanovitev institucije varuha človekovih pravic. Povečanje števila kršitev človekovih pravic, tudi na račun spremenjenega evidentiranja.
1995	Uraden začetek delovanja institucije varuha. Ugotovljeno, da načrtnega in sistematičnega teptanja človekovih pravic ni. Dolgotrajnost in neučinkovitost dela državnih in drugih organov, skromne in nepregledne pritožbene možnosti, problemi, povezani z osamosvojitvijo. Zakoni, nujni za uveljavljanje človekovih pravic, niso sprejeti ali novelirani.
1996	Nezadovoljivo delovanje pravne države, nedodelan in nestabilen pravni red, neuskkljen z evropsko zakonodajo. Dolgotrajnost in neučinkovitost postopkov na sodiščih in upravnih organih (kršitev pravice do odločanja v razumnem roku), skromne in nepregledne pritožbene poti, neizvrševanje odločb državnih organov (npr. inšpektorskih služb), pravnomočnih sodb in odločitev ustavnega sodišča.
1997	Splošna ocena o spoštovanju človekovih pravic je dobra, ostale ugotovitve podobne kot v letih 1995 in 1996. Slovenija zagotavlja politične in državljske svoboščine, zlasti socialnih pa ne v zadostni meri.
1998	Nepopolna in neprilagojena zakonodaja, dolgotrajno odločanje v sodnih in upravnih postopkih. Ni sprejetih novih zakonov ali dopolnitev obstoječih zakonov za uveljavljanje človekovih pravic. Nujna je pospešitev denacionalizacije, nerešen je problem »ljudi brez državljanstva« in romske skupnosti.
1999	Neustrezno, neučinkovito in nezakonito delovanje državne uprave, nerazumno dolgi postopki na sodiščih, ni pritožbenih možnosti in ustreznih postopkov za obravnavanje pritožb. Nerešen problem denacionalizacije in romske skupnosti.
2000	Dolgotrajnost reševanja upravnih in sodnih zadev, nespoštovanje zakonskih rokov, prepočasnost pri sprejemanju zakonov za uveljavljanje človekovih pravic in neizvajanje veljavnih zakonov. Prepočasna denacionalizacija. Prezasedeni zapori (resnih kršitev ni), povečanje stopnje policijskega nasilja. Napredek: ukrepi za zaščito romske skupnosti (zakon v pripravi), ukrepi za povečanje učinkovitosti sodnega varstva, javnosti dela, dostopnosti informacij preko interneta in e-poslovanje v javni upravi.
2001	Premajhna seznanjenost ljudi s pravicami, nepoznavanje pritožbenih poti, nezaupanje v državo. Počasno izboljševanje stanja na področju sodnega varstva. Porast policijskega nasilja, prezasedenost zaporov (razmere se poslabšujejo), nerešen problem državljanstva, počasna denacionalizacija. Napredek: brezplačna pravna pomoč za socialno ogrožene (sprejet zakon).

PREGLED LET OD 1992 DO 1994

Za **leto 1992**, prvo leto ustavnega varstva človekovih pravic, ocena Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin²² o stopnji spoštovanja človekovih pravic ni bila negativna. Kršitve niso bile več sestavni del ali sistemski proizvod nedemokratskega političnega režima. (Bavcon, 1994: 14) Največ kršitev je bilo na socialnem področju, še posebej na področju pravic iz dela, kjer izstopajo kršitve s področja delovnih razmerij, sicer pa ni bilo grobih, sistemskih kršitev klasičnih človekovih pravic. (Zver, 1998: 70)

Leto 1993 Svet za varstvo človekovih pravic ocenjuje podobno kot leto 1992, in sicer, da ni bilo grobih ali sistematičnih kršitev elementarnih človekovih pravic in svoboščin, ki so zavarovane z ustavo RS in z mednarodnimi pogodbami s področja varstva človekovih pravic in svoboščin. Dejansko pa ugotavlja, da je bil kršen 6. člen Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (pravica do poštenega sojenja), kajti v določenih zadevah, ki so zadevale človekovo eksistenco, ni bilo pravočasnih odločitev sodišč. Za leto 1993 Svet ugotavlja tudi razhajanje med slovensko in evropsko zakonodajo ter veliko razhajanje med slovensko zakonodajo in ustavo. Kršitve pravic in svoboščin imajo tako tudi notranje razloge. (Zver, 1998: 71)

Leta 1994 je bila za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin ustanovljena institucija varuha človekovih pravic, kar je pomenilo tudi spremembo v metodologiji evidentiranja kršitev – kršitve so začeli obravnavati bolj razčlenjeno in temu primerno se je povečala stopnja kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin. (Zver, 1998: 71)

²² Institucija, ki je delovala na področju varstva in zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin od leta 1992 do ustanovitve institucije varuha človekovih pravic leta 1994.

PREGLED LETA 1995

V začetku leta 1995 je uradno začela delovati institucija varuha človekovih pravic, precej vlog posameznikov pa je prispelo že pred uradnim začetkom in so zajete v prvem rednem letnem poročilu varuha za leto 1995.

V poročilu varuha za leto 1995 so tako navedene ugotovitve, mnenja in predlogi, ki izhajajo iz več kot dva tisoč pisnih vlog in še več ustnih stikov s posamezniki. Iz številnih vlog je bilo razvidno nerazumevanje vloge varuha človekovih pravic in njegovih pristojnosti. To velja zlasti za pričakovanja posameznikov, da bo varuh sam spremenil odločitve drugih državnih organov, celo pravnomočne sodne odločbe. Poročilo ugotavlja, da v Sloveniji ni načrtnega in sistematičnega teptanja človekovih pravic. Število in vsebina vlog pa razkrivata nepravilnosti in probleme, ki jih posameznikom povzročajo državni in drugi organi. Veliko vlog, ki spadajo v pristojnost varuha, se nanaša na slabo poslovanje teh organov. Zlasti veliko je bilo utemeljenih pobud varuhu zaradi kršitev pravice do odločanja v razumnem roku. Poročilo izpostavlja predvsem dolgotrajnost in neučinkovitost številnih postopkov pred državnimi organi, nedodelanost zakonodaje, skromne in nepregledne pritožbene možnosti zoper ravnanje organov, socialno stisko znatnega števila prebivalcev in probleme, povezane z osamosvojitvijo Slovenije. Varuh še dodaja, da v letu 1995 ni prišlo do učinkovitih ukrepov, ki bi pripomogli k razrešitvi navedenih problemov. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995)

Najresnejši problem, ki se pojavlja pri delu državnih organov, je dolgotrajnost postopkov. Pri tem so pogosto prekoračeni vsi razumni roki in pogosto celo rok, ki ga določa zakon, vendar na tem področju kljub nenehnemu opozarjanju varuha ni bilo opaziti znakov izboljšanja. V številnih upravnih postopkih je prekoračen rok za odločitev, ki ga določa zakon, vendar tovrstno upoštevanje zakona ni sankcionirano. Dolgotrajnost nekaterih postopkov praktično onemogoča uveljavljanje varstva pravic posameznikov. Problematične so tudi nepravilnosti, samovolja in uradniška togost v ravnanju posameznih državnih uradnikov, kjer sta skrb vzbujajoča oblastniška miselnost in obnašanje. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995) O enakem problemu je mogoče govoriti še danes, saj je v Sloveniji tudi po sedmih letih še vedno prisotna fascinacija s položajem.

»Ljudje na položajih velikokrat z lahkoto kršijo človekove pravice in se obnašajo, kot da so zaradi svojega položaja nad zakonom ter da lahko ravnajo po lastni volji, ne glede na to, da s tem kršijo tako človekove pravice kot tudi zakonske predpise. Fascinacija s položajem pogostokrat predstavlja oteževalni faktor pri prijavljanju kršitev, saj v Sloveniji ljudje še vedno čutijo nekakšno strahospoštovanje do ljudi na določenih visokih položajih, zato se ljudje na takih položajih pogosto lahko nekaznovano obnašajo samovoljno in v nasprotju z zakoni.« (Leskošek, 2002, priloga B)

Varuh v Poročilu za leto 1995 opozarja tudi na dejstvo, da na nekaterih področjih še niso sprejeti ali novelirani zakoni, nujno potrebni za praktično uveljavljanje in varovanje z ustavo in mednarodnimi pravnimi akti zagotovljenih človekovih pravic (zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, zakon o izvrševanju pripora, zakon o mentalnem zdravju), predolgo pa traja tudi priprava tistih zakonov, ki naj bi rešili nekatere na novo nastale probleme (zakon o vojaških pokojninah, zakon o delovnih razmerjih). (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995)

Problematično je tudi področje učinkovitih pritožbenih možnosti, ki so nujen pogoj za ustrezno raven pravne varnosti. Na nekaterih področjih teh možnosti sploh ni, drugod so, vendar posamezniki z njimi niso seznanjeni, ponekod pa so pritožbe neustrezno obravnavane. Treba je vzpostaviti in razviti učinkovite pritožbene možnosti v državnih organih, ki poslujejo s strankami, v občinah, gospodarskih in drugih javnih službah. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995)

Pet let po osamosvojitvi pa ostaja nerešenih tudi precej problemov, ki jih je povzročila osamosvojitvev in sprememba sistema, na primer postopki pridobivanja državljanstva, izplačevanje vojaških pokojnin in ureditev razmerij, povezanih z vojaškimi stanovanji (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995).

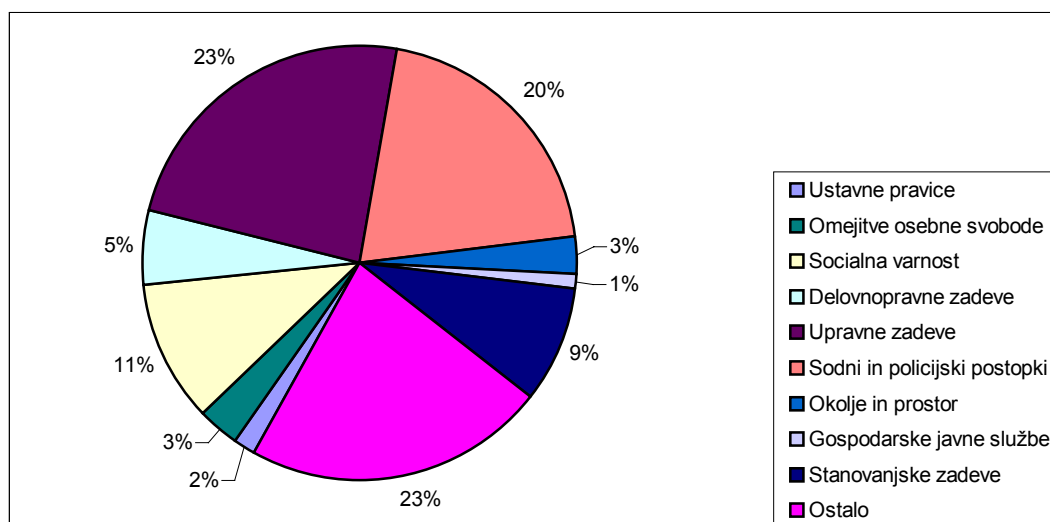
TABELA 4.3: Stanje obravnavanja pobud ob koncu leta 1995
(stanje na dan 31.12.1995)*

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	Število	Delež v %
ZAKLJUČENE	1.875	79,7
V REŠEVANJU	399	16,9
V ROKOVNIKU	78	3,3
SKUPAJ	2.352	100

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Opomba: *Gre za pobude, ki jih je varuh človekovih pravic prejel v letu 1995, ter za pobude, ki so prispele na naslov varuha človekovih pravic že pred uradnim začetkom dela varuha (z začetkom leta 1995) in so prav tako zajete v prvem rednem letnem poročilu varuha za leto 1995 (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995).

GRAF 4.2: Število pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leto 1995 (stanje na dan 31.12.1995)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

PREGLED LET 1996 IN 1997

V **letu 1996** varuh v svojem poročilu opozarja na enake probleme kot v letu 1995: delovanje pravne države ni zadovoljivo in glede ugotovljenih pomanjkljivosti v letu 1996 ni občutnega napredka; večina problemov, omenjenih v letu 1995, je ostala, nekateri so se celo zaostрили. To velja predvsem za dolgotrajnost postopkov na nekaterih sodiščih in pri nekaterih upravnih organih, kjer je šlo pogosto za očitno kršitev pravice do odločanja v razumnem

roku in onemogočanje učinkovitega varstva pravic. V številnih primerih je šlo za neposredno kršitev jasnih, čeprav ne vedno realnih zakonskih odločb, v primerih nerazumne dolgotrajnosti pa hkrati tudi za kršitev Evropske konvencije o človekovih pravicah. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1996)

Varuh v poročilu za leto 1996 ugotavlja, da je pravna varnost kot temeljna postavka pravne države omajana zaradi nedodelanega in nestabilnega pravnega reda, nerazumno dolgotrajnih in neučinkovitih postopkov pristojnih organov ter zaradi načina dela organov, ki prepogosto ni skladen z načeli pravne države. Slovenska zakonodaja ni v celoti usklajena niti z ustavo niti z ratificiranimi mednarodnimi akti, niti ni prilagojena novim družbenim razmeram. Varuh opozarja na pravne praznine in medsebojne neuskklajenosti posameznih predpisov ter zastarelo zakonodajo (na primer na področju delovnih razmerij, kjer veljavna zakonodaja ne predvideva številnih situacij, ki nastajajo ob spremenjenih razmerjih med delavci in delodajalci). Poleg dolgotrajnosti in zaostankov varuh opozarja tudi na nujnost celovitega in ustreznega obveščanja kot sestavine dela državnih organov, na vzpostavljanje učinkovitih, jasnih in dostopnih pritožbenih poti in na seznanjanje ljudi s pritožbenimi možnostmi. Vse prepogosto se dogaja tudi, da državni organi ali občine ne spoštujejo pravnomočnih sodb, kar je za pravno državo nedopustno, enako nedopustno pa je tudi nespoštovanje odločb Ustavnega sodišča s strani zakonodajne in izvršilne veje oblasti. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1996)

Na podobna dejstva kot varuh so v letu 1996 opozarjali tudi v društvu Amnesty International Slovenije, kjer so v prvih 10-ih mesecih leta 1996 prejeli 1999 pobud (od tega je bilo 1224 rešenih). Največ teh pobud in pritožb je bilo s področja sodnih postopkov in upravnih zadev. Amnesty International Slovenije opozarja, da nepravilnosti in probleme, ki jih posameznikom povzročajo državni organi, predstavljajo predvsem slabo delovanje le-teh. Organizacija opozarja na kršitev pravice do odločanja v razumnem roku, dolgotrajnost in neučinkovitost številnih postopkov pred državnimi organi, nedodelanost zakonodaje, skromne in nepregledne pritožbene možnosti zoper ravnanje organov, socialne stiske znatnega števila prebivalcev, probleme, povezane z osamosvojitvijo Slovenije, ter neizvrševanje odločb državnih organov, zlasti inšpekcijskih služb (to zelo slabo vpliva na pravno varnost državljanov). (Bilten Amnesty International, 1996: 15)

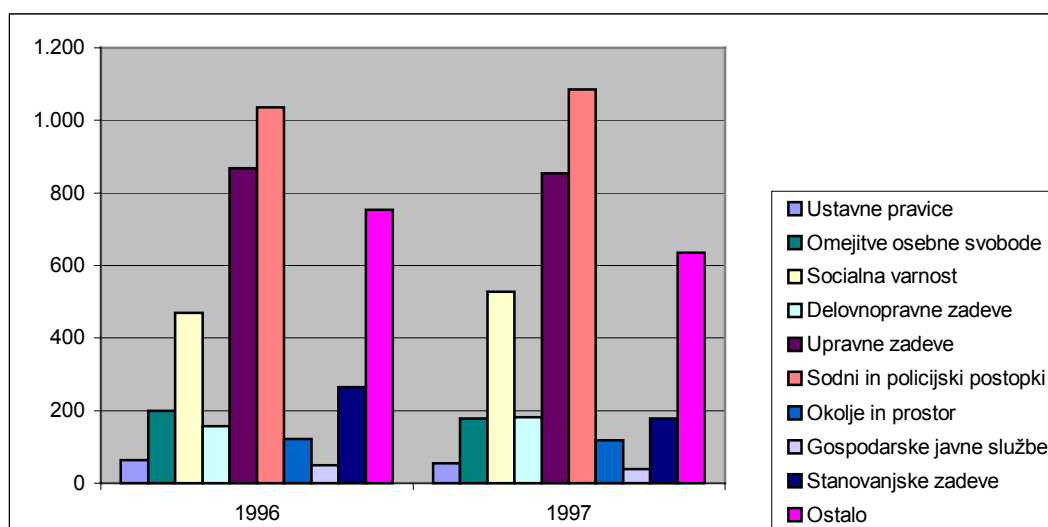
Za **leto 1997** so bile splošne ocene varuha v letnem poročilu o spoštovanju temeljnih človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji dobre, kar pa ne pomeni, da ni prihajalo do posameznih nepravilnosti in številnih problemov, ki so v nasprotju z določili zavezujočih mednarodnih pravnih aktov slovensko Ustavo. Ugotovitve v letnem poročilu za leto 1997 so podobne kot za leti 1995 in 1996. Od številnih zakonov, ki so bili predlaganih v poročilu za leto 1996, sta bila leta 1997 sprejeta le dva, neučinkovitost in nezakonitost dela državnih organov ostaja enaka ali se celo povečuje, odkrite nepravilnosti se odpravljajo prepočasi. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1997)

TABELA 4.4: Primerjava med stanjem obravnavanja pobud ob koncu let 1996 – 1997 (stanje na dan 31.12.)

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	1996		1997		INDEKS (97/96)
	Število	Delež v %	Število	Delež v %	
ZAKLJUČENE	3.282	82,4	3.342	86,7	101,8
V REŠEVANJU	535	13,4	308	8,0	57,6
V ROKOVNIKU	164	4,1	204	5,3	124,4
SKUPAJ	3.981	100	3.854	100	96,8

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1997. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

GRAF 4.3: Primerjava med številom pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leti 1996 – 1997 (stanje na dan 31.12.)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1997. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Evropska komisija je v zvezi s stanjem na področju človekovih pravic za leto 1997 ugotovila, da Slovenija zagotavlja človekove pravice in svoboščine, predvsem politične in državljanske, zlasti socialnih pa ne in bo zato na tem področju potrebno še marsikaj narediti. (Zver, 1998: 72)

PREGLED LET 1998 IN 1999

Za stanje na področju človekovih pravic je tudi v **letu 1998** značilno nerazumno dolgotrajno odločanje v številnih sodnih in upravnih postopkih, daleč zunaj zakonskih rokov. Stanje se v primerjavi s prejšnjimi leti ni izboljšalo. Uveljavljanje nekaterih pravic in varstvo drugih sta onemogočena in otežena tudi zaradi dejstva, da je bilo sprejeto le malo nujno potrebnih novih zakonov ali dopolnitev obstoječih zakonov. Problemi na področju uveljavljanja človekovih pravic so posledica slabega delovanja države. Zakonodaja je nepopolna in zastarela in ni prilagojena veljavnim pravnim temeljem in dejanskemu stanju v družbi. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1998)

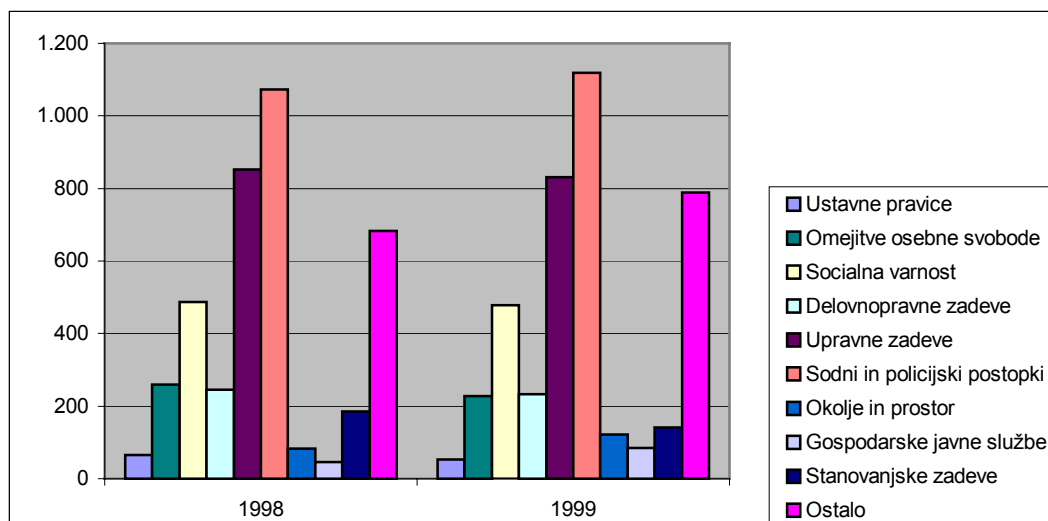
V **letu 1999** je glede problemov, na katere varuh opozarja že od začetka delovanja, prišlo do nekaterih pozitivnih premikov. Vendar pa je pravni red še vedno nestabilen, saj se predpisi močno spreminjajo. Neskladja znotraj pravnega reda se odpravljajo prepočasi, prepočasno je usklajevanje zakonov z ustavo, nekateri zakoni, pomembni za varstvo človekovih pravic, pa še vedno niso sprejeti (zakon o skladu za poplačilo vojne odškodnine, zakon o delovnih razmerjih, zakon na področju mentalnega zdravja, zakon o brezplačni pravni pomoči, ...) Problemi se pojavljajo tudi zaradi neustreznega, neučinkovitega in celo nezakonitega delovanja državne uprave, kjer še vedno ni kodeksa ravnanja, preglednih in dostopnih pritožbenih možnosti in ustreznih postopkov za obravnavanje pritožb (to velja tudi za področje zdravstva). Postopki na sodiščih so tudi v letu 1999 nerazumno dolgi. Prepogost pojav sta tudi revščina in socialna stiska; na tem področju je potrebno predvsem dograditi mehanizme socialne pomoči, da bodo zajeti tudi tisti, ki si ne morejo sami priskrbeti sredstev za človeka vredno življenje. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999)

TABELA 4.5: Primerjava med stanjem obravnavanja pobud ob koncu let 1998 – 1999 (stanje na dan 31.12.)

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	1998		1999		INDEKS (99/98)
	Število	Delež v %	Število	Delež v %	
ZAKLJUČENE	3.505	88,1	3.727	91,5	106,3
V REŠEVANJU	261	6,6	187	4,6	71,6
V ROKOVNIKU	214	5,4	160	3,9	74,8
SKUPAJ	3.980	100	4.074	100	102,4

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

GRAF 4.4: Primerjava med številom pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leti 1998 – 1999 (stanje na dan 31.12.)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Redno poročilo Evropske komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v Evropsko unijo za **leto 1998** ugotavlja, da so temeljne državljanske in politične pravice v Sloveniji spoštovane. Enako ugotavlja za temeljne ekonomske, socialne in kulturne pravice, kjer poročilo navaja, da so bili uvedeni tudi nekateri novi ukrepi za zagotavljanje socialnih pravic. Pravice manjšin v Sloveniji so zagotovljene in zaščitene, nekaj problemov pa na tem področju predstavlja zaščita pravic in urejenost statusa romske skupnosti. Prav tako poročilo Evropske komisije ocenjuje, da varuh v Sloveniji opravlja svoje delo učinkovito in da njegova priporočila parlament in vlada upoštevata. Obenem Evropska

komisija opozarja na nekatere probleme, na primer na pospešitev procesa denacionalizacije in na problem »ljudi brez državljanstva«. Slovenija mora več pozornosti nameniti parlamentarnemu in sodnemu področju. (Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress Towards Accession, 1998)

Evropska komisija za **leto 1999** v svojem poročilu ugotavlja podobno kot za leto 1998 in dodaja, da Slovenija spoštuje človekove pravice in svoboščine, da je stanje v zaporih dobro in na tem področju ni večjih kršitev, da je v Sloveniji zagotovljena enakopravnost moških in žensk ter pravice otrok in invalidov in da je bil določen napredek dosežen na področju lastninskih pravic državljanov EU in »ljudi brez državljanstva«, spet pa opozarja na prepočasnost denacionalizacije in nerešen problem romske skupnosti. (Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress Towards Accession, 1999)

PREGLED ZA LETO 2000

Poročilo varuha za leto 2000 ne prinaša bistveno novih ugotovitev. Spet poudarja, da ni sistematičnega kršenja človekovih pravic s strani državnih organov v Sloveniji, ostajajo pa problemi in kršitve, znani že iz prejšnjih let: dolgotrajnost reševanja upravnih in sodnih zadev, prepočasnost pri sprejemanju zakonov, pomembnih za človekove pravice, oziroma pri obravnavanju zakonov, neskladnih z Ustavo RS (nobeden od zakonov, pomembnih za človekove pravice, ki so bili predlagani v letnem poročilu varuha v letu 2000, ni bil sprejet), neizvajanje veljavnih zakonov, vse pogostejše nespoštovanje zakonskih rokov, povečevanje socialne stiske. Določen napredek je opazen na področju sodne oblasti, kjer je vse več ukrepov za povečanje učinkovitosti sodnega varstva, vendar je število nerešenih zadev še vedno preveliko. Opazen je tudi napredek pri javni dostopnosti dela²³, dostopnosti predpisov, judikatov in drugih informacij o delu organov javne uprave prek interneta ter pri uveljavljanju e-poslovanja v javni upravi. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000)

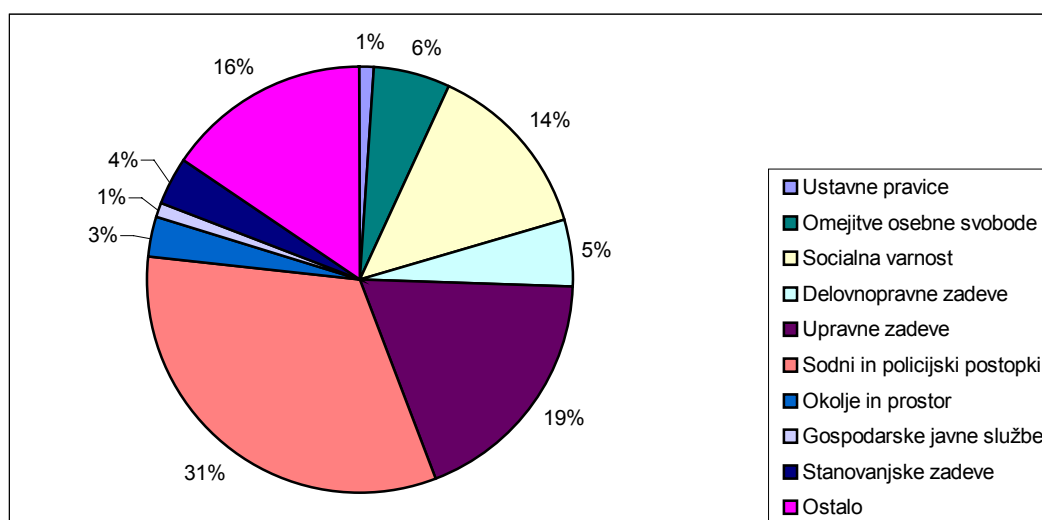
²³ Slovenija je ratificirala Konvencijo o dostopu do informacij, sodelovanju javnosti pri odločanju in dostopu do varstva pravic v okoljskih zadevah (Aarhuška konvencija) (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000).

TABELA 4.6: Stanje obravnavanja pobud ob koncu leta 2000
(stanje na dan 31.12.2000)

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	Število	Delež v %
ZAKLJUČENE	3.443	94,8
V REŠEVANJU	61	1,7
V ROKOVNIKU	126	3,5
SKUPAJ	3.630	100

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

GRAF 4.5: Število pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leto 2000 (stanje na dan 31.12.2000)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Podobno tudi Evropska komisija v letu 2000 ponavlja ugotovitve prejšnjih let. Ugotavlja, da institucija varuha deluje učinkovito in je pomembna na področju zagotavljanja človekovih pravic. Denacionalizacija ostaja zelo počasna, saj je bil v zadnjem letu dosežen majhen napredek. Slovenski zapori so sicer prezasedeni, resnih kršitev na tem področju pa ni zabeleženih. Evropska komisija opozarja na ugotovitve Amnesty International, da se je v Sloveniji povečala stopnja policijskega nasilja. Ostale ugotovitve (enakopravnost moških in žensk, pravice otrok, invalidov, ...) ostajajo enake, napredek je zaznati pri zagotavljanju pravic romski skupnosti, kjer je v pripravi zakon za njeno zaščito. (Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress Towards Accession, 2000)

PREGLED ZA LETO 2001

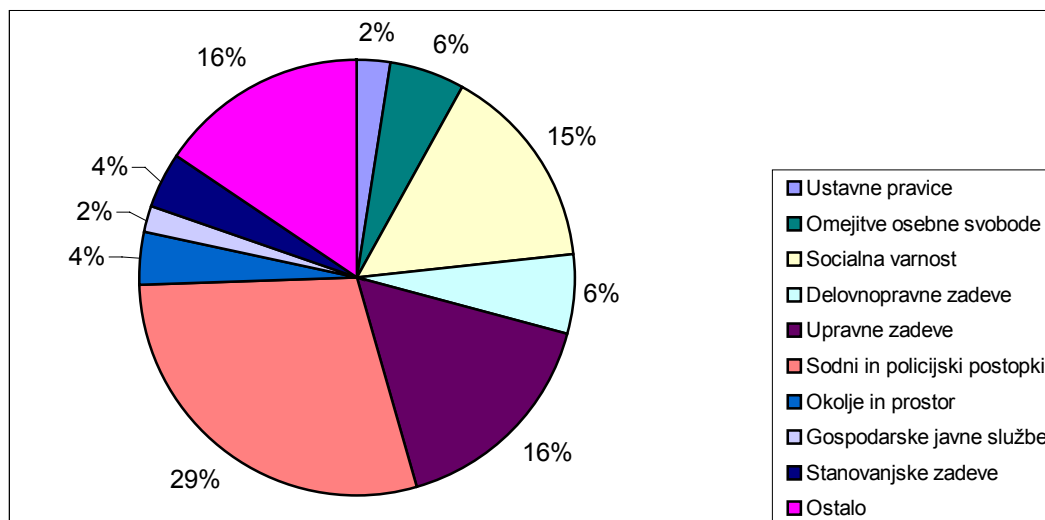
Letno poročilo za leto 2001 je sedmo redno letno poročilo varuha človekovih pravic in hkrati prvo poročilo novega varuha človekovih pravic v Sloveniji. Zadeve so zato navedene nekoliko drugače, vseeno pa lahko spet zasledimo podobne kršitve, ki so prisotne že od osamosvojitve naprej. Novi varuh opozarja na premajhno seznanjenost ljudi z lastnimi pravicami, nepoznavanje pritožbenih poti, strah pred posledicami pritožbe in nezaupanje v državo. Državne institucije so premalo občutljive za stiske ljudi, ki potrebujejo pomoč, premajhna je strpnost do drugih in drugačnih v družbi nasploh. Letno poročilo 2001 izpostavlja neenak položaj države in posameznika ter premoč države, ki samovoljno spreminja pravila obnašanja in krši sprejete zakone. Organiziranost države je neoptimalna, ker ni zagotovljena koordinacija dela med resorji in znotraj resorjev. Predpisi so pomanjkljivi in njihovo izvajanje je nepopolno. Zmanjševanje pobud varuhu na področju sodne oblasti kaže na počasno izboljševanje stanja, vendar večjih premikov še vedno ni. S tem je pravica do poštenega sojenja, ki pomeni hitro, učinkovito in kakovostno odločanje, še vedno pogosto kršena. Varuh opozarja tudi na povečanje števila pritožb zaradi kršitev človekovih pravic v policijskih postopkih, prezasedenost zaporov in priporov, kjer se razmere poslabšujejo (enako opozarja tudi Evropska komisija), visoko stopnjo ksenofobije in na še vedno nerešen problem pridobitve državljanstva za določene skupine prebivalcev Slovenije ter na sporen izbris ljudi iz registra stalnega prebivalstva Slovenije (kar je že huda sistematična kršitev človekovih pravic in šikaniranje ljudi). (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001)

TABELA 4.7: Stanje obravnavanja pobud ob koncu leta 2001
(stanje na dan 31.12.2001)

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	Število	Delež v %
ZAKLJUČENE	3.132	86,5
V REŠEVANJU	308	8,5
V ROKOVNIKU	179	5,0
SKUPAJ	3.619	100

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

GRAF 4.6: Število pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leto 2001 (stanje na dan 31.12.2000)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

Tudi letno poročilo za leto 2002 za Slovenijo, ki ga je izdala Mednarodna helsinška federacije za človekove pravice, omenja podobne probleme kot varuh človekovih pravic v svojem letnem poročilu 2001. Mednarodna helsinška federacija opozarja na resne kršitve človekovih pravic v Sloveniji kljub visokemu ugledu Slovenije med bivšimi socialističnimi državami. Tako letno poročilo 2002 za Slovenijo opozarja na zaostanke na sodiščih (po navedbah pravosodnega ministra naj bi jih bilo za cel milijon in vsako leto 500.000 novih), na povečano policijsko nasilje, prisluškovanje ter nadzor nad e-pošto (predvsem po napadu na ZDA 11. septembra lani, čeprav to v Sloveniji ne predstavlja neposredne grožnje in so zato poostreni postopki neupravičeni). Tudi poročilo Mednarodne helsinške federacije opozarja na nerešen problem državljanstva, saj gre za jasen primer diskriminacije. Slovenci so dobili državljanstvo avtomatično, neslovenci pa so morali zanj zaprositi in so bili izbrisani iz registra prebivalstva, če tega niso storili v predpisanem roku. Poročilo Helsinške federacije, podobno kot Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001, opozarja tudi na določeno mero netolerance, ksenofobije, rasne diskriminacije in sovražnosti v Sloveniji. (IHFHR Report for Slovenia (Events of 2001), 2002)

Evropska komisija v svojem rednem letnem poročilu za leto 2001 ugotavlja spoštovanje človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji ter napredek na področju državljanskih in političnih pravic, posebej kar se tiče brezplačne pravne pomoči za socialno ogrožene (maja 2001 je bil sprejet Zakon o brezplačni pravni pomoči²⁴). Podobno kot varuh tudi Evropska komisija opozarja na porast policijskega nasilja v Sloveniji (Evropsko sodišče za človekove pravice je novembra 2001 v primeru nepravilnega ravnanja policije z državljanom EU iz leta 1995 ugotovilo, da je Slovenija kršila določbe Evropske konvencije o človekovih pravicah). Poročilo opozarja na nerešen »začasni« status ljudi iz Bosne in Hercegovine, ki traja že skoraj deset let. Denacionalizacija ostaja počasna (kljub napredku na nekaterih področjih), delo varuha pa učinkovito. Na področju ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic ter na področju narodnih manjšin poročilo bolj ali manj ponavlja ugotovitve iz prejšnjih let. Po mnenju Evropske komisije je Slovenija naredila velik napredek k nadaljnjemu utrjevanju in poglobljanju stabilnosti demokratičnih institucij, vladavine prava, človekovih pravic in zaščite manjšin. Napredek je viden tudi na področju sodstva in reforme javne uprave, vendar so nujni nadaljnji ukrepi. (Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress Towards Accession, 2001)

4.3.1.1 Primerjava stanja na podlagi letnih poročil varuha človekovih pravic za obdobje od 1995 do 2001

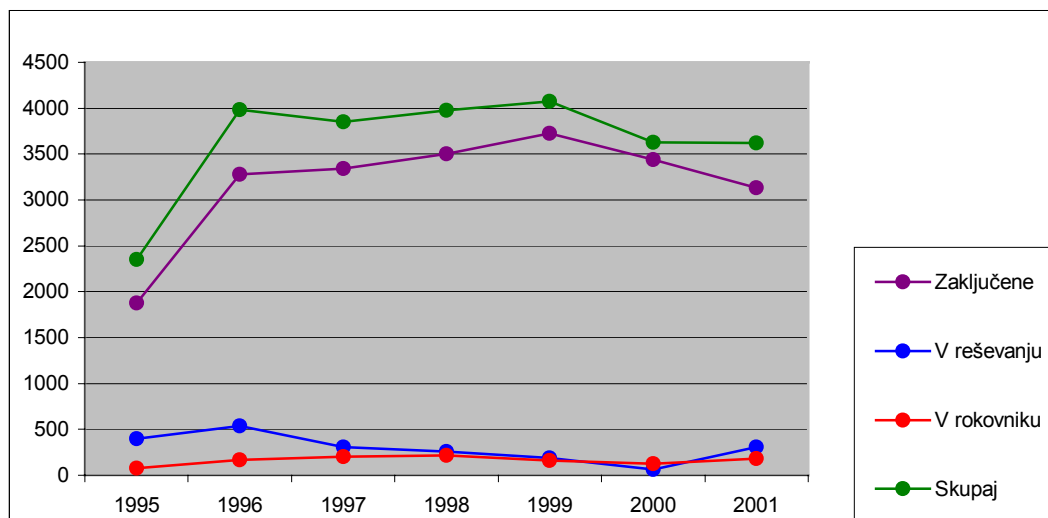
TABELA 4.8: Primerjava med stanjem obravnavanja pobud ob koncu let 1995 – 2001 (stanje na dan 31.12.)

STANJE OBRAVNAVANJA POBUD	1995		1996		1997		1998		1999		2000		2001	
	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %	Štev.	Delež v %
Zaključene	1.875	79,7	3.282	82,4	3.342	86,7	3.505	88,1	3.727	91,5	3.443	94,8	3.132	86,5
V reševanju	399	16,9	535	13,4	308	8,0	261	6,6	187	4,6	61	1,7	308	8,5
V rokovniku	78	3,3	164	4,1	204	5,3	214	5,4	160	3,9	126	3,5	179	5,0
SKUPAJ	2.352	100	3.981	100	3.854	100	3.980	100	4.074	100	3.630	10	3.619	100

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

²⁴ Zakon o brezplačni pravni pomoči (Ur. l. RS št. 48/01 z dne 13.6.2001)

GRAF 4.7: Primerjava med stanjem obravnavanja pobud ob koncu let 1995 – 2001 (stanje na dan 31.12.)

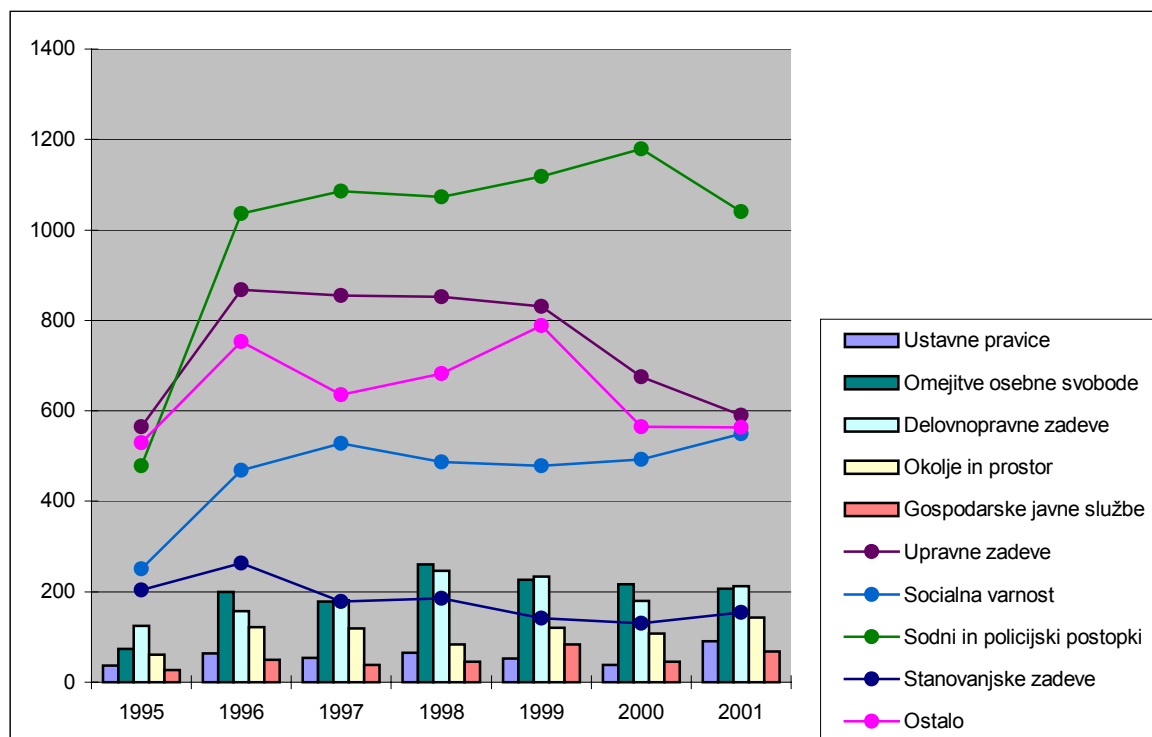
Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

TABELA 4.9: Primerjava med številom pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leta 1995 – 2001 (stanje na dan 31.12.)

PODROČJE DELA VARUHA	ZADEVE V OBRAVNAVI						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Ustavne pravice	37	63	54	65	53	38	90
2. Omejitve osebne svobode	74	200	179	260	227	217	206
3. Socialna varnost	251	469	528	487	478	493	549
4. Delovnopravne zadeve	125	157	181	246	233	180	213
5. Upravne zadeve	565	868	855	852	831	675	591
6. Sodni in policijski postopki	478	1.036	1.086	1.073	1.118	1.179	1.041
7. Okolje in prostor	61	122	119	83	121	108	143
8. Gospodarske javne službe	27	49	38	46	84	45	68
9. Stanovanjske zadeve	204	264	178	185	141	130	154
10. Ostalo	530	753	636	683	788	565	564
SKUPAJ	2.352	3.981	3.854	3.980	4.074	3.630	3.619

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

GRAF 4.8: Primerjava med številom pobud v obravnavi po posameznih področjih dela varuha za leta 1995 – 2001 (stanje na dan 31.12.)

Vir: Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001. RS, Varuh človekovih pravic Ljubljana.

Primerjava Varuhovih ugotovitev in obravnavanih zadev med leti 1995 in 2000 kaže na porast zadev, ki jih letno obravnava Varuh človekovih pravic v Sloveniji. Leta 1995 je bilo vseh zadev v obravnavi 2.352, leta 2000 pa 3.630. Največji porast je opazen na področju sodnih in političnih postopkov, socialne varnosti in omejitve osebne svobode, približno enako pa je leta 1995 in leta 2000 število zahtev na področju ustavnih pravic, delovnopravnih zadev, na področju okolja in prostora ter gospodarskih javnih služb. Zmanjšalo se je število zadev, ki se tičejo upravnih in stanovanjskih zadev in ostalega.

Podatki za leto 2001 nekoliko odstopajo od trenda v letih 1995 – 2000, kar verjetno lahko pripišemo nekoliko spremenjenemu načinu dela novega varuha v letu 2001 in pa nekaterim drugim pozitivnim spremembam na področju varstva človekovih pravic (sprejem nekaterih potrebnih zakonov, vse močnejši trend vključevanja v mednarodne organizacije, zlasti v EU, in zato močnejši mednarodni nadzor nad področjem človekovih pravic). V letu 2001 je število

skupnih kršitev, ki so jih posamezniki prijavili varuhu človekovih pravic, upadlo v primerjavi z letom 2000 ali celo z letom 1999, ko je bilo obravnavanih pobud največ od ustanovitve institucije varuha (glej tabelo 4.13). Več kršitev je v letu 2001 zaznati na področju socialne varnosti (tu je trend enak kot v letih 1995 – 2000), na področju ustavnih pravic in delovnopравnih zadev, upad prijavljenih kršitev pa je zaznaven na področju omejitev osebne svobode ter na področju sodnih in policijskih postopkov (verjetno bolj na račun nekoliko učinkovitejšega sodstva, saj varuh izrecno opozarja na porast policijskega nasilja).

Na drugi strani teh uradnih ugotovitev v vsakoletnih poročilih varuha človekovih pravic pa so rezultati anket slovenskega javnega mnenja. Raziskava iz leta 1998 na temo človekovih pravic (Zver, 1998: 72) je pokazala, da Slovenci na splošno visoko vrednotijo človekove pravice in svoboščine, da pa je slovensko javno mnenje kritično razpoloženo do uresničevanja človekovih pravic in svoboščin; najnižja se Slovincem zdi stopnja uresničevanja socialnih pravic (kar je v skladu tudi z ocenami strokovne javnosti in delno odraz splošne situacije – realnega poslabšanja socialnega standarda in povečanja občutka socialne ogroženosti). Največje mnenjske razlike so se v omenjeni raziskavi pokazale pri vrednotenju stanja na področju socialnih pravic na eni strani in političnih pravic na drugi, medtem ko so se državljske pravice znašle nekje vmes. Več kot polovica vprašanih je namreč menila, da je socialna varnost v Sloveniji nizka in tretjina, da je srednja. Glede stanja na področju uresničevanja političnih in državljskih pravic (ki so nekakšen zaščitni znak novih demokracij) pa je polovica vprašanih menila, da je uresničevanje srednje in četrtnina, da je uresničevanje visoko. Na simbolni ravni to korelira s funkcioniranjem pravne države, kar pogojno lahko pomeni, da (Zver, 1998: 72):

- a) je stopnja uresničevanja socialnih pravic povezana z uveljavitvijo socialne države;
- b) je stopnja uresničevanja političnih pravic povezana z ravnijo politične demokracije;
- c) je uresničevanje državljskih pravic povezano z uresničevanjem pravne države.

Še en dodatni pokazatelj stanja na področju človekovih pravic so primeri sodnih postopkov proti Sloveniji na Evropskem sodišču za človekove pravice. Upoštevati je treba dejstvo, da na Evropsko sodišče primer pride samo takrat, ko so v domači državi že izčrpana vsa pravna sredstva, vključno z ustavno pritožbo. Takih primerov je, sodeč po statističnih podatkih Evropskega sodišča, vse več (tabela 4.10 in 4.11). Evropsko sodišče pa je do zdaj ugotovilo eno kršitev človekovih pravic le v dveh primerih proti Sloveniji (leta 2000) (Survey of Activities, 2000).

TABELA 4.10: Statistični pregled primerov za Slovenijo na Evropskem sodišču za človekove pravice (za obdobje od 1.11.1998 do 31.12.1998)

SLOVENIJA	Odprti začasni dosjeji	Prejete prijave	Odgovorjene prijave	Sprejemljive prijave	Nesprejemljive prijave	Število prijav na dan 1.1.99*
	41	6	0	0	0	48

Vir: Survey of Activities 1998. (November – December 1998) Information document issued by the Registrar of the European Court of Human Rights.

Opomba: *Vključno s primeri, ki so bili prejeti pred uveljavitvijo Protokola 11.

TABELA 4.11: Začasni dosjeji in prijave za Slovenijo na Evropskem sodišču za človekove pravice

SLOVENIJA	Odprti začasni dosjeji			Prejete prijave			Nesprejemljive ali zavrnjene prijave			Prijave, posredovane vladi v preučitev			Sprejemljive prijave		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
	116	183	227	86	55	206	25	37	78	1	3	8	1	-	1

Vir: Survey of Activities 2000. Information document issued by the Registrar of the European Court of Human Rights

ZAKLJUČEK

Začetek tranzicije v letih od 1989 do 1991 je pomenil začetek velikih sprememb na praktično vseh področjih življenja v državah srednje in vzhodne Evrope, tudi v Sloveniji. Na ekonomskem področju začetek prehoda pomeni konec centralno-planskega gospodarstva ter prehod v tržno ekonomijo in kapitalistični sistem. Na političnem področju prehod pomeni konec totalitarnih sistemov in začetek izgradnje večstrankarskega demokratičnega političnega sistema in temu ustreznih institucij. Na socialnem področju začetek tranzicije skoraj v vseh državah pomeni upad socialne varnosti, vendar se v nekaterih državah kažejo tudi že premiki na bolje. Spremembe pa so vidne tudi na drugih področjih, med katerimi je potrebno posebej poudariti področje zagotavljanja in spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, če vemo, da v totalitarnih sistemih to področje ni imelo praktično nobenega pomena in se o človekovih pravicah kot takih niti ni veliko govorilo.

Proces tranzicije in njegove posledice so v veliki meri odvisni od poti, ki jo je država izbrala za prehod v demokratično kapitalistično ureditev ter od okoliščin in pogojev v posamezni državi. Nekaterе države so se odločile za odločen rez s starim sistemom in preteklostjo, tako imenovano šok terapijo in začele graditi družbo na novih temeljih, druge so izbrale postopnost, tako imenovani gradualizem, ki s sabo ne prinaša nenadnih sprememb. V tem trenutku je težko reči, katere izmed njih so bolj uspešne, kajti v prav vseh državah se elementi obeh tipov tranzicije med seboj prepletajo, sam uspeh pa je odvisen še od mnogih drugih dejavnikov. Uspešnejša tranzicija, močnejša vpetost v mednarodno skupnost, ugodnejša ekonomska situacija in demokratične institucije, ki v resnici funkcionirajo, po pravilu s seboj prinašajo tudi večjo stopnjo spoštovanja in zagotavljanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v večini tranzicijskih držav v primerjavi s predtranzicijskim obdobjem. Tako drži prva hipoteza, ki pravi, da se je v tranzicijskih državah stanje na področju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v obdobju po letu 1990 pomembno izboljšalo.

Slovenija je kot ena od tranzicijskih držav ob osamosvojitvi v svojo novo demokratično zakonodajo sprejela ukrepe za zagotavljanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter uvedla tudi ukrepe za uresničevanje le-tega. K temu je v veliki meri pripomogla odprtost države in povezovanje z mednarodno skupnostjo, včlanjevanje v mednarodne organizacije in pristop k mednarodnim pogodbam ter mednarodni nadzor in pomoč, ki iz tega sledita. Države, ki se želijo včlaniti v Evropsko unijo (med njimi je tudi Slovenija), pa morajo spoštovanje človekovih pravic vzeti še bolj resno, kajti svojo zakonodajo in njeno uveljavljanje v praksi morajo prilagoditi stanju v državah članicah Evropske unije, ki področje človekovih pravic in temeljnih svoboščin razvijajo že dobrega pol stoletja.

Dejstvo pa je, da stanje na področju človekovih pravic v tranzicijskih državah še zdaleč ni rožnato. Pri tem tudi Slovenija ni izjema. Po osamosvojitvi je Slovenija uvedla potrebne ustavne in formalne zagotovitve spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ustava RS iz leta 1991 je katalog klasičnih človekovih pravic, od leta 1995 deluje institucija varuha človekovih pravic kot neformalna oblika varstva človekovih pravic, aktivne so tudi nevladne organizacije na tem področju (Helsinški monitor Slovenije, Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut, Pravno-informacijski center nevladnih organizacij, ...). Tako varuh človekovih pravic v Sloveniji kot tudi Evropska komisija v svojih rednih letnih poročilih ugotavljata, da v Sloveniji ni več grobih ali sistematičnih kršitev elementarnih človekovih pravic in svoboščin.

Vendar pa so v Sloveniji vseeno prisotne določene kršitve človekovih pravic, kot na primer: dolgotrajnost reševanja upravnih in sodnih zadev, prepočasnost pri sprejemanju zakonov pomembnih za človekove pravice oziroma neskladnih z Ustavo RS, neizvajanje veljavnih zakonov, pogosto nespoštovanje zakonskih rokov in povečevanje socialne stiske. Po podatkih iz letih poročil varuha človekovih pravic v določeni meri število kršitev človekovih pravic v Sloveniji celo raste. Največji porast je opazen na področju sodnih in političnih postopkov, socialne varnosti in omejitve osebne svobode, število zahtev na področju ustavnih pravic, delovnopравnih zadev, na področju okolja in prostora ter gospodarskih javnih služb pa je ostalo približno enako. Število kršitev, ki se tičejo upravnih zadev, stanovanjskih zadev in ostalih področij, ki jih

obravnavo varuh človekovih pravic, pa se zmanjšuje. (Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000)

Treba je seveda upoštevati dejstvo, da gre v poročilih varuha človekovih pravic zgolj za uradno prijavljene in evidentirane kršitve pravic, ki so lahko le delen odraz realnega stanja, saj je razkorak med dejanskimi in prijavljenimi kršitvami še vedno zelo velik. Povečevanje števila prijavljenih kršitev je v določeni meri verjetno tudi posledica večje informiranosti ljudi o njihovih pravicah in njihove večje seznanjenosti z različnimi pritožbenimi možnostmi in institucijami, namenjenimi zaščiti človekovih pravic, pa tudi učinkovitejšega dela posameznih institucij, tako vladnih kot nevladnih.

Povečevanje števila pritožb in prijavljenih kršitev pa seveda jasno kaže na dejstvo, da so kršitve v Sloveniji še vedno pogoste. Analiza pritožb po posameznih področjih pokaže, da pri dejanskem uveljavljanju zaščite človekovih pravic v Sloveniji vse od osamosvojitve ni prišlo do bistvenih sprememb, pač pa se zadeve iz leta v leto ponavljajo, z manjšimi premiki na bolje. Iz tega sledi, da drži tudi druga hipoteza: v Sloveniji kot eni od tranzicijskih držav se v praksi še vedno pojavljajo kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Človekove pravice so pomembno področje, ki si tako na nacionalnem nivoju kot na mednarodnem nivoju zasluži posebno pozornost. V Sloveniji je to področje še toliko bolj pomembno, saj pred osamosvojitvijo in začetkom tranzicije človekovih pravic in temeljnih svoboščin v zdajšnjem smislu oblast ni priznavala. Prav zato je pred Slovenijo in večino tranzicijskih držav še dolga pot do popolnega uresničevanja zagotavljanja in spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Slovenija si je na področju človekovih pravic postavila solidne temelje, ki jih bo ob nadaljevanju demokratičnih sprememb in mednarodni podpori lahko uspešno nadgradila; preseči pa bo morala ovire, ki jih s seboj prinaša tranzicijski proces: dokončno bo morala izoblikovati demokratične institucije in učinkovit nadzor nad njimi, zmanjšati bo morala implementacijski deficit pri zagotavljanju zakonsko opredeljenih človekovih pravic in tako odpraviti ponavljajoče se kršitve predvsem na področju sodnih in policijskih postopkov, upravnih zadev ter socialne varnosti.

SEZNAM LITERATURE

- (2002) Amnesty International Slovenije. Predstavitev.
<http://www.amnesty-international.si/predstavitev/kaj.html> (03.09.2002)
- Bavcon, Ljubo (1994): »Stališča Sveta za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin o stopnji spoštovanja človekovih pravic in o pravni varnosti prebivalcev Republike Slovenije«. V: Jernej Rovšek, Darja Antonijević (ur.): *Uveljavljanje političnih, državljanskih, ekonomskih in socialnih pravic v pravnem sistemu Republike Slovenije: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 28. in 29. oktobra 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Evropska socialna listina s protokolom: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 8-21.
- Bavcon, Ljubo (1995): »Človekove pravice in razvoj«. V: Veljko Rus (ur.): *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 136-149.
- Betten, Lammy, Greif, Nicholas (1998): *EU Law and Human Rights*. Longman, London, New York.
- (1996) *Bilten Amnesty International*. December 1996, leto V, št. 15.
- Bizjak, Ivan (1998): »Spoštovanje in varstvo človekovih pravic v Sloveniji – izkušnje in dileme«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 11-22.
- Brezovšek, Marjan (1998): »Politični sistem in temeljne človekove pravice«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 47-68.
- Brundtland, Gro Harlem (1998): *Fiftieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*. Office of Director-General, World Health Organisation. Paris, 8 December 1998.
http://www.who.int/directorgeneral/speeches/1998/english/19981208_paris.html (30.04.2002)
- Bubnov – Škoberne, Anjuta (1994): »Pravica do socialne varnosti in pravica do socialne pomoči«. V: Jernej Rovšek, Darja Antonijević (ur.): *Uveljavljanje političnih, državljanskih, ekonomskih in socialnih pravic v pravnem sistemu Republike Slovenije: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 28. in 29. oktobra 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Evropska socialna listina s protokolom: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 202-214.

- Buergenthal, Thomas (1988): *International Human Rights in a Nutshell*. West Publishing Co., Minnesota.
- Cerar, Miro ml. (1993): *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Cerar, Miro (2001): *Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja. Študijsko gradivo. Priloga: varstvo osebnih podatkov*. Ministrstvo za notranje zadeve RS, Ljubljana.
- (2002a) Council of Europe (COE). About the COE. An Overview. Freedoms and Fundamental Rights.
[http://www.coe.int/T/E/Communication and Research/Contacts with the public/About Council of Europe/An overview/Human rights/default.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Communication_and_Research/Contacts_with_the_public/About_Council_of_Europe/An_overview/Human_rights/default.asp#TopOfPage) (30.04.2002)
- (2002b) Council of Europe (COE). About the COE. An Overview. The European Social Charter.
[http://www.coe.int/T/E/Communication and Research/Contacts with the public/About Council of Europe/An overview/European social charter/default.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/T/E/Communication_and_Research/Contacts_with_the_public/About_Council_of_Europe/An_overview/European_social_charter/default.asp#TopOfPage) (30.04.2002)
- Dobrin, Tanja (1994): »Pravica do primernih delovnih razmer in do primerne plačila v slovenski pravni ureditvi«. V: Jernej Rovšek, Darja Antonijević (ur.): *Uveljavljanje političnih, državljanskih, ekonomskih in socialnih pravic v pravnem sistemu Republike Slovenije: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 28. in 29. oktobra 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Evropska socialna listina s protokolom: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 215-233.
- (2001) *Dopolnitve poslovnika varuha človekovih pravic*. Ur. I. RS št. 101/01 z dne 13.12.2001.
- Drzemczewski, Andrew (1993): »Delo Direktorata za človekove pravice«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 223-246.
- Ellman, Michael (1997): »The Political Economy of Transformation«. *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 13, No. 2, str. 23-32.
- (2002a) European Court of Human Rights (ECHR). General Information. Historical Background of the Court. Organisation and Procedure.
<http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/HistoricalBackground.htm#Procedure%20before%20the%20Court> (03.09.2002)
- (2002b) European Court of Human Rights (ECHR). Judgements. Effects of Judgements. <http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/EffectsOfJudgements.html> (03.09.2002)
- Ferfila, Bogomil, Phillips, Paul (2000): *Slovenia. On the Edge of the European Union*. University Press of America, Lanham, New York, Oxford.

- (2002) Helsinki Monitor of Slovenia. Background to the Slovenia Helsinki Monitor's Activities. International Helsinki Federation for Human Rights. Member Committees. Slovenia. <http://www.ihf-hr.org/slovehc.htm> (30.04.2002)
- (2000) *Human Development Report (HDR)*. United Nations Development Programme (UNDP). Oxford University Press, New York.
- (1999) *Human Security in South-East Europe*. Special Report Commissioned by UNDP. Regional Bureau for Europe and CIS of the UNDP.
- (2002a) The International Helsinki Federation for Human Rights (IHFHR). About IHFHR. <http://www.ihf-hr.org/about.htm> (30.04.2002)
- (2002b) The International Helsinki Federation for Human Rights (IHFHR). The Helsinki Final Act. <http://www.ihf-hr.org/about.htm#THE%20HELSINKI%20FINAL%20ACT> (30.04.2002)
- (2002c) The International Helsinki Federation for Human Rights (IHFHR). Projects and Activities. <http://www.ihf-hr.org/projects.htm> (06.09.2002)
- (2002) *IHFHR Report for Slovenia (Events of 2001)*. IHFHR. Human Rights in the OSCE Region: The Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America. Report 2002 (Events of 2001). Slovenia. <http://www.ihf-hr.org/reports/AR2002/word%20format/Slovenia.doc> (16.07.2002)
- Javornik, Jana (2000): *Spolna (ne)enakost, tranzicija in cena delovne sile*. Diplomsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Kalčina, Liana (ur.) (2000): *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ob njeni 50. obletnici*. Informacijsko-dokumentacijski center Sveta Evrope pri Narodni in univerzitetni knjižnici, Ljubljana.
- Lavigne, Marie (1999): *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*. Macmillan: St. Martin's Press, New York.
- Lehtimaja, Lauri (1993): »Mehanizmi uveljavljanja človekovih pravic: komparativni opis institucije ombudsmana«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 139-148.
- (1995) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1995*. Prvo redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- (1996) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1996*. Drugo redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- (1997) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1997*. Tretje redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- (1998) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1998*. Četrto redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- (1999) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 1999*. Peto redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.

- (2000) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2000*. Šesto redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- (2001) *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2001*. Sedmo redno letno poročilo. RS, Varuh človekovih pravic, Ljubljana.
- Mavčič, Arne, Pavčnik, Marijan (1993): »Temeljne pravice in razlagalna vrednost ustave«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 25-48.
- (1995) *Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah*. Društvo za Združene narode za Republiko Slovenijo: Človekove pravice – Zbirka mednarodnih dokumentov (I. del).
- Mekina, Igor (2001): *Slovenia From Within. Bureaucratic Ethnic Cleansing*. Alternativna informativna mreža. Ljubljana, 23. december 2000.
<http://www.aimpress.org/dyn/trae/archive/data/200101/10110-008-trae-lju.htm> (30.04.2002)
- (2002) Mirovni inštitut. <http://www.mirovni-institut.si/> (03.09.2002)
- Mrak, Mojmir, Rojec, Matija, Potočnik, Janez (2002): »The Transition Process in Slovenia: Transformation to an EU-compatible Economy«. *Journal of International Relations & Development*, Vol. 5, No. 1, str. 37-62.
- Phillips, Paul, Ferfila, Bogomil (1999): »Slovenia at Eight Years – on the Edge of Europe«. *Naše gospodarstvo*, let. 45, št. 4/6, str. 441-454.
- (2002) Pravno-informacijski center nevladnih organizacij (PIC). Pisarna. Predstavitev.
<http://www.pic.si/main.php?podrocje=pisarna&podpodrocje=predstavitev> (03.09.2002)
- (2001) Pogodba o ustanovitvi zavoda Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC, Ljubljana.
http://www.pic.si/pisarna/doc/akti_ustanovni.doc (03.09.2002)
- (1995) *Poslovník varuha človekovih pravic*. Ur. I. RS št. 63/95 z dne 6.11.1995, popravek v Ur. I. RS št. 54/98 z dne 31.7.1998.
- (1998) *Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress towards Accession*.
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_98/pdf/en/slovenia_en.pdf (02.09.2002)
- (1999) *Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress towards Accession*. 13 October 1999.
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_10_99/pdf/en/slovenia_en.pdf (02.09.2002)
- (2000) *Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress towards Accession*. 8 November 2000.
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_11_00/pdf/en/sl_en.pdf (02.09.2002)
- (2001) *Regular Report from the Commission on Slovenia's Progress towards Accession*. 13 November 2001.
http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2001/si_en.pdf (02.09.2002)

- Risse, Thomas, Sikkink Kathryn (1999): »The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction«. V: Thomas Risse, Stephen C. Ropp, Kathryn Sikkink (eds.): *The Power of Human Rights, International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press, Cambridge, str. 1-38.
- Rovšek, Jernej (ur.) (1993): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana.
- Rovšek, Jernej (1994): *Varstvo človekovih pravic / z uvodnimi pojasnili Jerneja Rovška*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana.
- Rupnik, Janko, Cijan, Rafael, Grafenauer, Božo (1994): *Ustavno pravo Republike Slovenije*. Knjiga 2. Pravna fakulteta, Maribor.
- (1992) *Ustava Republike Slovenije*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- (1998) *Survey of Activities. (November – December 1998)*. Information document issued by the Registrar of the European Court of Human Rights. [http://www.echr.coe.int/Eng/edocs/1998survey\(court\).html#X.%20STATISTICAL%20INFORMATION](http://www.echr.coe.int/Eng/edocs/1998survey(court).html#X.%20STATISTICAL%20INFORMATION) (02.09.2002)
- (2000) *Survey of Activities*. Information document issued by the Registrar of the European Court of Human Rights. [http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/2000%20survey%20\(court\).pdf](http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/2000%20survey%20(court).pdf) (02.09.2002)
- (2001) *Survey of Activities*. Information document issued by the Registrar of the European Court of Human Rights. [http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/2001SURVEY\(COURT\).pdf](http://www.echr.coe.int/Eng/Edocs/2001SURVEY(COURT).pdf) (02.09.2002)
- Svetlik, Ivan (1995): »Socialna politika v Sloveniji – iskanje novega ravnotežja«. V: Veljko Rus (ur.): *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 306-324.
- Šturm, Lovro (1998): »Pomen ustavnosodnega varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 23-46.
- Šušteršič, Janez, Rojec, Matija, Mrak, Mojmir (ur.) (2001): *Slovenija v novem desetletju: trajnost, konkurenčnost, članstvo v EU. Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001 – 2006. Povzetek*. Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana.
- Thomas, Daniel C. (1999): »The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe«. V: Thomas Risse, Stephen C. Ropp, Kathryn Sikkink (eds.): *The Power of Human Rights, International Norms and Domestic Change*. Cambridge University Press, Cambridge, strani 205-233.

- Trpin, Gorazd (1998): »Varuh človekovih pravic in temeljnih svoboščin v slovenski ustavi«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 149-166.
- Türk, Danilo (1993): »Ustava Republike Slovenije in Evropska konvencija o zaščiti človekovih pravic in temeljnih svoboščin: potencial mednarodnih standardov za domači razvoj prava o človekovih pravicah«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 15-24.
- Ude, Lojze (1993): »Sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 127-138.
- (2002) Varuh človekovih pravic. Pravni okvir za delovanje varuha. <http://www.varuh-rs.si/> (30.04.2002)
- Zajc, Drago (1998): »Tranzicija, vključevanje v Evropsko unijo in človekove pravice«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 87-88.
- (1992) *Zakon o Državnem svetu*. Ur. I. RS št. 44/92 z dne 12.9.1992.
- (1999) *Zakon o ugotavljanju vzajemnosti*. Ur. I. RS št. 9/99 z dne 13.2.1999.
- (1993) *Zakon o varuhu človekovih pravic*. Ur. I. RS št. 71/93 z dne 30.12.1993, popravek v Ur. I. RS št. 15/94 z dne 18.3.1994.
- Zupančič, Boštjan M. (2000): »Spremna beseda«. V: Liana Kalčina (ur.): *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Ob njeni 50. obletnici*. Informacijsko-dokumentacijski center Sveta Evrope pri Narodni in univerzitetni knjižnici, Ljubljana.
- Zver, Milan (1998): »Uresničevanje in uresničljivost človekovih pravic in svoboščin v Sloveniji«. V: Milan Zver (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 69-82.

- Zver, Milan (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana.
- Žagar, Mitja (1998): »Človekove pravice in svoboščine ter manjšinske pravice v Sloveniji«. V: Zver, Milan (ur.): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: primer Slovenije: zbornik referatov in razprav iz strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic, Ljubljana, str. 95-102.
- Westerdiek, Claudia (1993): »Vložitev pritožbe na Evropski komisiji za človekove pravice«. V: Jernej Rovšek (ur.): *Slovenija in evropska konvencija o človekovih pravicah: zbornik referatov domačih strokovnjakov in ekspertov Sveta Evrope na kolokviju dne 10., 11. in 12. junija 1992, ki sta ga organizirala Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin Republike Slovenije in Direktorat za človekove pravice Sveta Evrope. Konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin s protokoli: neuradno prečiščeno besedilo*. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Ljubljana, str. 213-222.

PRILOGA A

INTERVJU S CIRILOM RIBIČIČEM, ustavnim sodnikom na Ustavnem sodišču Republike Slovenije in nekdanjim sodnikom na Evropskem sodišču za človekove pravice, na dan 03.09.2002

1. Kdo po vašem mnenju in izkušnjah najpogosteje krši človekove pravice v Sloveniji in zakaj?

Človekove pravice najpogosteje kršijo tisti, ki imajo oblast, državno, zlasti izvršilno, pa tudi zakonodajno in sodno, ekonomsko moč, upravljavsko, finančno itd. Posebej občutljive so kršitve s strani države, njenih represivnih organov in obveščevalnih služb, pa tudi upravnih organov in organov lokalnih skupnosti. Nekaj drugega so kršitve posameznikov, ki svoje pravice uresničujejo tako, da ogrožajo enake pravice drugih.

2. Kakšno je vaše zaznavanje sprememb na področju kršitev človekovih pravic?

Pravni sistem, mreža ukrepov in pravnih sredstev, nove institucije (varuh, ustavna pritožba, nova pravna sredstva, razveljavitvene odločbe Ustavnega sodišča), širijo jamstva posamezniku in zožujejo možnosti kršitev oz. možnosti, da bi kršitve ostale neopažene in nekaznovane. Večje število sporov zato ni nujno tudi znak širjenja kršitev človekovih pravic, pač pa tudi posledica učinkovitejšega odkrivanja kršitev in širjenja možnosti, da se jim ljudje lahko uprejo po pravnoinstitucionalni poti.

3. Kakšna je vaša ocena stanja na področju kršitev človekovih pravic pred začetkom tranzicije in sedaj? Ali je bilo več kršitev človekovih pravic v začetku tranzicije, v vmesnem obdobju ali morda zdaj?

Na to ni mogoče dati enoznačnega odgovora. Če gledamo, kaj se je dogajalo glede svobode političnega združevanja, potem je očitno bilo največ kršitev v bivšem sistemu, manj v prehodnem obdobju in najmanj danes; če vzamemo za primer vpliv zaposlenih na odločanje v podjetju in širše

(kot sestavina pravice do sodelovanja pri upravljanju, pravice do soodločanja), potem je bilo največ vpliva v samoupravnem sistemu in manj v tranziciji in še manj danes; če vzamemo za primer represivne posege zoper ljudi s strani policije in obveščevalnih služb, potem se mi zdi, da je nasilje policije v bivšem sistemu pogosto ostalo prikrito javnosti, da je bilo le malo bolje v tranziciji in da nas šele čaka vzpostavitev učinkovitega nadzora nad policijo. Glede obveščevalnih služb ima danes vsak zasebni detektiv večje tehnične možnosti za poseg v zasebnost posameznika, kot ga je nekdanj imela cela obveščevalna služba, zato je nadzor nad nadzorniki (npr. prek video nadzora) veliko težji. Pred leti je poslanska skupina za nadzor nad delom obveščevalnih služb hodila na »obhode presenečenja« po telefonskih centralah in kdaj pa kdaj presenetila obveščevalne službe, ki niso imele odločbe za prisluškovanje. Danes, ko ima vsak drugi občan mobilni telefon, skoraj vsak drugi dostop do interneta, je nadzor nad zakonitostjo dela veliko težji ...

4. Ali se je po vaših izkušnjah v obdobju tranzicije v Sloveniji spremenil objekt in/ali subjekt kršitev človekovih pravic?

Seveda, vse se je spremenilo, na strani kršiteljev in na strani žrtev. Še najmanj se je spremenilo na klasičnem, kazenskem področju, čeprav so se po zaslugi rednih in zlasti Ustavnega sodišča razširila jamstva, ki zagotavljajo spoštovanje pravic obdolženca v kazenskem postopku.

5. Ali obstajajo kakšne skupne socioekonomske značilnosti ljudi, ki so najpogosteje žrtve kršitev človekovih pravic?

Boj med strankami za oblast, boj za dobiček med kapitalisti, lastniki in upravljavci podjetij, zmanjševanje t.i. proizvodnih socialnih stroškov, vključevanje v mednarodno tržno konkurenco, to so temelji zoževanja in kršitev socialnih pravic zaposlenih, čeprav ne gre zanikati razvojnih učinkov, do katerih takšen boj vodi.

6. Kako bi opisali socioekonomske karakteristike ljudi, ki najpogosteje prijavljajo kršitve človekovih pravic?

Nosilci brezobzirnega pehanja za dobičkom in oblastjo.

7. Kakšna je vaša ocena razkoraka med dejanskimi kršitvami in tistimi, ki jih ljudje prijavijo?

Odvisno od področja. Na davčnem področju smo zelo daleč od Švice, kjer vsakdo prijavi kršitelja, ker ima občutek, da ne krade le državi, ampak tudi njemu osebno. Na drugih področjih in v primerjavi z drugimi državami, npr. Italijo, razlike niso tako velike.

8. Zakaj se, po vašem mnenju, ljudje odločajo za prijavo kršitve? In če se ne, zakaj ne? Kateri instituciji najpogosteje prijavljajo kršitve?

Vprašanje je, v kakšni meri ljudje doživljajo državo kot zaščitnika njihovih pravic in interesov, v kakšni meri pa državo doživljajo kot odtujeno državno oblast, ki deluje v lastnem interesu in na račun ljudi. Zato prijavljanje ni junaštvo, prej je obratno, šteje se za strahopetnost, tožarjenje, izdajo ...

9. Kateri instituciji najpogosteje prijavljajo kršitve?

Ljudje štejejo, da je naloga nadzornih organov, da sami odkrivajo storilce. Kadar so neposredno prizadeti, pa ljudje podajo kazensko ovadbo, sprožijo sodbo, včasih celo prevzamejo pregon, ki ga noče začeti tožilec ipd.

10. Kakšne so oblike pomoči, ki jih nudite osebam, ki iščejo pomoč zaradi kršitve človekovih pravic? Kakšne oblike pomoči iščejo te osebe?

Kar zadeva Ustavno sodišče, je naša naloga, ki jo vestno opravljamo, da proučimo očitek neustavnosti predpisov in konkretne kršitve človekovih pravic (ustavna pritožba). Ko ugotovimo kršitve, jih lahko učinkovito odpravimo (razveljavitev zakona, odprava drugih predpisov, odprava pravnomočnih sodb, odprava odločitev o priporu itd.). Seveda traja predolgo, toda za to je kriva ureditev, ki terja od Ustavnega sodišča, da vsestransko prouči in odloči v več sto sporih vsako leto, za kar ima premalo strokovnih in drugih moči.

11. Na katerih področjih po vašem mnenju prihaja do najpogostejših kršitev človekovih pravic oziroma kateri sklop človekovih pravic bi lahko označili kot najpogosteje kršen sklop?

Če sodim po ustavni pritožbah, ljudje menijo, da je največkrat kršena njihova pravica v sporih z drugimi ljudmi (civilno področje), vendar so pogoste tudi kršitve pravic ljudi v kazenskem postopku izrekanja prekrškov. Z vidika množičnosti pa velja upoštevati, da je protiustaven zakon lahko podlaga množičnega kršenja človekovih pravic, kar za posamične akte s civilnega, upravnega in kazenskega postopka ne velja.

DODATEK

Morda ni odveč dodati k mojim odgovorom, da so bile velike skupine deprivilegirane (1) v nekdanjem sistemu, so pa pomembne družbene skupine deprivilegirane tudi (2) v tranziciji in (3) v novem sistemu. Med prve lahko štejemo vse, katerih politična in druga aktivnost in lastnina je bila v bivšem sistemu prepovedana, odvzeta ali omejevana, med druge (v tranziciji) tiste, ki so doživeli nove krivice zaradi popravljanja starih (npr. mnogi, ki so izgubili službo ali stanovanje zaradi denacionalizacije in se posebej zaradi vračanja premoženja v naravi) in slednje, skupine ljudi, ki so bili žrtev razdružitve skupne države (problemi z državljanstvom, izbrisom stalnega prebivališča ipd.). Tretje sem v odgovorih posredno že omenil, ko sem govoril o pehanju za oblastjo in dobičkom.

PRILOGA B

INTERVJU Z VESNO LESKOŠEK, raziskovalko na Mirovnem inštitutu in sodelavko Centra za pomoč mladim, na dan 26.08.2002

1. Kdo po vašem mnenju in izkušnjah najpogosteje krši človekove pravice v Sloveniji in zakaj?

Na to vprašanje mi je zelo težko odgovoriti, ker nimam celotnega pregleda in nisem nikoli delala na splošno na področju človekovih pravic. Tu in tam naletim na kakšne ovire (kršitve), takrat delam bolj specifično, tako da zelo težko rečem, kdo najbolj krši človekove pravice. Nazadnje sem se s tem ukvarjala v povezavi z invalidskim zakonom in ustanovitvijo fundacije invalidskih organizacij in tukaj so kršitve človekovih pravic precej velike. Manjšajo se tudi pravice žensk – te so se v tranzicijskem obdobju zmanjšale.

2. Kakšno je vaše zaznavanje sprememb na področju kršitev človekovih pravic?

Glej odgovor 1.

3. Kakšna je vaša ocena stanja na področju kršitev človekovih pravic pred začetkom tranzicije in sedaj? Ali je bilo več kršitev človekovih pravic v začetku tranzicije, v vmesnem obdobju ali morda zdaj?

Glavna razlika je, da so človekove pravice postale pomembno izhodišče v 80-ih letih, prej za človekove pravice ni bilo izhodišča. Takrat so se začele kršitve ugotavljati in takrat so nastala gibanja, ki so nanje opozarjala. Potem se je »zgodil« tranzicijski čas in sprememba sistema. Verjetno ne bi mogli enoznačno reči, da jih je bilo prej manj, zagotovo jih je bilo prej več, samo da se o tem ni govorilo, zdaj pa se mi zdi, da smo postali nekako bolj občutljivi na ta vprašanja, zdi se mi, da je sistem bolj pregleden in tako lahko zelo hitro ugotovimo, kje se kršijo pravice, ljudje to tudi večkrat povejo in novinarji o tem več pišejo. Nekje po količini bi težko sklepala, da je teh kršitev zdaj več, čeprav v to lahko dvomimo.

4. Ali se je po vaših izkušnjah v obdobju tranzicije v Sloveniji spremenil objekt in/ali subjekt kršitev človekovih pravic?

Kršitelji so verjetno ostali isti ali vsaj zelo podobni, saj sistem deluje isto; ne deluje bistveno drugače kot prej, država deluje tako kot deluje, ima isti sestav, razen spremembe iz enopartijskega v večpartijski sistem s parlamentom. Ustroj države je ostal enak – imamo skoraj isto število ministrstev za podobna področja, tako da so tisti, ki kršijo, ostali isti – bistvene razlike ni.

5. Ali obstajajo kakšne skupne socioekonomske značilnosti ljudi, ki so najpogosteje žrtve kršitev človekovih pravic?

Skupne značilnosti ljudi, ki so najpogosteje žrtve kršitev človekovih pravic so na primer: skupine, ki imajo manjšo družbeno moč – ženske, invalidi, prebežniki, državljani iz bivših republik Jugoslavije. Največkrat so kršene pravice tistim, ki imajo manjšo družbeno moč in se manj kršijo tistim, ki imajo večjo družbeno moč in lahko bolj participirajo v sistemu. Tistim, ki ne participirajo v sistemu, se pravice kršijo pogosteje, ker nimajo glasu in se ne morejo braniti sami, ampak jih mora vedno nekdo zastopati, njihov glas se ne sliši. Tipičen primer so invalidi – znotraj invalidskih organizacij obstajajo tiste, ki imajo družbeno moč, in tiste, ki niso dovolj močne. Večjo družbeno moč imajo tiste, ki so bile vzpostavljene že v prejšnjem družbenem sistemu in so bile paradržavne organizacije, ki so si lahko razpredle mrežo po celi Sloveniji. Te zelo dobro uveljavljajo svojo voljo in pravice, novo nastale invalidske organizacije pa nikakor ne morejo zraven. Nihče jih ne sliši, če še tako govorijo, celo dajo pobudo za referendum, pišejo o tem, kričijo o kršitvah, pa jih nihče ne sliši. Država se obnaša (recimo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve) do njih popolnoma ignorantsko, delajo vse po naročilih močnih paradržavnih invalidskih organizacij (to so tiste, ki so združene v Fundacijo invalidskih in humanitarnih organizacij). Organizacije, ki so izven sistema, ki so nastale zdaj – novonastala majhna društva, ki šele razvijajo mrežo, ki so se šele zdaj začela združevati, ker mislijo, da bodo združeni imeli več družbene moči – zelo veliko je novonastalih društev, ki nekako ne morejo uveljaviti svoje volje (recimo Društvo za teorijo in kulturo hendikepa, Invalidski forum, Sožitje, Tišina).

6. Kako bi opisali socioekonomske karakteristike ljudi, ki najpogosteje prijavljajo kršitve človekovih pravic?

Glej odgovor 1.

7. Kakšna je vaša ocena razkoraka med dejanskimi kršitvami in tistimi, ki jih ljudje prijavijo?

Med dejanskimi in prijavljenimi kršitvami je velika razlika (tako pravi tudi Matjaž Hanžek, varuh človekovih pravic). Prijavljenih kršitev je zelo malo. Kršitev ne prijavljajo predvsem tisti, ki imajo premalo informacij za to, da bi lahko prijavili kršitev. Če hočeš braniti samega sebe, moraš najprej imeti idejo, da so kršene tvoje človekove pravice. Zelo veliko ljudi tega sploh ne jemlje kot kršitev njihovih pravic, ker sploh niso v položaju, da bi lahko o tem razmišljali kot o kršitvah. Niso ozaveščeni o tem, nimajo dovolj informacij, so nenehno zatirani, zato mislijo, da je njihov položaj normalen. Tipična taka skupina so spet invalidi, ki so bili vedno izrinjeni na rob, »pospravljeni« v institucijah zunaj mest, v institucijah, kjer jih niso vodili ven ali pa so jih družine imele doma. O sebi mora človek najprej imeti idejo, da je lahko aktiven v družbi. Šele potem, ko ima o sebi idejo, da je enak kot vsi ostali, da ima iste pravice kot vsi ostali, lahko začne zahtevati svoje pravice.

Zelo veliko ljudi iz bivših republik Jugoslavije je podvrženih slovenskemu nacionalizmu in so se šele v zadnjem času začeli združevati in zahtevati svoje pravice. Recimo Društvo izpisanih iz registra – šele lani oziroma letos so postali bolj glasni, pa so bili izpisani že leta 1991 oziroma 1992. Celih deset let so potrebovali, da so zbrali dovolj neke družbene moči, da so se združili in začeli opozarjati na svoj položaj.

Predvsem mora človek dobiti idejo o tem, da ima pravice in da lahko sam sebe zastopa kot človeka, da lahko enako participira v družbi kot vsi ostali, ker nima zastopnikom med tistimi, ki imajo družbeno moč.

8. Zakaj se, po vašem mnenju, ljudje odločajo za prijavo kršitve? In če se ne, zakaj ne? Kateri instituciji najpogosteje prijavljajo kršitve?

Glej odgovor 1.

9. Kakšne so oblike pomoči, ki jih nudite osebam, ki iščejo pomoč zaradi kršitve človekovih pravic? Kakšne oblike pomoči iščejo te osebe?

Center za pomoč mladim izvaja projekt, ki se mu reče zagovorništvo – zagovarja mlade, ki so jim kršene pravice v srednjem šolstvu znotraj šole. Teh kršitev je kar veliko (hitro jih izpišejo iz šole, jih ne seznanijo s predhodnimi postopki, ...). Podobno je tudi v zvezi s študijem. Zelo malo mladih, ki živijo na obrobju, ima možnost doseči dobro izobrazbo.

Center za pomoč mladim dela na čisto določenem primeru, kjer je bila kršena določena pravica. Prizadeta oseba pride na Center in pač pove, kaj se je zgodilo, da so nemočni (na primer mama, ker hočejo sina izpisati iz šole, pa se ji to zdi v nasprotju z zakoni). Potem Center preveri zakonodajo, ali je res prišlo do kršitve, gredo skupaj na šolo, tam jih opozorimo na kršitev. Če se nič ne zgodi, Center prijavi primer na šolsko inšpekcijo in zelo dolgo vztraja pri reševanju nekega problema. Dostikrat zaleže že ostro pismo na šolo, kjer ljudje s Centra povedo, kdo so, zagrozijo z inšpekcijo, povedo, kaj so na šolah kršili, ...

10. Na katerih področjih po vašem mnenju prihaja do najpogostejših kršitev človekovih pravic oziroma kateri sklop človekovih pravic bi lahko označili kot najpogosteje kršen sklop?

Glej odgovor 1.

11. S kakšnimi težavami se pri svojem delu najpogosteje srečujete?

S posebnimi ovirami se pri delu ne srečujemo, se še ni zgodilo, da bi kdo na primer telefoniral, nas skušal disciplinirati.

DODATEK

Mirovni inštitut se ne ukvarja z določenimi konkretnimi primeri ali z zagovorništvom, ampak se bolj ukvarja z raziskovanjem določenega pojava. Na temo prebežnikov, migrantov in azilantov je bilo napisanih kakšnih 6 ali 7 knjig, kar veliko pa je bilo napisanega tudi o politični participaciji žensk in kršenja človekovih pravic (na primer avtorici Vlasta Jalušič in Milica Antič).

Za konkretne primere pa pride na vrsto Pravno-informacijski center nevladnih organizacij. Konkretni primeri se napotijo tja oziroma se PIC prosi za sodelovanje. Mirovni inštitut se namreč ukvarja z raziskovanjem in ni zastopniška organizacija, ki bi se ukvarjala s konkretnimi primeri.

Zdaj prihajajo kršitve človekovih pravic na plano. Ljudje so zdaj toliko okrepljeni, da se ne bojijo več sistema, niso več prestrašeni pred ukrepi sistema/ države in vedno lažje zahtevajo pravice, ki mislijo, da jim pritičejo. Tako da je zdaj teh primerov ogromno, ampak to ne pomeni, da zdaj kršitve so, prej jih pa ni bilo. Recimo primeri spolnih zlorab (ki sicer nimajo dosti veze s človekovimi pravicami, gre pa za kazenskopravno področje) – primerov spolnih zlorab pred desetimi leti sploh ni bilo, zdaj pa jih je ogromno, ampak zato, ker se o tem več govori in so systemske možnosti prijave. Ženske in dekleta, ki se jim je to dogajalo, so bolj okrepljene, lažje se odločajo za prijavo svojega primera. Včasih tega ni bilo in se o tem sploh ni govorilo, to je bil neobstoječ primer.

Večje število prijav torej ne pomeni, da je kršitev dejansko več. To lahko namreč pomeni, da je več sistemskih možnosti za prijavo kršitev in da jih prej ljudje sploh niso prijavljali. Ker se veliko organizacij ukvarja s specifičnimi problemi s področja človekovih pravic, si je težko ustvariti neko splošno sliko ali primerjavo, da bi videli, kateri sklop je največkrat kršen.

Prijavljenih kršitev je vedno več, kar ni odsev tega, da je več kršitev, ampak prej slika tega, da imajo ljudje idejo, da lahko prijavljajo. Število prijav ni pravi indikator za ugotavljanje števila kršitev človekovih pravic.

Zanimiva je tudi fascinacija s položajem v Sloveniji. Ljudje na položajih velikokrat z lahkoto kršijo človekove pravice in se obnašajo, kot da so zaradi svojega položaja nad zakonom ter da lahko ravnajo po lastni volji ne glede na to, da s tem kršijo tako človekov pravice, kot tudi zakonske predpise. Fascinacija s položajem pogostokrat predstavlja oteževalni faktor pri prijavljanju kršitev, saj v Sloveniji ljudje še vedno čutijo nekakšno strahospoštovanje do ljudi na določenih visokih položajih in zato se ljudje na takih položajih pogosto lahko nekaznovano obnašajo samovoljno in v nasprotju z zakoni.

PRILOGA C

INTERVJU Z ALENKO JERŠE, predstavnico Amnesty International Slovenije, na dan 04.09.2002

1. Kdo po vašem mnenju in izkušnjah najpogosteje krši človekove pravice v Sloveniji in zakaj?

Naš pogled na to vprašanje je zelo parcialen. Poglavitna razloga za to sta dva. Prvi je dejstvo, da ne obravnavamo kršitev vseh človekovih pravic. Kot ste najbrž seznanjeni, Amnesty International podpira prizadevanja za spoštovanje vseh človekovih pravic, vendar se v svojem delu omejuje zgolj na težje kršitve človekovih pravic, za katere so odgovorne države. Tako si Amnesty International prizadeva za: izpustitev vseh zapornikov vesti, takojšnje in korektno sojenje vsem političnim zapornikom, odpravo smrtne kazni, mučenja in drugih oblik nečloveškega ravnanja z zaporniki, prenehanje "izginotij" in izvensodnih pobojev ter spoštovanje človekovih pravic beguncev, še posebej spoštovanje načela nevračanja (non-refoulement). Drugi razlog pa je način našega dela, ki izhaja iz dejstva, da smo nevladna organizacija (nimamo nadzornih mehanizmov, kot jih imajo države: policija, vojska ipd.). Tako obravnavamo predvsem primere, za katere izvemo bodisi iz medijev ali preko konkretnih pritožb posameznikov. Torej dejstvo, da na primer mi nimamo nobene pritožbe ne pomeni nujno, da kršitev ni. Naša organizacija ima zaradi zagotavljanja nepristranskosti, točnosti ter učinkovitosti tudi zelo stroga načela in pravila delovanja. Prvo takšno je prepoved dela za lastno državo, kar pomeni, da slovenska sekcija ne raziskuje kršitev človekovih pravic v Sloveniji, ampak vse pritožbe pošljemo raziskovalki na sedež organizacije v Londonu, kjer se nato odloča, ali se bo Amnesty International za posamezno pritožbo zavzel ali ne.

V zadnjih letih bi s področja našega dela v Sloveniji lahko izpostavili predvsem problem policijskega nasilja ter (ne-)spoštovanje pravic prosilcev azila oziroma beguncev. Na te probleme so opozarjali v svojih poročilih tudi Odbor OZN proti mučenju, Evropska komisija ipd. Na področju pravic

beguncev je bilo dolgo časa problematično nerešeno vprašanje statusa ljudi, ki so se kot begunci v Slovenijo zatekli v času vojne na območju nekdanje Jugoslavije in so več kot deset let živeli s statusom začasne zaščite (to se je s sprejemom zakona letos poleti razrešilo).

Glede ostalih področij komentarjev ne bi mogla dati, kar pa nikakor ne pomeni, da so to edine kršitve v Sloveniji. Priporočam, da si poleg poročil varuha in podobnih pregledate predvsem poročila teles OZN kot so: Odbor proti mučenju, Odbor proti rasni diskriminaciji.

2. Kakšno je vaše zaznavanje sprememb na področju kršitev človekovih pravic?

Tudi to oceno težko dam, ker ne spremljamo sistematično področja, da bi lahko rekla, katera področja so napredovala, katera pa se slabšajo. Dejstvo je, da se Slovenija danes v marsičem lahko primerja z zahodno Evropo in problemi, ki jih srečujejo te države. Torej Amnesty International ne beleži grobih, sistematičnih kršitev človekovih pravic, kar pa ne pomeni, da ni posamičnih kršitev. V primerjavi z nekdanjo Jugoslavijo so se razmere v marsičem spremenile na bolje, a žal za sistematične ocene nimam prave podlage. Tudi delo Amnesty International se spreminja in širi. Iz organizacije za politične zapornike oz. zapornike vesti smo prerasli v organizacijo, ki zdaj pokriva mnogo več področij dela proti različnim (zgoraj naštetim) oblikam kršitev človekovih pravic.

3. Kakšna je vaša ocena stanja na področju kršitev človekovih pravic pred začetkom tranzicije in sedaj? Ali je bilo več kršitev človekovih pravic v začetku tranzicije, v vmesnem obdobju ali morda zdaj?

Glej odgovor 4.

4. Ali se je po vaših izkušnjah v obdobju tranzicije v Sloveniji spremenil objekt in/ali subjekt kršitev človekovih pravic?

Slovenska sekcija deluje od leta 1989, ko je bila ustanovljena prva skupina. Podrobnejših podatkov za obdobje pred tem nimamo, zato težko delam kakršnekoli primerjave.

5. Ali obstajajo kakšne skupne socioekonomske značilnosti ljudi, ki so najpogostejše žrtve kršitev človekovih pravic?

Glej odgovor 6.

6. Kako bi opisali socioekonomske karakteristike ljudi, ki najpogosteje prijavljajo kršitve človekovih pravic?

Prav tako nimamo statističnih podatkov. Splošna ocena pa je, da gre pogosto za ljudi, ki nimajo (več) denarja za odvetnika in/ali ljudi, ki menijo, da z ukrepi pravosodnih organov ne bodo dobili ustrezne pomoči (ne gre nujno za revne ljudi iz t.i. nižjih ekonomskih slojev).

7. Kakšna je vaša ocena razkoraka med dejanskimi kršitvami in tistimi, ki jih ljudje prijavijo?

Na tem področju nimamo nobenih oprijemljivih statističnih podatkov, dejstvo pa je, da si marsikdo, ko se že obrne na nas, premisli in ne želi, da prevzamemo njegov primer. Ljudje običajno kot razlog navedejo: »Že tako sem imel dovolj težav, nočem še dodatnih težav z izpostavljanjem.«

8. Zakaj se, po vašem mnenju, ljudje odločajo za prijavo kršitve? In če se ne, zakaj ne? Kateri instituciji najpogosteje prijavljajo kršitve?

Ljudje se na nas običajno obrnejo, ker menijo, da od državnih organov ne bodo dobili ustrezne pomoči, ali ker menijo, da lahko mi z mednarodnim pritiskom pomagamo.

9. Kakšne so oblike pomoči, ki jih nudite osebam, ki iščejo pomoč zaradi kršitve človekovih pravic? Kakšne oblike pomoči iščejo te osebe?

Neposredne pomoči osebam, ki iščejo pomoč, ne nudimo. Nimamo pravnega svetovanja in prav tako ne sredstev za denarno pomoč.

10. Na katerih področjih po vašem mnenju prihaja do najpogostejših kršitev človekovih pravic oziroma kateri sklop človekovih pravic bi lahko označili kot najpogosteje kršen sklop?

Glej odgovor 1.

11. S kakšnimi težavami se pri svojem delu najpogosteje srečujete?

Največji izziv je seveda, kako z omejenimi sredstvi, ki jih imamo na voljo, in ljudmi, doseči spremembe.

Svet se nenehno spreminja in spreminjajo se oblike kršitev, tako moramo tudi mi nenehno iskati nove načine, preko katerih bi lahko dosegli spremembe.

Hkrati pa lahko predstavlja veliko težavo tudi dejstvo, da oblasti niso vedno pripravljene na kakovosten dialog o problemih oz. so gluhe za pozive članov Amnesty International iz vsega sveta glede primerov, na katere opozarjamo. Naš način dela je pravzaprav neke vrste dialog z oblastmi, ne izsiljujemo, ne »napadamo«, v vsaki državi spoštujemo nacionalno zakonodajo.

Delujemo na mednarodni ravni, zato je včasih težko prepričati ljudi, da je pomembno, da sodelujejo pri akciji za nekoga daleč stran, na primer na Kitajskem ali pa v Tuniziji.

KAZALO

1. UVOD	1
2. OPREDELITEV IN UREJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	7
2.1 OPREDELITEV POJMOV ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	7
2.2 ZAGOTAVLJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN SKOZI ČAS	14
2.3 MEDNARODNI OKVIR UREJANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN	17
2.3.1 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V OKVIRU ORGANIZACIJE ZDRUŽENIH NARODOV	19
2.3.2 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V EVROPSKEM PRAVNEM OKVIRU	23
3. ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V TRANZICIJI	27
3.1 OPREDELITEV POJMA TRANZICIJE	27
3.2 TIPI TRANZICIJE	29
3.3 POSLEDICE TRANZICIJE	31
3.4 ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE V TRANZICIJI	34
4. SLOVENIJA	36
4.1 TRANZICIJA V SLOVENIJI	36
4.2 ZAGOTAVLJANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SLOVENIJI	39
4.2.1 USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE	40
4.2.2 VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC	45

4.2.3 NEKATERE NEVLADNE ORGANIZACIJE	
S PODROČJA ČLOVEKOVIH PRAVIC V SLOVENIJI _____	49
4.2.3.1 Helsinški monitor Slovenije _____	49
4.2.3.2 Amnesty International Slovenije _____	50
4.2.3.3 Pravno-informacijski center nevladnih organizacij _____	52
4.2.3.4 Mirovni inštitut _____	53
4.3 STANJE NA PODROČJU URESNIČEVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC	
IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SLOVENIJI _____	54
4.3.1 PREGLED STANJA NA PODROČJU ČLOVEKOVIH PRAVIC	
IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN PO POSAMEZNIH LETIH _____	59
4.3.1.1 Primerjava stanja na podlagi letnih poročil varuha	
človekovih pravic za obdobje od 1995 do 2001 _____	72
5. ZAKLJUČEK _____	77
6. SEZNAM LITERATURE _____	80
PRILOGA A _____	87
PRILOGA B _____	91
PRILOGA C _____	96

SEZNAM KRATIC

BDP	Bruto družbeni proizvod
COE	<i>Council of Europe (angl.)</i> Svet Evrope
ECHR	<i>European Court of Human Rights (angl.)</i> Evropsko sodišče za človekove pravice
EU	Evropska unija
HDR	<i>Human Development Report (angl.)</i> Poročilo o človekovem razvoju
IHFHR	<i>International Helsinki Federation for Human Rights (angl.)</i> Mednarodna helsinška federacija za človekove pravice
OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
OZN	Organizacija združenih narodov
PIC	Pravno-informacijski center nevladnih organizacij
UNDP	<i>United Nations Development Programme (angl.)</i> Program Združenih narodov za razvoj